DEVLET TEORİSİ

PROF. DR. OKTAY UYGUN

Giriş Bölümü:

TEMEL KAVRAMLAR

Devlet, gündelik hayatımızın her yönünü kuşatan bir varlıktır. Kişinin doğumundan ölümüne kadar her faaliyeti; evliliği, çocuk yetiştirmesi, çalışması, emekli olması, eğlenmesi fikir veya kanaatler üretmesi ve daha pek çok eylemi devlet tarafından düzenlenir. Günümüzde, doğrudan ya da dolaylı olarak devleti ilgilendirmeyen hiçbir insani etkinlik alanı kalmamış gibidir. Bu nedenle, pek çok bilim dalı, devleti, devletin organlarını veya devletin bazı fonksiyonlarını inceler. Bütün bu kapsayıcılığına rağmen, insanlık tarihinin çok büyük bir kısmında devlet yoktu: İlk devletler, yüzbinlerce hatta milyonlarca yıllık insanlık tarihinin son 5.300 yılı içinde ortaya çıktı. Bu durum, her zaman toplu halde yaşamış olsalar da, insanların, tarihin yalnızca küçük bir kesitini devlet çatısı altında geçirdiklerini gösteriyor.

İktidar

"İktidar" pek çok bilim dalı için ortak bir kavram olmakla birlikte, herkes tarafından aynı anlamda kullanılmaz. İktidarın yaygın tanımlarından biri, başkalarının davranışlarını etkileyebilme ve kontrol edebilme yeteneğidir. Böylesi ilişki biçimleri en küçük topluluklarda, hatta yalnızca iki kişi arasında bile görülür. Bunun nedeni, ne kadar küçük olursa olsun, her tür insan grubunda, grubun tümü için geçerli kararlar alma, bu kararları uygulama ve çıkabilecek uyuşmazlıkları çözme gereksiniminin bulunmasıdır.

Başkalarını belirli bir yönde davranmaya zorlama gücü bulunan otoriteleri ikiye ayırmak gerekir: Birinci durumda, otorite ilgili topluluk tarafından onaylanır, meşru görülür. İkinci durumda, topluluk tarafından onaylanmayan, uyulması zorunlu kılınmamış otoriteler söz konusudur. Her iki durumda da eşitsizlikçi bir ilişki bulunmakla birlikte, yalnızca birinci durumdaki otorite iktidar olarak adlandırılabilir.

Siyasal İktidar, Global Toplum

Devlet teorisi, kendine asıl inceleme alanı olarak toplumun bütünü (global toplum) düzeyinde ortaya çıkan iktidarı seçmiştir. Toplumun bütünü düzeyinde ortaya çıkan iktidar, ***siyasal iktidar*** olarak adlandırılır. Ülkemizde, günlük konuşma dilinde ve bazı anayasa hukuku kitaplarında "siyasal iktidar", daha çok devletin yürütme organının "hükümet" kanadını ifade etmek için kullanılır. Devlet teorisinde (ve bu kitapta) siyasal iktidar kavramını, siyaset bilimi ve siyasal antropolojideki terminolojiyle uyumlu biçimde; global toplum üzerinde yasama, yürütme ve yargılama faaliyetleriyle bir bütün oluşturan iktidar anlamında kullanıyoruz.

Siyasal iktidarı diğer iktidarlardan ayırt etmek bakımından ele alınması gereken ilk kavram, global toplum kavramıdır. ***Maurice Duverger***'in önerdiği "***global toplum***" kavramı, kendi dışında bir topluma tabi olmayan, başka bir toplumun parçası olmayan en büyük toplumu ifade ediyor. Günümüzde, uluslar en büyük (global) toplumlardır. İşte, siyasal iktidar bu toplumların bütünü düzeyinde ortaya çıkan iktidar tipidir. Tarihteki global toplumların nasıl sınıflandırılacağı konusu tartışmalıdır. Yaygın olarak benimsenen sıralamayı şu şekilde yapabiliriz: İlk global toplum biçimi ***ilkel toplum*** olarak belirmiştir. Türkçe eserlerde daha çok "kabile" olarak geçen bu toplumun, günümüz antropologları tarafından üç farklı biçimde örgütlendiği (takım, kabile, aşiret) genellikle kabul edilir. Az sayıda aileyi veya soy grubunu bir araya getiren ilkel toplumda üretim araçları üzerinde özel mülkiyet yoktur, sosyal sınıflar henüz oluşmamıştır. İlkel toplumdan sonraki global toplum biçimi ***kent toplumu***dur. Özel mülkiyetin, köleliğin, sınıfların ortaya çıktığı bu toplum biçiminde, çok sayıda kabile bir kent devletinin yurttaşı olmak vasfıyla birleşmiştir. Toplumu birleştiren temel öğe, kan bağından yer (toprak-ülke) bağına doğru evrilmektedir. Avrupa tarihi göz önüne alınırsa, kronolojik olarak üçüncü sıraya ***feodal toplum***u yerleştirmek gerekecektir. Son global toplum tipi ise ***ulus***lardır.

İmparatorluklar bu sıralamada yer almamıştır. İmparatorlukların bazılarının kısa süreli olması ve fethedilen topraklar üzerinde yaşayan insanlar arasında sıkı bağlar kuramamış olması nedeniyle, yeni bir toplum tipi (imparatorluk toplumu) yaratamadığı söylenebilir. Ancak bu konuda, kısmen başarılı olmuş sayılabilecek Mısır ve Roma gibi örnekler de vardır. Yukarıdaki sıralamaya yöneltilebilecek bir başka önemli eleştiri, devleti ortaya çıkarmamış toplumların tümünün "ilkel toplum" olarak adlandırılmasıdır. Günümüz antropologları bu sorunu çözmek için "takım", "kabile" ve "aşiret (şeflik)" şeklinde üçlü tipolojiyi önermektedir. Bu sayede avcılık ve toplayıcılık ile geçinen bir toplum ile yaygın olarak tarım yapan toplumlar; nüfusu 40 civarında olan bir toplumla 500.000 civarında olan toplumlar veya hiçbir lidere sahip olmayan toplumlar ile gücü neredeyse bir kralınkine yaklaşmış liderleri olan toplumlar birbirinden ayırt edilmeye çalışılmaktadır. Fakat bu tür sınıflandırmalar da, ilkel toplumların gösterdiği çeşitliliği tutarlı biçimde kategorize etme gücünden yoksundur. Konuya antropoloji dışındaki disiplinlerden ilgi duyanlar ise, çok daha genel bir ayrımla, yeryüzündeki insanları **uluslar ve etnik gruplar**

biçiminde ikiye ayırmakla yetinmektedir.

Toplum öncesi yaşam çok uzun süre, yazarların "sürü" veya "kalabalık" gibi adlar verdiği topluluklar şeklinde var oldu.

Antropologların günlünüzden on bin yıl öncesine kadar, yeryüzündeki bütün insanların avcılık ve toplayıcılıkla geçinen küçük göçebe toplumlar olarak yaşadığını belirlediklerini söylemekle yetinelim. Birkaç aileden oluşan bu eşitlikçi ilk toplumların yaşam biçimleri, beslenme ihtiyacını en zor dönemlerde de karşılayabilecek mükemmel bir ekolojik denge üzerine kuruluydu. O nedenle, on binlerce yıl bu yaşam biçimlerini değiştirmeyi gerektirecek çevresel etkenlere direnebilmişler ve farklı toplum biçimlerine dönüşmemişlerdir. İleride, hayvan ve bitkilerin evcilleştirilmesiyle yaşam biçiminde önemli değişiklikler ortaya çıkacak ve bu değişiklik bazı bölgelerde ilk devletlerin kurulmasını sağlayacaktır.

Akrabalık ilişkileri üzerine kurulu ilkel toplumda da siyasal iktidarın var olduğunu söylemiş oluyoruz. Geçmişte yaygın olarak benimsenen görüş, siyasetin ancak akrabalık dışı ilişkilere göre örgütlenen toplumlarda var olabileceğini kabul etmekteydi. Bu bakış açısına göre, akrabalık ilişkileri **karşılıklılık** esasına, akrabalık dışı ilişkiler **tabiiyet** esasına dayanır. Siyaset tabiiyet ilişkilerini ifade eder ve yalnızca bu ilişkilerden kaynaklanan iktidar "siyasal iktidar" olarak nitelendirilebilir. Siyasal antropoloji, siyaset ile akrabalık ilişkilerinin birbirini dışlayan durumlar olmadığını, tersine, pek çok örnekte birbirine eklemlendiğini göstermiştir.

Esasında, toplum biçiminde örgütlenmenin zorunlu kıldığı güçlü dayanışma ve aidiyet duygusu, toplumun bütün üyelerini bağlayan temel kuralları ve bu kuralların ihlali halinde yaptırım uygulayacak bir iktidarı da zorunlu kılar. Bu bağlamda, *siyasal iktidarsız toplum olmaz* sözü bir gerçeği ifade ediyor. Toplumları, iktidarın var olduğu ve iktidarın var olmadığı toplumlar diye iki gruba ayıramayız. Tam tersine, siyasal iktidar evrenseldir; toplum ister kan bağları, ister toplumsal sınıflarca belirlenmiş bulunsun, toplumsal yapıda içkin olarak vardır...

Siyasal iktidarın ***en büyük (global) toplum ölçeğinde kurulan iktidar*** olduğunu söylediğimizde, onu diğer iktidar biçimlerinden ayıran beş temel özelliğinden birini ifade etmiş olduk, ikinci ayırt edici özelliği; aile, dernek veya şirket gibi kuramlarda ortaya çıkan diğer ***tüm sosyal iktidarlardan üstün*** olmasıdır. Diğer iktidarlar siyasal iktidara tabidir. Buradaki üstünlük "mutlak iktidar" olarak anlaşılmamalıdır. Özellikle çağdaş demokratik hukuk devletlerinde, siyasal iktidarı sınırlayan güçlü siyasal gelenekler veya üstün anayasa kuralları vardır. Ayrıca, çoğulcu demokrasilerde, karar alma süreçlerine toplumdaki pek çok iktidar odağı bir şekilde katılır. Üçüncü özellik, siyasal iktidarın ekonomik, dinsel vb. iktidarlardan farklı olarak, belirli konularda değil, ***tüm konularda yetkili*** iktidar olmasıdır. Dördüncü özellik, ilk üç özelliğin doğal bir sonucu olan ***tek*** olmaktır. Beşinci özellik, siyasal iktidarın ***fiziksel şiddet*** kullanmasının, aldığı kararları zorla uygulamasının en azından toplumun çoğunluğu tarafından meşru görülmesidir.

Meşruiyet

Otoriteye tabi olanların meşru görmediği, onaylamadığı bir otorite ***"gayrı meşru iktidar"*** olarak nitelendirilir. Gayrı meşru iktidar, sadece baskı uygulayan bir güçtür; böyle bir güç, kendisine boyun eğilmesini sağlayabildiği sürece var olabilir. Bu bağlamda, iktidarın sürekliliği, iktidar ilişkisinin ***"baskı"*** ve ***"onay"*** unsurlarını aynı anda içermesine bağlıdır: İktidar ilişkisinin bir tarafı, gerektiğinde baskı uygular ve zor kullanır, diğer tarafı da bu uygulamaya rıza gösterir, onay verir. Baskı salt kaba güç olarak kalmıyor, yönetilenler bu gücü belli bir ölçüde onaylıyorsa, meşru ve sürekli bir iktidardan söz edilebilir.

Meşru bir iktidar ilişkisinde, yönetilenler siyasal iktidarın gücünü (baskısını) toplumun değerler sistemini yansıtan kurallara uygun olduğu inancıyla onaylar. Rousseau, ***Toplum Sözleşmesi*** adlı kitabında bu gerçeği şöyle dile getiriyor: *"Eğer kuvveti hak, itaati de görev haline getirmeyi bilmiyorsa, toplumda en kuvvetli olan dahi sürekli olarak üstünlük sağlayabilmek için yeterince kuvvetli değildir."*

Modern uluslardan önceki toplumlar, kendilerini yasalarının yaratıcısı olarak görmemiştir. Onlara göre, toplumun temel yasaları Tanrı, kurucu atalar, doğa veya gelenek gibi aşkın bir güç tarafından belirlenmiştir.

Devlet

Siyasal iktidarı diğer iktidarlardan ayıran beş temel özellik devlet için de geçerlidir. Siyasal iktidar nasıl iktidar tiplerinden biriyse, devlet de siyasal iktidar tiplerinden biridir. Devleti diğer siyasal iktidar tiplerinden ayıran özelliği, toplumu ***"yöneten-yönetilen"*** biçiminde ikiye bölmesidir.

Global toplumun yönetenler şeklinde bir kesim ile yönetilenler şeklinde bir başka kesim olarak bölündüğü yerde, siyasal iktidar devlete dönüşmüştür. Devlet iktidarı, tarihsel olarak ilkel toplumdan sonra gelen ikinci global toplum tipinde; kent toplumunda ortaya çıkmıştır. Kent devletinden sonra feodal devlet, günümüzde de modern (ulus) devlet niteliğiyle varlığını sürdürmektedir.

Egemenlik

Günümüzde, ulus devletin iktidarını önceki iktidarlardan ayırmak için kullanılan en ünlü kavram, "***egemenlik***"tir. Egemenlik kavramı, Modern Çağ'ın başında, devlet iktidarının en üstün ve en kapsayıcı iktidar olduğunu vurgulamak için seçilmiştir. Üniter devletler ile federal devletler, demokratik devletler ile otokratik devletler arasında egemenliğin kaynağı, kullanımı ve niteliği yönünden farklar vardır. Hukukçular devleti ***insan, ülke*** ve ***iktidar*** öğeleriyle tanımlama eğilimindedir. Egemenlik, bu üç öğeden iktidarı tanımlar.

Birinci Bölüm

DEVLETİN KÖKENİ

I - DEVLET ÖNCESİ TOPLUMLAR

Modern toplumlarla, uygar yaşam biçimiyle hiç karşılaşmamış bir ilkel toplumu incelemek mümkün müdür? Yeryüzünde, sayıları her geçen gün azalan 100'ün üzerinde kabilenin, dünyanın geri kalanıyla iletişime geçmeden varlığını sürdürdüğünü biliyoruz. Devleti ortaya çıkarmamış olan bu kabileler, hukuki açıdan sınırları içinde bulundukları devletin egemenlik alanına dâhil olsalar da, fiilen her türlü otoritenin etkisinden uzaktalar. Karadan ulaşımın imkânsız olduğu Amazon ormanlarının derinlikleri veya Avustralya çöllerinin kimsenin gitmek istemeyeceği bölgeleri gibi yalıtılmış ortamlarda, herhangi bir devlet otoritesi ve modern toplumun hiçbir üyesi ile karşılaşmadan varlıklarını sürdüren bu kabilelerde iktidar ilişkilerini incelemek etik bir problem doğurmaktadır: İlkel toplumların geleneksel yaşam biçimleri, bulundukları çevreyle iyi bir denge üzerine kurulu olduğundan binlerce yıl değişmeden kalma başarısını gösterse de, modern toplumlarla ilişkiye geçtikleri anda bozulma eğilimindedir.

Geleneksel yaşam biçimleri bozulmamış toplumlar hakkındaki ilk derli toplu bilgiler, Amerika kıtasının keşfiyle birlikte kâşiflerin, seyyahların ve misyonerlerin gözlemleriyle ortaya çıkmıştır. Mevcut araştırmalar modem insanın bakış açısıyla yapılmış olduğundan, her zaman kabilelerde geçerli olan uygulamaların doğru bir yorumunu sunduğundan emin olamayız. İlkel toplumların kendi içlerinde büyük bir çeşitlilik göstermesi nedeniyle genellemelere ulaşmak ve ilkel topluma özgü olanı ortaya koymak hiç de kolay değildir.

İlkel toplumlar hakkında nitelikli araştırmalar yapılıncaya kadar, Batı düşüncesine evrimci bir tarih anlayışı egemendi. Bu anlayışa göre, bütün ilkel toplumlar Batılı toplumların geçirdiği belirli süreçleri (ilkel toplum, kent toplumu, feodal toplum, ulus) izleyerek uygarlık basamaklarında yükselecektir. Antropolojik araştırmalar bu toplumların Batılı toplumların izlediği gelişim çizgisini izlemeyen farklı tarihler yaşadıklarını ortaya koyduğunda, iki farklı tepki gelişecektir. ***Birincisi***, tek çizgili tarih anlayışı çerçevesinde, uygar toplumu var olma hakkına sahip tek toplum olarak görür. Diğer toplum tipleri çeşitli engeller yüzünden gelişmemiş toplumlar olarak nitelendirilir ve onların uygarlığın nimetlerinden yararlandırılması gerektiği sonucuna varılır. Yani bu toplumlara müdahale edilerek uygarlaşmaları sağlanmalıdır. Bu tepki, Batı'nın sömürgeleştirme politikasıyla uyumludur. **Thomas Hobbes**'un ***tabii hal*** (doğa durumu) kurgusu da bu politikayı haklı kılacak varsayımlar içerir: Devlet öncesi doğal yaşama dönemi bir kaos, kargaşa, genel savaş halidir. Çünkü insan, doğası gereği vahşi, saldırgan ve bencildir. ***İkinci*** tepki, uygar toplumun olumsuzluklarını vurgulayarak ilkel toplumsal düzenin eşitlik ve özgürlük değerleri üzerine kurulu olduğunu, bu nedenle de korunması gerektiğini vurgular. Rousseau, Nietzsche ve Freud bu çizgidedir.

A- İlkel Toplumda Siyasal İktidarın Niteliği

İlkel toplumları geçinme tarzları, yönetim biçimleri, nüfusları gibi kriterlere göre üç kategoriye ayıran ve günümüzde giderek yaygınlık kazanan sınıflandırmadan yararlanabiliriz:

En küçük ilkel toplum örneği, nüfusu genellikle 100'ün altında olan avcı-toplayıcı gruplardır. Bu toplumlarda temel sosyal birim çekirdek ailedir. Eşitsizliğin en az görüldüğü bu toplumlar genellikle ***takım*** olarak adlandırılır.

Köylerde yerleşik olarak yaşayan ve besin üretimini ağırlıklı olarak bahçecilik ile elde eden ilkel toplumlarda, ortalama nüfus birkaç yüz kişiyi bulur. Temel sosyal birim de, çekirdek aileden geniş aileye veya soy gruplarına doğru değişim gösterir. Bu toplum düzeninde daha çok sayıda işin elbirliğiyle yapılması gerekir. Avcı-toplayıcılarda olduğu gibi yalnızca sürek avcılığı değil, kalıcı konut yapım ve kano yapımı gibi işler de birlikte çalışmayı gerektirir. Geniş aile biçiminde yaşamayı gerekli kılan bu durum, hem nüfusun hem de önderin gücünün artmasına neden olur. Bu toplumlar genellikle ***kabile*** olarak adlandırılır. "Kabile" bütün ilkel toplumları niteleyen bir kavram olarak da sıklıkla kullanılır.

Geçinme biçimi bahçecilikten yaygın tarıma doğru evrildiğinde, çok daha kalabalık toplumlarla karşılaşırız. Bazı örneklerde nüfusu yüz binleri aşan bu toplumlarda, önderin otoritesi bir feodal beyin otoritesine yaklaşır. Bu toplum biçimi, pek çok bakımdan ilkel toplum ile devletli toplum arasında bir geçiş durumudur. Genellikle "***aşiret***" olarak adlandırılan bu toplumlara, siyasal yapılarından hareketle ***şeflik*** denir.

İlkel Toplumu Eksikleriyle Tanımlamak!

Fransız antropolog ***Pierre Clastres***, ***Devlete Karşı Toplum*** adlı eserinde, son zamanlara kadar antropologların ilkel toplumlara bakış açısının, Amerika keşfedildiğinde bu toplumlarla ilk kez karşılaşan misyonerlerin bakış açısından pek farklı olmadığını söyler. Avrupalı misyonerler o tarihte, yerliler için *inançsız, yasasız ve kralsız insanlar* demişlerdi.

İlk düzeltilmesi gereken yanlış, devletin bütün toplumların kaderi olduğu görüşüdür.

İkinci yanlış, ilkel toplumu eksikleriyle tanımlamaktır.

Pazardan Yoksunluk

İlkel toplumda pazar yoktur, çünkü ihtiyaç fazlası üretim yapılmaz. Herkesin ihtiyacı kadar ürettiği yerde bir piyasa oluşmaz. Bu bir eksiklik değil, gereksizliktir. Sefalet bir yana, söz konusu olan bir orijinal bolluk toplumudur. İlkel toplumlarda insanlar günde 3-4 saat çalışarak gereksinimlerini karşılar; geri kalan zamanı dinlenmeye, eğlenmeye ve oyuna ayırır. Fazla üretim yapmamalarının nedeni teknolojik gerilik olmadığı gibi, "tembellik" de değildir. İnsan niçin ihtiyaç fazlası üretim yapar? Buna zorlandığı için. Bu zorlama devletli toplumlara özgüdür. Üretime katılmayan yönetici ve askeri kesimin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, toplumun geri kalanı kendi ihtiyacından fazlasını üretmek durumundadır. İlkel toplumda olmayan şey bu zorlamadır. Üretime katılmayan bir yönetici kesim yoktur. Herkes kendi ihtiyacı kadar üretir. İlkel toplumda herkesin sahip olduğu ok, yay, sepet ve bazı süs eşyaları gibi nesneler dışında özel mülkiyetin bulunmadığını belirtmemiz gerekir.

Yazıdan Yoksunluk

Yazı, devletin ortaya çıkışıyla birlikte gerekli olan artı değerin kayıt altına alınması ve kuralların kamuya duyurulması gibi nedenlerle icat edilmiştir. İlkel toplumda ihtiyacım kendisi üretemeyen bir yönetici kesim, ihtiyaç fazlasının götürülebileceği bir pazar veya savaşlarda ele geçirilen bir ganimet olmadığı için artı değer de yoktur. Modern toplumda yazı bir başka açıdan da vazgeçilmezdir: Son birkaç yüzyıldır, kültür ancak yazılı yolla bir sonraki kuşağa aktarılabilir duruma gelmiştir. İlkel toplumların varlıklarını sürdürmek için gereksindikleri, bilgi ve beceriler ise, kültürlerini yazılı hale getirmeden on binlerce yıl kuşaktan kuşağa başarıyla aktarılabilmiştir.

Devletten Yoksunluk

Pierre Clastres, ilkel toplumu modern topluma kıyasla eksikleriyle tanımlamanın yanlış olduğunu söylemekle kalmaz, konu devletten yoksunluğa gelince, bu durumu gereksizlik veya anlamsızlıkla değil, şaşırtıcı bir ifadeyle karşılar; ***devlete karşı toplum.*** Clastres a göre, ilkel toplum "devletsiz*' değil, bilinçli bir şekilde devlet ortaya çıkmasın diye örgütlenmiş toplumdur. Devlet, toplumu yönetenler-yönetilenler şeklinde ikiye bölen eşitsizlikçi bir yapılanmadır. İlkel toplumun temel yasası ise eşitliktir.

İlkel toplumlar tarihteki ilk global (en büyük) toplum örneğidir. Başka bir toplumun parçası olmayan bu toplumlarda herkesi bağlayan kurallar ve kuralları uygulayan bir iktidar bulunmaktadır. Bu, toplum olmanın doğal bir sonucudur. Bundan yoksun insan grupları, henüz toplum haline gelememiş kalabalıklar veya gruplardır.

Gözlemlenebilen ilkel toplumların büyük çoğunluğunda şeflik, şamanlık, savaş önderliği, büyük adamlık gibi adlar taşıyan bazı statüler oluşmuştur. Bu tür figürlerin bulunmadığı, tamamen lidersiz sayılabilecek az sayıda toplumlar da söz konusudur. İspanyol fatihler Güney Amerika kıtasındaki yerli kabilelerle ilk karşılaştıklarında, kabile adına konuşan şefi iktidar sahibi olarak görmüşlerdir. Ancak ilk temasların ardından, şefin kural koyma, yaptırım uygulama, karar alma gibi bir gücü olmadığını görünce şaşırmışlardır. Bu gözlem, çoğu insanı ilkel toplumların siyasal iktidardan yoksun oldukları sonucuna götürmüştür. Önderleri iktidar sahibi olmasa, hatta önderleri hiç bulunmasa da, ilkel toplumlarda siyasal iktidar vardır. Toplumun tüm üyelerini bağlayan katı kuralların belirlediği bir düzen ve düzenin bozulması durumunda uygulanacak (utandırma, dışlama, öldürme gibi) etkili yaptırımlar vardır.

Kabile hakkındaki kararları şef değil, kabilenin kendisi alır. Şefin görevi bu kararları dile getirmek, konuşmaktır. İlkel toplum, iktidar ile konuşmayı birbirinden kesin olarak ayırmış gözüküyor. Şefin sözü bir buyruk olmadığı için ciddiye alınmaz. Şef emir vermeye kalkarsa, kimse itaat etmez, şefliği sona erer. Şefin tutumunda diretmesi kabileden dışlanması veya öldürülmesi ile sonuçlanır.

Liderin rolü, yalnızca kabilenin aldığı savaş kararından sonra, savaşın yürütülmesi ile ilgili taktiklerin belirlenmesi bakımından artar. Bu tür toplumlar akrabalık ilişkilerine dayanan sistemlerdir. Barış döneminde liderin biraz daha güçlendiği toplumlar, başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olan toplumlardır. Tarımsal üretimin yoğunlaşmasıyla birlikte, güçsüz önderli toplumdan güçlü önderli topluma geçilmektedir.

Tarihten Yoksunluk

Bu toplumlar, dışarıdan bakıldığında, asırlar boyunca değişim geçirmeyen kapalı yapılar olarak gözükür.

Zaman adeta donmuştur.

İlkel toplumlara içerden bakıldığında bambaşka bir manzara ile karşılaşırız. Ne tarih donmuştur, ne de durağan bir sosyal yapı vardır. İlkel toplumların "ata düzeni" olarak tanımladıkları geleneksel yapılarım sürdürmek için verdikleri mücadele, devletli toplumlardaki sınıf çatışmalarından, sömürüye ve baskıya karşı ayaklanmalardan, özgürlük ve eşitlik mücadelelerinden daha önemsiz veya daha kolay değildir.

B - İlkel Toplumda Eşitliğin Korunması

İlkel toplumlar, kabile üyelerinin eşitliğini korumak için oldukça katı gelenekler oluşturmuştur. Eşitliğin korunması yalnızca kabile önderinin sıkı biçimde denetlenmesi ile gerçekleştirilemez. Özellikle avcı-toplayıcı toplumlarda, çeşitli yasaklarla kişilere veya gruplara üstünlük sağlayacak durumların ortaya çıkması önlenir. Kişilerin savaşta, avda, besin yetiştirmede, hastalıkları iyileştirmede veya kamp yeri kurmada sahip olabileceği üstün becerilerden bekleyebileceği tek yarar, geçici bir saygınlıktır.

İnsan Vücuduna Kazman Yasa

Kabile üyelerinin eşitliği, ilkel toplumun temel yasasıdır. İlkel toplum, yazıyı icat etmediği için bu yöntemleri kullanamaz. Yine de, temel yasalarını modern topluma göre çok daha görünür kılan bir yol bulmuştur: Yasayı vücutlarına kazırlar.

İlkel toplumların çoğunda gençlerin yetişkinler arasına katılması, diğer bir deyişle kabilenin eşit haklara sahip onurlu bir üyesi olması, ***kabul töreni*** denilen bir uygulamayla gerçekleştirilir. Bu tören bir dayanıklılık testidir. Her yıl belirli bir yaşa gelmiş genç erkekler tören alanına alınır, vücutlarının yüz ve omuz gibi en görünür yerlerine ucu köreltilmiş taş, kemik veya tahta bıçaklar saplanır. Ayin sırasında acıya katlanamayıp feryat edenler veya bu törene katılacak cesareti olmayanlar "kadın" statüsünde kabul edilir ve kabile içinde kadınlar gibi yaşamaya devam eder.

Kabul töreninde vücutta oluşan yara, hem fiziksel görünürlüğü; hem de yol açtığı psikolojik travma nedeniyle ömür boyu silinmeyecek bir işarettir. Kabilenin temel yasalarının vücuda kazınması söz konusudur. Nedir bu temel yasalar? İlk yasa, kabilenin önceliğidir. İkinci yasa, kabul töreninin onur, cesaret ve dayanıklılık bakımından herkesi eşitlemesiyle belirir: Kimse diğerinden üstün ya da aşağıda değildir.

İlkel toplumda yasaları uygulayan merkezileşmiş, resmi, hukuki organlar yoktur. Ancak bu durum yasaların uygulanmadığını, ilkel toplumun yaptırımdan yoksun olduğunu göstermez. Avcı-toplayıcı küçük gruplarda bir kişinin toplumun temel yasalarına aykırı davranması durumunda, iktidarın sahibi olan toplum hem suçlama hem de cezalandırma konusunda bir bütün olarak hareket eder. Tarımcı toplumlarda daha çok şaman gibi bir figür suçlama yöneltir, toplum bir bütün olarak karar verir. Suçlamalar genellikle doğrudan yapılmaz; suç işlediğinden şüphelenilen kişi hakkında dedikodular çıkartılır. Yaygın cezalar; utandırma, dışlama, kabileden uzaklaştırmadır, ölüm cezası enderdir; bu cezanın yaygın kullanımı devletli toplumlara özgüdür.

Özel Mülkiyet Yasağı, Potlaç, Mübadele

İlkel toplumlarda üretim araçları üzerinde özel mülkiyet yoktur. Büyük sulama tarımına geçilene kadar binlerce yıl, ilkel tarım kolektif çalışmayı zorunlu kılmamıştır. Her aile, kabileye ait toprağın eşit bir parçasından yararlanarak ihtiyacı olan üretimi yapabilir. Toprak üzerinde mülkiyet, yerleşik hayat ile başlayacaktır.

Avcı toplayıcılarda, ok, yay, sepet, giysi, su ve yemek kabı, süs eşyaları gibi malzemeler kişisel mülkiyet olarak kabul edilir.

İlkel toplum, eşitlikçi yapısını korumak amacıyla, üretim araçları üzerinde özel mülkiyeti yasakladığı gibi, ihtiyaç fazlası mal biriktirmeye de izin vermez. Başkaları ihtiyaç duyarken fazla mala sahip olmak kınanacak bir tutumdur.

Kişi, ihtiyaç fazlası malı hediye ederek yalnızca prestij kazanabilir; pazar olmadığından, onu satarak iktisadi ve siyasi bir güce dönüştürmesi söz konusu değildir. Bu uygulama potlaç olarak adlandırılır. ***Potlaç***, ilkel toplumda karşılık beklenerek düzenlenen şölenleri veya yine karşılık beklenerek sunulan armağanları ifade eder.

İhtiyaç fazlası mal için oluşturulan gelenekler iki önemli amaca hizmet eder. Birincisi, malın hediye edilmesi veya takası sayesinde grup içi ve gruplar arası dayanışma artar, barışçıl ilişkiler pekiştirilir. İkincisi, belirli bir bölgede yaşayan kabilelerin besin üretimi çevre koşullarına bağlı olarak değişkenlik gösterdiğinden, bir dönem az üretim yapan kabileler, diğer kabilelerden aldığı hediyeler sayesinde sıkıntılı günlerini kolayca atlatabilir.

Potlaç, , besin ve diğer değerli mallar bakımından o anda zengin olan toplumdan yoksul olan topluma bir mal aktarımıdır. Nüfusu son derece küçük, eşitlikçi avcı-toplayıcı toplumlarda potlaç yoktur. Bu toplumlarda varsıldan yoksula mal aktarımı, aşırı tüketime yol açan yarışçı şölenler biçiminde değil, ***mübadele*** (karşılıklılık) olarak bilinen sade bir değiş-tokuş biçiminde gerçekleşir.

Potlaç, bazı yazarlar tarafından, Modern Çağ'da liberal düşünürlerin savunacağı *toplum sözleşmesi* ile karşılaştırmıştır.

Nüfusun Dengede Tutulması

İlkel toplumların nüfusları büyük bir çeşitlilik gösterse de, avcı-toplayıcı göçebelerin (takımların) sayıları onlarla, bahçecilik ve hayvancılıkla geçinen kabilelerin sayıları yüzlerle, yaygın tarım yapan aşiretlerin (şefliklerin) sayıları binlerle ifade edilebilir.

Toplum Tipi	***Önderlik Biçimi***	***Geçinme Biçimi***	***Temel Sosyal Birim***	***Sosyal Kimliğin Temeli***	***Nüfus***
Takım (Band)	*- Öndersiz - Güçsüz Önderli*	*-Avcılık ve Toplayıcılık*	*Çekirdek Aile*	*Akrabalık*	*Genellikle 100'ün altında*
Kabile (Tribe)	*Güçlü Önderli (Dağıtım Önderi)*	*-Bahçe Tarımı ve Çobanlık*	*Geniş Aile*	*Akrabalık*	*Genellikle Birkaç yüz civarında*
Aşiret (Chiefdom)	*Şef*	*Yaygın Tarım*	*Derecelendirilmiş Soy Grupları*	*Akrabalık*	*Genellikle binler veya on binler düzeyinde*

Nüfus büyük ölçüde arttığında, ilkel toplumun eşitliği koruyan geleneksel mekanizmaları işleyemez hale gelir. O nedenle, ilkel toplumlarda, özellikle avcı-toplayıcılarda nüfusu dengede tutacak ve büyük artışları engelleyecek bazı uygulamalar geliştirilmiştir. Nüfus artışına karşı birinci önlem, ***göç*** vermektir.

Grup içi veya kabileler arası ***savaş***lar nüfus artışını yavaşlatmak bakımından ikinci önlem olmuştur. Bu toplumlarda savaş, toprak ele geçirmek, ganimet elde etmek veya yenilenleri köleleştirmek amacıyla yapılmaz.

Sürekli savaş veya yarı-savaş halinin nüfusun dengede tutulmasına önemli bir katkısı da, aynı dili konuşan farklı kabilelerin birleşerek büyümeleri ihtimalini ortadan kaldırmasıdır.

Uygar toplumla karşılaştırıldıklarında, ilkel toplumların daha eşitlikçi bir yapıları olmakla birlikte, değişen toplumsal ve çevresel koşullara bir karşılık olarak değişik düzeylerde eşitsizlikçi ilişki ve uygulamalar da geliştirmişlerdir. Bu eşitsizlikçi ilişkilerin toplumu yönetenler ve yönetilenler şeklinde ikiye böldüğü ve bölünmenin kurumsallaşarak meşrulaştığı durumlarda devletin ortaya çıktığını kabul ediyoruz.

İlkel toplumların karşılaştırılmasından iki ortak özelliğe ulaşılmıştır. Birincisi, bu toplumlardaki siyasal iktidar kadını büyük ölçüde dışlar. İlkel toplumlarda siyasal iktidarın cinsiyeti vardır ve erkektir.

İkinci ortak özellik, ilkel toplumların tümünde gözlenen ve toplumun kuruluşu ile temel yasalarının belirlenmesini toplum dışında bir odağa bağlayan inanış biçimleridir. İki özellik birlikte düşünüldüğünde, yeryüzünde ilk siyasal iktidar tipinin cinsel ve dinsel bir düzenleme olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Anaerkillik, Anasoyluluk ve Kadının Statüsü

İlkel toplumların çoğunda kadın, erkekler arasında değiş-tokuş edilen bir eşya statüsündedir. Bu durum, erkek egemenliğini ifade eden ataerkil kültürün devletten de önceye uzanan bir tarihi olduğunu gösteriyor. Antropolojide, tarihin bir döneminde anaerkil kültürün hâkim olduğu görüşü 20. yüzyılın ortalarına kadar savunulmuş ve kanıtlanmaya çalışılmıştır. Özellikle Ortadoğu'da eski uygarlıklara ait kazı alanlarında yaygın olarak bulunan ana tanrıça heykelleri, bazı toplumlarda kadınların dini, askeri, siyasi roller üstlenmesi ve soy zincirinin kadına göre belirlenmesi gibi olgular, araştırmacıları geçmişte anaerkil bir dönemin yaşanmış olabileceği sonucuna götürmüştür. Ancak sonraki yıllarda yapılan daha nitelikli araştırmalar, bu iddiayı doğrulamamıştır.

Bazı yazarlar, soy zincirinin kadına göre belirlendiği "anasoylu" toplumların anaerkil unsurlar taşıdığını kabul etmiştir. Evlenen erkek karısının evine gider ve çocukları üzerinde pek az söz sahibi olur. Fakat bu toplumlarda evi yöneten ve çocukları yönlendiren kişi, evlenen kadın değil onun erkek kardeşidir. Evli erkek karısının evinde değil, kendi evinde kız kardeşinin çocukları üzerinde söz sahibidir. Üstelik ataerkil kültürün temel özellikleri anasoylu toplumların çoğunda korunur: "Ekonomik, sivil ve dinsel yaşama egemen olanlar kadınlar değil, erkeklerdir ve birkaç eşe aynı anda sahip olma ayrıcalığından yararlananlar da gene kadınlar değil, erkeklerdir". Anasoylu toplum örgütlenmesi, büyük ölçüde, uzun mesafeli savaşlar, avlanma veya ticaret nedeniyle erkeklerin evden aylarca uzak kalmasının bir sonucu olarak benimsenmiştir. Devletin ortaya çıkmasıyla birlikte oluşan sürekli ordular ve yeni ekonomik düzen, anasoylu örgütlenmeyi gereksiz hale getirmiştir.

Antropologlar henüz anaerkil bir toplum bulamamışlarsa da, kadının statüsünün erkeğe eşit veya yakın olduğu istisnai toplumları gözlemişlerdir. Örneğin, Filipinlerdeki yerli grup olan *Agtalılarda* kadınlar, başka ilkel

toplumlarda sadece erkeklerin yaptığı bir işi yaparlar: Büyük hayvan avına giderler. Kadın uzun süreli ava gittiğinde, çocuklara daha büyük çocuklar, büyük anne/baba, diğer akrabalar veya baba bakar. Dillerinde "şef" veya "önder" gibi bir kavram bulunmayan bu toplumda, kadın veya erkek, kimse kimseye emir veremez. Grup kararları, kadın ve erkek birlikte, karardan etkilenecek herkesin katılımıyla alınır.

Bu konuda en çarpıcı örnek, en erken incelenen toplumlardan birine aittir. Henri Morgan'ın ilk basımı 1877'de yapılan *Eski Toplum* adlı kitabında incelediği, ABD'deki yerli halklardan Irokualarda, kadının statüsü benzer gruplardakilere göre çok daha üstündür.

Bu durum başlıca şu alanlarda gözlenmiştir:

1) Soy zincirinin kadına göre belirlendiği (anasoylu) Irokua toplumu, bir sülale oluşturan birden çok ailenin paylaştığı büyük evlerde yaşardı. Ev, yaşlı kadınlar tarafından yönetilirdi.

2) Irokua kadınları geçim işlerinde temel rolü üstlenmişti. Erkekler uzun mesafeli savaşlara, sürek avına, tuzak kurmaya veya uzak diyarlara ticarete gittiklerinden, aylarca eve dönmeleri mümkün olmazdı.

3) Toplumsal kimlik, unvan ve mülkün kullanım hakkı tümüyle kadın soyundan aktarılırdı.

4) Kadınlar yalnızca kendi ürettikleri bitkisel besinlerin değil, erkeklerin avladıkları hayvansal besinlerin de kontrolünü ellerinde tutardı.

5) Beş kabileden oluşan Irokua halkı bir konfederasyon çatısı altında toplanmıştı. Irokua kabilelerinin en üst organı olan Yaşlılar Konseyi'ne gidecek yaşlı temsilcileri her büyük evin yaşlı kadınları seçerdi.

Lewellan'a göre, Irokualar "anaerkil" olarak adlandırılamaz, ama "ataerkil" de değillerdir: "Bütün resmi makamları erkekler tutuğu için Irokualar hiçbir şekilde anaerkil olarak düşünülemez ise de, kadınların gücü net bir şekilde kurumsallaşmıştır.

Sigmund Freud'a göre, kadının aşağı ve erkeğe tabi statüsü ilk toplumla birlikte ortaya çıkmıştır. Daha doğrusu, toplum, kadının bu statüye mahkûm edilmesiyle doğmuştur.

Toplum öncesi, hayvan sürülerini andıran bir hayat süren insan kümelerinde, güçlü bir erkeğin, babanın engel tanımayan hâkimiyetine boyun eğilir. Bu hâkimiyet sınırsız bir cinsel zorbalığı da içerir. Kümenin bütün dişileri (analar ve kızlar) onundur.

Sürünün diğer erkekleri, kadınlar yüzünden babayla rekabete girdikleri anda küme dışına atılma, hadım edilme ya da öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya kalır.

İnsani açıdan varolabilecek bu ilk düzenleme aşamasına, babaya karşı güç birliği yapan kardeşler son verir. Küme içi kadınlara ulaşmalarını engellediği için onu öldürürler; ardından, aynı zamanda örnek aldıkları, yücelttikleri ve yerine geçmek istedikleri bu güçle özdeşleşmek için onu yerler.

Babanın ortadan kalkmasıyla oluşan bu yeni durumda ya da bir güç boşluğunda, kardeşler kümenin bütün kadınlarına sahip olabilmek için birbirleriyle savaşmaya başlar. Bu tabii hali tanımlamak gerekirse, babanın oğullarının kurdu olduğu aşamayı izleyen aşama, kardeşin kardeşin kurdu olduğu aşamadır.

Bir süre sonra erkeler kardeş kavgasının tehlikesini ve yararsızlığını görünce, içgüdülerin sınırsızca doyurulması isteği, yerini sosyal barış ve güvenlik isteğine bırakır. Erkekler kendi aralarında bir cinsel ya da sosyal sözleşme yaparak küme kadınlarının küme erkekleri için yasaklanmış kadınlar sayılmasına karar verirler. Tabii dürtülerin böyle bastırılmasıyla, haram birleşme yasağı (ensest) ve ona bağlı dıştan evlenme ilkesi ortaya çıkar: Gerçek anlamda ilk sosyal düzen, bir kuralla belirlenmiş ilk toplum tipi kurulmuş olur. Kişisel gücün yerini ilk kez sosyal baskı alır.

II - İLKEL TOPLUMDAN DEVLETLİ TOPLUMA GEÇİŞ

İlkel toplumlar eşitsizliğin derecesine göre şu şekilde sıralanmıştır: **I)** öndersiz toplumlar, **2**) güçsüz önderli toplumlar, **3)** güçlü önderli toplumlar, **4)** şeflikler. Eşitsizliğin en yüksek noktası olan şeflikler, devletleşmenin eşiğine gelmiş bir siyasal yapıyı temsil eder. Aynı tabloda, devletli toplumlar kronolojik olarak sıralanmıştır: **I)** kent devleti, **2)** feodal devlet, **3)** ulus devlet

GLOBAL TOPLUM	*TOPLUMSAL YAPI*	*SİYASAL YAPI*	*İKTİDAR TİPİ*	*ÖNDERLİĞİN AYIRDEDİCİ NİTELİĞİ*	*TEMEL GEÇİNME YÖNTEMİ*
İlkel Toplum	- Eşitlikçi -Sınıfsız	Öndersiz Toplum	Farklılaşmamış Siyasi İktidar	Önder yok	-Avcılık - Toplayıcılık
	-Eşitlikçi -Sınıfsız	Güçsüz Önderli Toplum	Farklılaşmamış Siyasi İktidar	Kişisel Nitelikler Cesaret-Deneyim	-Avcılık -Toplayıcılık
	Statü Temelinde Mertebeli	Dağıtım Önderli Toplum	Farklılaşmamış Siyasi İktidar	Kişisel Nitelikler -Çok Çalışma -Cömertlik	-Bahçecilik -Çobanlık
	Ekonomik Temelde Tabakalaşmış	Şeflik	İrsi, Hiyerarşik Statülü Siyasi İktidar	-Ekonomik Güç -Dinsel Güç	- Yaygın Tarım
Kent Toplumu	Sınıflı Toplum	Kent Devleti	Farklılaşmış ve Kutsallaşmış Siyasi İktidar	-Ekonomik Güç -Sınıfsal Aidiyet -Dinsel Güç	- Gelişmiş Tarım - Ticaret - Zanaat
Feodal Toplum	Sınıflı Toplum	Feodal Devlet	Bölünmüş İktidar	-Ekonomik Güç -Sınıfsal Aidiyet -Dinsel Güç	-Tarım
Ulus	Sınıflı Toplum	Modern Devlet	Kral-Devlet: Farklılaşmış ve Kişiselleşmiş Siyasi İktidar	-Ekonomik Güç -Sınıfsal Aidiyet	-Tarım -Ticaret -Zanaat
	Sınıflı Toplum	Modern Devlet	Ulus-Devlet: Farklılaşmış ve Kurumsallaşmış Siyasi İktidar	- Ulusun Temsili	-Ticaret -Sanayi -Tarım

Tarih	Yer
M.Ö. 3.300	**Mezopotamya:** Dicle ve Fırat Irmakları Havzası
MÖ. 3.100	**Mısır:** Nil Nehri Havzası
M.Ö. 2.000	**Hindistan:** Îndus Irmağı Vadisi
M.Ö. 2.000	**Çin:** Sarı Irmak Vadisi
Milat	**Peru:** And Dağlarının eteklerindeki vadiler
M.S.300	**Orta Amerika:** Maya Düzlükleri - Meksika Dağları

A - Devletin Ortaya Çıkışı: Dış Etkenler

Oppenheimer'a göre, "devlet... zafer kazanmış bir insan grubunun, yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini içten gelecek ayaklanmalarla dıştan gelecek saldırılara karşı güvenceye almak amacıyla, yendiği gruba zorla kabul ettirdiği bir toplumsal kurumdur".

Fetih Teorisi ve Mezopotamya'da Devletin Doğuşu

Mezopotamya'da tarımsal üretime geçilmesi, ticaret için artı üretim yapılması, sosyal yapının tabakalaşması gibi değişiklikler, günümüzden 10.000 yıl önce görülmeye başlanmıştır. İlkel toplumun eşitlikçi yapısına aykırı bütün bu özellikler hemen devleti ortaya çıkarmamış, ilk devletleri görmek için binlerce yıl daha geçmesi gerekmiştir. Çünkü devletin ortaya çıkması için çok özel toplumsal ve çevresel koşulların bir arada bulunması gerekir. Mezopotamya'nın bir özelliği, iki farklı toplum biçimini aynı alanda barındırmasıdır: Çiftçiler ve çobanlar. Tarıma elverişli arazilerde yerleşik hayat süren çiftçiler, bütün temel ihtiyaçlarını karşılayabilen, kendine yeterli, dışa kapalı ve barışçıl toplumlardır. Yüksek tepelerde göçebe olarak hayvan sürüleri besleyen

çobanlar ise, tüm temel ihtiyaçlarını karşılayamayan, kendine yetersiz, dışa açık ve savaşçı toplumlardır. Çoğu kez, zorlu mevsim koşullarında besin ihtiyaçlarını karşılayamaz ve çiftçilerin ürünlerine göz dikerler. Bu bölgede yapılan kazılarda, tarım köylerinin çevre tepelerdeki çobanların saldırılarından korunmak amacıyla hendekler veya surlarla tahkim edildiği görülmüştür. İki farklı toplum arasındaki bu savaşçı ilişkiler, devlete giden sürecin ilk basamağı olacaktır.

Çiftçilerle çobanlar arasındaki savaşta çiftçilerin kazanması, toplumsal yapıda önemli değişikliklere yol açmaz. Buna karşılık, savaşı çobanların kazanması durumunda üç ihtimal ortaya çıkacaktır: **I)** Çobanlar çiftçilerin ambarlarını yağmalayıp tepelere geri dönerek o yılki besin ihtiyaçlarını karşılamış olurlar. Aynı ihtiyaç için bir sonraki hasat döneminde tekrar köylere baskınlar düzenlemeleri gerekecektir. **2)** Çobanlar tüm köy halkını öldürüp evlerine yerleşebilir. Ama tarımı bilmediklerinden orada yaşamaları mümkün olmaz. **3)** Çobanlar köye yerleşir ve çiftçileri kendilerini de besleyecek kadar fazla üretim yapmaya zorlar. Bu ihtimalde, çiftçiler üretim yapmayan bir kesimi beslemek zorunda kalmakla birlikte, bu ilişkiden tümüyle kazançsız çıktıkları da söylenemez. Çünkü çobanlar, çiftçilerin kendilerini beslemek için yaptıkları fazla üretimi güvence altına almak için, köyü başka saldırgan çoban gruplara karşı koruyacaktır. Bu işbölümü sonucunda toplum, askeri ve yönetici bir sınıf haline gelen çobanlarla, onları besleyen çiftçiler biçiminde kesin çizgilerle yöneten ve yönetilen olarak ikiye ayrılır. Yöneten-yönetilen ayrımı çiftçi toplumun çobanlar tarafından fethedilmesi sonucu ortaya çıkabileceği gibi, anlaşmayla da ortaya çıkabilir. Çevredeki çoban toplulukların sürekli saldırılarından bunalan köy halkı, bu topluluklardan biriyle, kendilerini dış saldırılara karşı korumanın bir karşılığı olarak üretimlerini paylaşma konusunda anlaşabilir.

Çiftçilerle çobanlar arasındaki işbölümünün başarılı olması, tarımsal üretimin çobanları da besleyecek kadar arttırılabilmesine bağlıdır. Üretimin yetersiz olduğu bölgelerde, çobanlar ya dağlara geri dönecek ya da besin üretmek için çiftçiliği öğrenmek zorunda kalacaktır. İkinci seçenek söz konusu olduğunda, işbölümü giderek ortadan kalkacak, çobanlar da çiftçiye dönüşerek yöneten-yönetilen ayrımı varlığını sürdüremeyecektir. Öyleyse, üretici çiftçilerle askeri ve yönetici bir sınıfa dönüşen çobanlar arasındaki bölünmenin sürdürülebilmesi, üretimin arttırılabileceği bir coğrafyayı zorunlu kılar. Mezopotamya'da bu coğrafya, küçük sulama tarımından büyük sulama tarımına geçişi mümkün kılan Dicle ve Fırat'ın taşkın ovalarıdır.

Küçük sulama tarımından büyük sulama tarımına geçilmesi, sosyal yapıda köklü değişiklikleri beraberinde getirir. Büyük sulama tarımı, Dicle ve Fırat boylarında setler, barajlar, sulama kanallarının yapılması ve bataklıkların kurutulması ile mümkün olmuştur. Bunların yapılması ve her yıl düzenli olarak onarılması yüzlerce, belki de binlerce kişinin organize biçimde çalışmasıyla mümkündür. Çiftçi toplum, başlarında yönetici bir sınıf bulunmakla birlikte, özgür oldukları döneme göre daha müreffeh bir hayat sürecektir. Bu durum toplumdaki derin eşitsizliği; yöneten-yönetilen ayrımını meşrulaştırabilir.

Devletin kökenine ilişkin bu yaklaşımın hassas dengeler üzerine kurulduğu hemen dikkat çekiyor. Her şeyden önce, çobanlık ve çiftçilik yapan toplumların bir arada bulunduğu bir coğrafi alan söz konusu olmalıdır. Bu iki toplum arasındaki ilişkiler çatışmalı olmalıdır. Çobanların ele geçirdiği köyler büyük sulama tarımına, dolayısıyla üretimin kat kat arttırılabilmesine elverişli bir alanda bulunmalıdır. Çobanlar büyük sulama tarımını başlatabilecek planlamayı ve organizasyonu gerçekleştirecek kapasitede olmalıdır. Yönetici bir sınıf haline gelen çobanlar, birkaç kuşak sonra, çiftçiler üzerindeki egemenliklerinin kaba güçten değil, meşru kabul edilebilecek başka bir nitelikten kaynaklandığı konusunda toplumu ikna etmeyi başarmalıdır. Bu koşullardan birinin gerçekleşmemesi durumunda, ilkel toplumdan devletli topluma geçiş mümkün olmayacaktır. Bu konuda en çarpıcı iki örnek Eriha ve Çatalhöyük'tür.

Kentleşememiş Kasabalar: Eriha ve Çatalhöyük

Dünyadaki en eski yerleşim yerlerinden biri olarak kabul edilen *Eriha* (Jericho), Filistin topraklarında Ürdün nehri yalanında, deniz seviyesinden 250 metre aşağıda bulunan bir vahadır. İklimi son derece kurak olan Erihayı yaşanabilir kılan, yaklaşık 50.000 kişiye yetebilecek güçlü bir su kaynağına sahip olmasıdır. İlk yerleşim günümüzden 11.000 yıl önce başlamış ve iki bin yıl sonra terk edilmiştir. Mezopotamya'daki ilk kent devletlerinden üç-dört bin yıl önce kurulan Eriha, devletleşmenin eşiğine gelmiş ama devleti kuramamıştır.

Günümüzden 9.000 yıl önce iskân edilen Konya yakınlarındaki Çatalhöyük, çağdaşı olan bütün yerleşim yerlerinin en büyüğüdür. Ekonomisi küçük sulama tarımına, hayvancılığa, ticarete ve zanaatçılığa dayanıyordu. İnek ilk kez Çatalhöyük'te evcilleştirildi. Evler, sur işlevi görecek biçimde bitişik inşa edilmiştir. Arkeolojik bulgular, iskân edildiği yaklaşık bin yıllık sürede, nüfusun 3.500 ile 8.000 arasında değiştiğini gösteriyor. Fakat bu denli kalabalık bir yerleşim merkezinde, yönetici bir tabakanın bulunduğuna ilişkin hiçbir işaret bulunamadı. Çatalhöyük'te ne seçkin insanlara ait diğerlerinden farklılaşan konutlar, ne kamusal yapılar, ne de toplanmaya uygun geniş alanlar vardır. Günlük hayatın her etkinliği; üretim, ibadet, alışveriş vb. evlerde gerçekleşmiş görünüyor. Çatalhöyük'te ortak bir mezarlık alan bile yoktur; ölüler evlerin zeminine gömülür. Çatalhöyük, gelişmiş ekonomisi ve kalabalık nüfusuna rağmen eşitlikçi yapısını korumayı başarmış ender, hatta bilinen tek örnektir.

Eriha ve Çatalhöyük, devletin kuruluşunun, basitçe, avcı-toplayıcı ekonomiden tarım ekonomisine geçilmesiyle kolayca gerçekleşmeyeceğini gösteriyor. Özellikle Eriha'da, tarımın, ticaretin ve tabakalı toplumsal yapının birkaç bin yıl boyunca var olması, devletin ortaya çıkması için yeterli olmamıştır. Yeryüzünde ilk devletlerin ortaya çıktığı bölgelerde tarımın başlaması ile devletlerin kuruluşu arasında çok büyük zaman dilimleri vardır. Mezopotamya'daki ilk kent devletleri bakımından bu tarihler şöyledir: Tarımın başlaması: 10.000 yıl önce; tarımın temel geçim kaynağı haline gelmesi: 7.500 yıl önce; basit sulama tarımı: 7.000 yıl önce; büyük sulama tarımı: 6.000 yıl önce; kent devletlerinin kuruluşu: 5.500 yıl önce.

Fetih Teorisi ve İnka Uygarlığı

Güney Amerika'da kurulan İnka Uygarlığı'ndaki çoban-çiftçi farklılaşması, Mezopotamya bölgesine göre çok daha zayıftır. Amerika kıtasında evcilleştirilebilen lama, ördek ve köpek gibi sınırlı sayıda hayvanla çobanlığa dayalı bir yaşam biçimi kurmak ve sürdürmek imkânsız olmasa bile, çok zordur.

Amerika kıtasında devletin oluşumuna etki eden savaşların çiftçi-çoban savaşlarından çok, tarımcı köyler arasında meydana gelen savaşlar olduğu kabul edilmektedir.

Güney Amerika'da tarıma elverişli her bir vadi, doğuda And dağları, batıda Büyük Okyanus, kuzey ve güneyde ise çöllerle çevrilidir. Vadideki köyler besleyebilecekleri nüfusun üzerine çıktıklarında, göç vererek bakir vadilerde yeni köyler kuruldu. Bütün vadiler yerleşime açıldığında, artan nüfusa paralel biçimde tarımsal üretimi arttırmak imkânı kalmadı. Bu durumda köyler arasında rekabet ve yağmalamaların baş göstermesi kaçınılmazdı. Bir köy diğerini fethettiğinde, kaybedenler kazananlara boyun eğmek zorundaydı, çünkü gidecek başka yerleri yoktu. And dağlarındaki her vadide, bir köyün diğer bütün köyleri denetimi altına almasıyla şeflikler oluştu.

Vadilerde şefliklerin oluşması üretimi büyük çapta arttırmayı sağladı. Üretim arttıkça nüfus da artmaya devam etti. Bu kez savaşlar şeflikler arasında oluyordu.

Hidrolik Tuzak

Devletin kuruluşu ile büyük sulama tarımına başlanmasının eş zamanlılığı, pek çok antropoloğun dikkatini çekmiştir. Bazı yazarlar bu durumu genelleştirerek, söz konusu bölgelerin bir hidrolik tuzak barındırdığını, nüfus artışı ve gıda ihtiyacına çare arayan ilkel toplumların bu tuzağa yakalanarak devletleşmek zorunda kaldıklarını savunur. Teoriye göre, küçük sulama tarımı yapan köylüler, büyük sulama tarımının avantajlarını fark edince, özerkliklerinden feragat ederek birkaç köyün büyük sulama işini idare edecek bir siyasi yapı altında birleşmesine razı oldular.

Bazı bölgelerde karmaşık sulama sistemleri bulunmasına rağmen devlet uzun süre ortaya çıkmamış, diğer bazı bölgelerde ise, büyük ölçekli sulama sistemleri devletin ortaya çıkışından sonra gerçekleşmiştir.

B - Devletin Ortaya Çıkışı: İç Etkenler

Devletin kuruluşunu iç etkenlere bağlayan yazarlar, ilkel toplumun katı eşitlikçi yapısına rağmen, kendini değişen çevre koşullarına uyarlamakta çok maharetli olduğunu ve değişen çevre koşullarının bazı durumlarda eşitsizlikleri büyüttüğünü belirtirler. Öyle ki, toplum varlığını sürdürebilmek için bu eşitsizlikleri meşrulaştırır ve giderek en büyük siyasal eşitsizlik olan devletin ortaya çıkmasına ses çıkarmaz veya engel olamaz.

1 - Dini Etkenler ve Pierre Clastres

Pierre Clastres, *Devlete Karşı Toplum* adlı kitabında, incelediği Güney Amerika yerlilerinin eşitliği korumak için katı gelenekler oluşturduğunu ve önemsiz gibi görünen bazı eşitsizliklerin yol açabileceği siyasal sonuçlar bakımından yüksek bir bilince sahip olduklarını anlatır.

Marksist Devlet Teorisine Eleştiri

Marksizm, avcı-toplayıcı ilkel toplumdan devletli topluma geçişi sosyoekonomik altyapıdaki değişime bağlar. Avcı-toplayıcılar ortak çalışma ve kolektif mülkiyet esasına dayanan, ihtiyaç fazlası ürün üretmeyen toplumlardı. Üretim güçlerinin yavaş yavaş gelişmesi; taş balta yerine metal balta kullanılması, tarım, hayvancılık, zanaat ve ticaret yapılmaya başlanması ile ihtiyaç fazlası üretim mümkün olmuştur. İlkel toplumun ekonomik yapısındaki bu gelişmeler, sırasıyla üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin doğmasına, sosyal sınıfların oluşmasına ve üretim araçlarına sahip sınıfı sömürülen sınıfların saldırılarından korumak için bir baskı aygıtı olarak devletin kurulmasına yol açmıştır. Clastres, bu muhakeme biçimine şiddetle itiraz eder. Ona göre, devlet bu şekilde ortaya çıkmış olamaz.

Clastres Özel mülkiyetin ve sosyal sınıfların devletten önce ortaya çıkmasının mümkün olmadığı yönündeki görüşlerini şöyle özetler: "Siyasal bir ilişki olan iktidar, iktisadi bir ilişki olan sömürüden öncedir ve ona zemin hazırlar. Yabancılaşma iktisadi bir anlam kazanmadan önce, siyasal bir anlama sahiptir, iktidar emekten önce gelir, ekonomi siyasetin türevidir, devletin ortaya çıkışı sınıfların doğuşunu belirler". Clastres devletin dış dinamiklerle

ortaya çıkma ihtimalinin bulunduğunu söyler. İlkel toplum yabancı bir gücün saldırısına uğrar ve yabancı güç askeri üstünlüğüne dayanarak o toplum üzerinde egemen bir sınıf olarak varlığını zorla kabul ettirebilir. Oysa Marksistler, ilkel toplumun kendi iç dinamikleriyle, ekonomik altyapının yavaş yavaş gelişmesiyle devleti ortaya çıkardığını savunur.

Ormanın Peygamberleri

Pierre Clastres'a göre, ilkel bir toplum için devletin iç dinamiklerle kuruluşunun en gerçekçi senaryosu, Güney Amerika yerlilerinden Tupi-Guaranilerin yakın tarihindeki şaşırtıcı bir olaydan çıkartılabilir. Tupi-Guaraniler, Amerika kıtası beyazlar tarafından henüz fethedilmeden önce özgün bir gelenek yaratmıştı: Mitlerindeki vaat edilmiş topraklara, kötülüğün erişemeyeceği dünyaya ulaşmak için dinsel bir göç hareketi başlatmışlardı. Bu harekete gönül vermiş şamanların (peygamberlerin) önderliğinde, kabilelerden çok sayıda insan oruç tutarak, dans ederek Doğuda olduğuna inanılan vaat edilmiş topraklara doğru yola çıktı. Yolculukları büyük bir engelle karşılaşınca sona erdi: Büyük Okyanus. Kötülüğün erişemeyeceği dünya, aşmaları mümkün olmayan okyanusun ötesindeydi.

Clastres'a göre, bunun nedeni toplumun eşitlikçi yapısının giderek bozulmakta oluşuna verilen tepkidir. Tupi-Guaraniler, diğer yerli halklardan iki yönden önemli derecede farklılaşmışlardı: Köylerin nüfusu birkaç bine çıkmış, şeflerin otoritesi artmıştı. İlkel toplumun temel yasalarına aykırı biçimde şeflerin yetkilerini arttırmalarına, toplum yıkıcı sonuçları olan bir tepki verdi: Yüzlerce kişi kabilelerini terk ederek, şamanların arkasından kötülüğün olmadığı dünyayı aramaya çıktı. Kötülüğü, yetkin olamayışı "Bir" olarak adlandırarak, Bir olmayana ulaşmaya çalıştılar. "Kötülük ile Bir'i özdeşleştiren metafizik denklemin altında, daha gizli ve siyasal bir anlama sahip bir başka denklem; Bir'in devlet olduğunu öne süren bir denklem bulunduğuna inanıyoruz.

Tupi-Guaranilerdeki dinsel göç hareketinin en önemli yönü, şamanların, dini önderlerin insanlar üzerindeki etkisinin şeflerden daha fazla olduğunu göstermesidir.

Şamanistik inançlar, fiziksel nesnelerden oluşan görünür âlem ile ruhlardan oluşan görünmez âlem arasında keskin bir ayrım yapar. İlkel toplumun üyeleri görünür âlemde ne kadar cesursa; oku, yayı ve kas gücüyle görünmez âlem karşısında o kadar çaresizdir. Devlet, aslında insan zihnindeki bu bölünmenin görünür âlemde cisimleşmesidir. Söz konusu eşitsizliği görünür âleme taşımayı başaran da, dini önderlerdir. Modern Çağ'da laik devletlerin kuruluşuna kadar, dünyanın her tarafında, toplumları yönetenler güçlerini görünmez âlemdeki tanrılara dayandırmıştır. Zihinlerdeki görünür âlem-görünmez âlem, bu dünya-öteki dünya, ruh-madde gibi keskin bölünmeler, toplumun yöneten-yönetilen şeklinde bölünmesini kolaylaştırmıştır.

Maya Uygarlığı Bir İstisna mı?

Eşitlikçi ilkel toplumdan bölünmüş devletli topluma geçiş sürecinde, ilk yönetici kesimin dinsel önderler olduğunu savunan yazarlar, Orta Amerika uygarlıklarına özel bir önem verir. Bazı antropologlar Orta Amerika'da, bugünkü Guatemala ve Meksika'nın Yucatan yarımadasında, M. S. 300-900 yılları arasında Mayaların kurdukları devletlerde ana etkenin din olduğunu ileri sürer. Çünkü Olmec ve Mayalar tarafından kurulan ilk devletler, yoğun tarımsal üretime imkân tanımayan bataklıklarda ve yabanıl ormanlarda kurulmuştur. Onları devletleşmeye zorlayan asıl etkenler çevresel veya ekonomik koşullar değil, tanrılar adına konuşan bir din adamları sınıfını barındırıp geçindirme konusunda yükümlülükleri olduğu inancıdır: Mayalar iyiliksever bir teokrasiye gönüllü olarak boyun eğmiştir.

2 - Ekonomik Etkenler ve Marvin Harris

İlk devletlerin ortaya çıkış nedeni hakkında sağlam bilgiler edinmek içiş, devletin kuruluşunun hemen öncesindeki koşulları incelemek gerekir. Mezopotamya, Mısır, Hindistan, Çin, Peru ve Orta Amerika'da ilk devletlerin kuruluşunun hemen öncesinde dikkati çeken ortak bir özellik vardır: *Tarımsal üretimde yoğunlaşma.* İlkel toplum için bu çevresel sınırlanma sorununu aşmanın yolu, daha çok çalışarak tarımsal üretimi arttırmak veya varsa çevredeki başka toplundan yağmalamaktır.

Günde birkaç saat çalışarak ihtiyacı kadar üreten, ihtiyaç fazlası mal biriktirmeyi reddeden ilkel toplumlar, pek çok bölgede, artan nüfusun beslenmesi için yeni bir gelenek oluşturdu: Çok çalışmayı, kendi ihtiyacından fazlasını üretmeyi ve üretilen fazla ürünü dağıtmayı ödüllendirmek. Antropologlar, tarımsal üretimi yoğunlaştırarak besin üretimini arttıran bu kişileri *büyük adamlar* olarak adlandırır. Büyük adam, ailesi ve yakınları ile sürekli çalışıp besin biriktirir. Biriktirdiği ürünleri belirli aralıklarla düzenlediği şölenlerle gösterişli biçimde topluma dağıtır. Bu zahmetli iş karşılığında elde ettiği tek kazanç, saygınlıktır. Bu yeni gelenekle fazla ürün depolamak olağanlaşıyor, hatta teşvik ediliyor. İlkel toplumun artan nüfusun beslenmesine karşı bir çare olarak benimsediği bu gelenek, zamanla ekonomik eşitsizlikleri derinleştirecek ve büyük adamlar ilk devletlerin egemen sınıflarının çekirdeğini oluşturacaktır.

Solomon Adalarında Büyük Adamlık Kurumu

Avustralya'nın kuzeyinde, Büyük Okyanus'ta, Solomon Adaları'nda yaşayan Siuailerde büyük adama *mumi* denir.

Solomon Adaları'ndaki büyük adam, toplumun üzerinde bir yönetici konumunda değildir. Aksine, saygınlık kazanmak uğruna toplumun hizmetçisi rolünü kabul etmiş gözükür. Ancak büyük adamlık kurumunun en basit halini betimleyen bu örnekte bile, ilerde kurulacak devletin bazı özelliklerini hatırlatan farklılıklar ortaya çıkmıştır. Fazla mal biriktirme, şölen hazırlıkları için kendisine yardımcı olanların barınacağı ve eğleneceği bir kulüp binası yaptırarak bir grup inşanı toplumun geri kalanından ayırma, kulüp binasında depolanacak ürünlerin başka köylerden gelebilecek yağmacılara karşı korunması için, az sayıda da olsa sürekli savaşçılar besleme, savaşçılardan biri öldüğünde, depoladığı ürünlerden bir kısmını ailesine tazminat olarak ödeme ve savaş tutsaklarını kendisine ait bahçelerde köle olarak çalıştırma

Trobriand Adalarında Büyük Adamlık Kurumu

Büyük Okyanus'ta Yeni Gine'nin doğusundaki Trobriand Takımadalarında gözlenen büyük adamlık kurumu, Solomon Adalarındakinden daha gelişmiş bir örnektir. Trobriandlılar anasoylu çok sayıda kabile ve soy gruplarına bölünmüştür. Savaşmaya oldukça isteklidirler: Eskiden yüzlerce kilometre uzaktaki adalara saldırmak için kanolarıyla açık denizlere çıkmayı göze alırlardı. Trobriandlıların büyük adamlık kurumu, bir önceki örnekten farklı olarak *kalıtsal* hale gelmiştir. Büyük adam, yalnızca savaştaki başarısızlığı nedeniyle makamından düşürülebilir. Bütün adalarda yaşayanların en güçlü önder olarak gördükleri kişi, binlerce insanın yaşadığı birkaç düzine köy üzerinde otorite sahibidir. Büyük adam, doğal olarak, bu kadar kalabalık nüfusu yalnızca ailesinin ve yakınlarının çok çalışmasıyla memnun edemez. Büyük şölenler için, bir şekilde her köyden ürün toplaması kaçınılmazdır. Büyük adam, bunu her köydeki şefin kız kardeşiyle evlenerek gerçekleştirir. Toplumlar anasoylu olduğundan, erkek kardeşler, hasat zamanı patates benzeri ürünün bir bölümünü evli kız kardeşlerine göndermekle yükümlüdür.

Bunyoro Topluluğunda Büyük Adamlık Kurumu

Nüfus arttıkça, büyük adamın gıda ambarına yapılan katkılar, gönüllü yardımlar veya akrabalık ilişkilerinden kaynaklanan armağanlar olmaktan çıkarak zorunlu katkılara dönüşür. Herkese açık kamusal bir yapı olarak görülen gıda ambarına giriş kısıtlanır. Bu tür bir büyük adamlık kurumu, incelendiği 20. yüzyılın ilk yarısında 100.000'i aşan nüfusuyla bugünkü Uganda'daki Bunyoro topluluğudur. Darı ve muz tarımı yapan Bunyoro feodal bir toplumdur. *Mukama* olarak adlandırılan büyük adamları sadece bir dağıtım önderi değil, bir kraldı Trobriand ve Cherokee şefleri besin üreticilerinin cömertliğine bağımlı durumdaydılar. Bunyorolulların besin üreticileri ise kralın cömertliğine bağımlı idiler. Mukamanın gelirine katkıdan kaçınılması, ilgili kişinin topraklarını yitirmesine, sürgün edilmesine ya da bedensel cezaya çarptırılmasına yol açabilirdi. Merkezi tahıl ambarı üzerindeki denetimine dayanarak sürekli bir saray muhafız gücünün varlığını sürdürdü...

C - Devletin Kuruluşuna Yol Açan Etkenlerin Değerlendirilmesi

Devletin oluşumunu belirleyen etkenleri değerlendirirken, yalnızca birbirinden bağımsız süreçlerle kurulan ilk devletleri dikkate alıyoruz. Bir bölgede daha önce hiçbir devlet yokken kurulan bu devletler "***birincil***", ***"ilksel"*** veya ***"erken"*** devletler olarak adlandırılmaktadır. ***İkincil*** devletler, o bölgede daha önce kurulmuş bir devletin etkisiyle ortaya çıkan devletlerdir. Bir bölgede devlet ortaya çıktığında, hızla çevresindeki toplumlar devletleşme sürecine girer. Bunun nedenleri çeşitlidir. Sık görülen üç nedeni şöyle sıralayabiliriz: Çevredeki çok sayıda kabile veya şeflik; **1)** daha önce kurulan devletin egemenliği altına girmek istemediği için birleşip ortak bir savunma gücü oluşturmak üzere devletleşebilir, **2)** mevcut devletin zengin kentlerini yağmalamak için güçlerini birleştirmek amacıyla devletleşebilir, **3)** mevcut devletin güvence altına aldığı ticaret yollarının kontrolünü ele geçirmek üzere devletleşebilir.

Birincil devlet oluşumuna yol açan yukarıda incelediğimiz başlıca etkenleri de şöyle sıralayabiliriz: **1)** Artan gıda ihtiyacını karşılamak veya ticaret yapmak için sulamalı tarıma geçilmesi, **2)** önlenemeyen nüfus artışı, **3)** savaşlar (fetih), **4)** çevresel sınırlanma (ekolojik kuşatılmışlık), **5)** uzun mesafeli ticaret yapılması.

İlk devletler, birbirinden bağımsız süreçlerle dünyanın altı bölgesinde ortaya çıktı. İlk devletlerin kurulduğu tüm bölgelerde karşılaştırmalı incelemeler yapıldığında, her bölgede devletleşmeye neden olan özelliklerin az çok farklılaştığı anlaşıldı.

Mezopotamya: İlk Kentler, İlk Devletler

Yaklaşık 10.000 yıl önce insanın yaşam biçimini kökünden değiştirecek bir süreç başladı: (Hayvancılık ve tarım)... Arkeologlar, yiyecek toplayıcılığından tarıma geçişin izlenebildiği yerleri ortaya çıkardı. Bu yerlerden biri, deniz seviyesinden 250 metre aşağıda bulunan Kudüs'ün yakınlarında bir vaha olan ***Eriha***'dır.

İnsanlar yavaş yavaş yerleşmeye ve tarım yapmaya başladı... Tarım devriminin tamamlanması 1.000 yıl kadar sürdü.

İnsanların "uygarlıklar" kurmaya başladığı döneme geliyoruz. Uygarlık sözcüğüyle, insanların köylerde ve kentlerde yaşadığı, çok sayıda değişik işte çalıştığı, bir yönetime bağlı olduğu, bir Tanrı'ya veya tanrılara taptığı ve okuyup yazabildiği bir yeri kastediyoruz. Uygarlaşmanın ilk yaşandığı yerin şimdiki Irak'ın güneyindeki bölge olduğu söylenebilir. Bölgenin eski adı "***Mezopotamya***", Yunancada ırmaklar arasındaki ülke anlamına geliyor.

M.Ö. 4.500 ile 4.000 arasında, Mezopotamya'nın güney bölümünde yaşayan **ve** tarım yapan bir halk, uygarlığın eşiğine gelip dayandı. 1.000 yıl sonra başka bir halk gelip, büyük olasılıkla orada yaşayanları kendi içinde eriterek bu bölgeye yerleşti. Komşuları onlara "***Sümerler***", bölgelerine de Sümer adını verdi ama bu insanlar kendilerine ***esmer başlı,*** yaşadıkları yere de ülke diyorlardı.

Köyler büyüdü, kentlere dönüştü... Kazı işini yürütecek ve çölden gelen haydutları uzaklaştıracak ***şef***lere gereksinim vardı. Dolayısıyla bütün büyük kentlerde bir şef ortaya çıktı. ***"Büyük insan"*** olarak adlandırılıyorlardı, vergi toplayıcıları, yargıçları ve kanal denetçileri vardı. Bazen tüccarlar ve zengin toprak sahipleri büyük insana kendi isteklerini bildiriyordu, oysa köylülerin, işçilerin ve kölelerin hiç söz hakkı yoktu. Bir Sümer sözü şöyle der: ***Yoksulun gücü yoktur***.

Sümerlerin taptığı yüzlerce tanrı ve tanrıça vardı, hepsini de hoşnut etmek gerekiyordu. Her kentte büyük insan aynı zamanda dini önderdi, o ve onun din görevlileri daima yüksekçe yere bir kule inşa ediyorlardı. ***Ziggurat*** adı verilen bu büyük kuleler, büyükten küçüğe doğru bir piramit oluşturacak biçimde üst üste konmuş kutulara benziyordu.

Bir süre sonra, tüccarlar ve devlet memurları ilgilenmeleri gereken işlerin durmadan arttığını fark ettiler. Zigguratlar için tuğla, bakır işçileri için maaş, köleleri doyurmak için arpa ve hurma. Bu kadar çok şeyi akıllarında tutamıyorlardı. M. Ö. yaklaşık 3.200 yılında yazıcıları bu sorunu çözdü. Çevrelerinde bol miktarda bulunan ıslak kilden tabletler yaptılar ve bu tabletlere patronların işlerine dair kayıtları kazıdılar.

Zaman geçtikçe, büyük kentler küçük kentleri denetimi altına aldı, böylece bu büyük kentler artık yalnızca kent değil, birer kent devleti oldular. Daha büyük devletler ve savaş daha katı kurallar gerektirdi, bu nedenle "büyük insanlar" yerini, tanrılar tarafından seçildiklerini iddia eden güçlü savaşçı krallara bıraktı...

Sümerler tarafından kurulmalarından yaklaşık beş yüz yıl sonra, bağımsız kent devletleri devrinin sonuna gelinmişti. İran'dan gelen bir halk bütün Sümer ülkesini ele geçirdi...

İlkel Toplumun Devletleşme Sürecinde Savaşçı ve Barışçı İlişkiler

Altaylardan İnen Yiğit

Senaryo, Oppenheimer'ın "kendilerini kurda karşı korumak için bir ayıyı kral edinen koyunların masalının insanlara uyarlanmasıdır."

İkinci Bölüm

KENT DEVLETİ

Yeryüzündeki ilk devletler, eşitlikçi toplumun giderek hiyerarşik yapılı topluma dönüşmesiyle ortaya çıktı. Toplumsal eşitsizlikler zamanla derinleşmiş, toplum çeşitli katmanlara bölünmüş, sonuçta en büyük siyasal eşitsizliğin ifadesi olarak devlet ortaya çıkmıştır. Devletli toplumları siyasal yapıları bakımından ilkel toplumlardan ayıran en önemli özelliğin, merkezileşmiş bir iktidarın varlığı olduğunu söyleyebiliriz.

I - ŞEFLİKLERDEN KENT DEVLETİNE GEÇİŞ

Devletli toplumlarda ortaya çıkan merkezi iktidarın dört önemli işlevi vardır. Bu işlevlerin hiçbiri, devleti kurmamış toplumlarda görülmez. Merkezi iktidar; **I)** ülkenin coğrafî sınırlarını ve o sınırlar içinde yaşayan yurttaşların sayısını tespit eder, **2)** hukuk kurallarını uygulayacak gelişmiş bir yargı sistemi ve bürokrasi oluşturur, **3)** iç ve dış tehditlere karşı sürekli asker ve polis gücünü hazır bulundurur, **4)** devlet giderleri için yurttaşlarını vergilendirir.

Antropologlar, kabile kadar eşitlikçi olmayan ama devlet kadar da karmaşık ve hiyerarşik olmayan bu tür toplumları, 1950'lerden itibaren, ***"şeflik"*** olarak adlandırmaktadır.

Tüm şefliklerin devlete dönüşmesi ise söz konusu değildir. Örneğin, Amazonlarda ve Polinezya'da siyasal örgütlenme şeflik düzeyini aşamadı. Şeflikler, kabilelerden farklı olarak bir merkezi iktidara sahiptir. Şef, arazilerin bölüşümünde nihai otorite olabilir, ordu kurabilir, vergi toplayabilir. Şeflik çoğu kez babadan oğula geçer; öyle

olmadığı durumlarda da ancak belli aile veya sülalelerden gelenlere açık bir makamdır. Şefler büyük adamlardan farklı olarak gündelik çalışmadan bağışıktır, başkalarının sahip olmadığı ayrıcalıklara sahiptir; buna karşılık, büyük adamlar gibi ellerine geçen servetin büyük bölümünü topluma dağıtırlar. Şefliklerde henüz sosyal sınıfların ortaya çıktığı söylenemez. Ancak toplumdaki her birey şefin sülalesine olan yakınlığına göre derecelendirilir.

Şeflikler ile İlk Devletlerin Karşılaştırılması

Şefliklerde, elde edilen servetin büyük bölümü onu yaratan ve arttıran halka dağıtılmak durumundadır. Devletlerde ise, yöneticiler gelirlerin pek az bir kısmını halka iade eder. Yönetimin ayrıcalıklı kıldığı tabaka, farklılaşmış servetini yasal güvence ile elinde tutabilir. Şefliklerde ve daha basit yapılı tüm ilkel toplumlarda sosyal kimliğin temeli akrabalık bağlarıdır. Devletin kurulmasıyla, servet, güç ve prestij akrabalık bağlarından çok, ait olunan toplumsal katmana/sınıfa göre belirlenir.

Şeflikler ile devletler arasında bazı benzerlikler de vardır: Örneğin nüfus artışı, ticaret ve zanaatta uzmanlaşma, karar alma süreçlerinin merkezileşmesi ve savaşta liderlik gibi konular her iki yapıda da ortaya çıkar. Devleti farklı kılan; tüm bu alanlarda merkezi planlamayı yapması, bunu resmi ideoloji ile meşrulaştırarak güçlü bir bürokrasi ile uygulaması ve akrabalık ilişiklerinin ötesinde, toplumu haklar temelinde keskin katmanlara/ sınıflara ayırmasıdır.

II - İLK KENT DEVLETLERİ

Arkeolojik bulgular, günümüzden 10.000 yıl önce tarımsal üretimin başladığı Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki bereketli toprakların, yeryüzünde ilk kent devletlerine ev sahipliği yaptığını gösteriyor. M.Ö. 3.500'lerden itibaren gerçek anlamda kent devletleri ortaya çıkmaya başlamıştır. 13-14 civarındaki bu Sümer kentlerinin beşi ana merkezlerdir: Uruk, Eridu, Ur, Nippur ve Kiş. Mezopotamya kent devletleri, ileride başka bölgelerde kurulacak kent devletlerinin aksine, bir başkent ve çevresinde çok sayıda kasaba ve kırsal yerleşim yerini bütünleştiren bir tür bölge yönetimi olmaktan çok, sadece bir kentten oluşan devletti. Çevresindeki kırsal birimlerle güçlü ekonomik ilişkileri olmakla birlikte, zayıf siyasal ve hukuki bağlara sahipti. Bu kentlerdeki en büyük yapı, genellikle **ziggurat** diye bilinen, basamaklı bir piramit üzerine yerleştirilen bir tapınaktır. Tapmaklar aynı zamanda gıda ambarı işlevini görür.

Sümer Kent Devletlerinin Sosyal Yapısı

Bir Sümer kent devleti, bazen işbirliği bazen de rekabet eden, çıkarları birbirinden farklı on ayrı sosyal kesimden oluşur. Bu karmaşık yapı, Sümer kentlerinin sosyal yapının kabaca yöneten bir teokratik kesim ile yönetilen halk şeklinde ikiye bölündüğü bir tapınak devleti olarak anlaşılamayacağını gösteriyor. Şimdi yeryüzündeki ilk kent devletlerinin barındırdığı bu 10 farklı sosyal kesime biraz daha yakınından bakalım:

1) Saray Ahalisi: Kral, kraliyet ailesi, idari personel ve sürekli ordu ile saray için çalışan zanaatkâr, serf ve kölelerden oluşur.

2) Tapınak Ahalisi: Her Mezopotamya devleti farklı tanrılara adanmış bir kaç büyük tapınak barındırır. Dini görevliler tarafından yönetilen tapınaklar, bölümler halinde kent halkının çoğunun iktisadi faaliyetlerini kontrol ederdi.

3) Büyük Toprak Sahipleri: Saray veya bir tapınağa bağlı olmayan büyük çiftlikler hakkındaki arkeolojik bulguların sayısı pek fazla değildir. Ancak sayıca az da olsa, böyle bir kesimin varlığı doğrulanmıştır.

4) Zanaatkârlar: Bu kesim kendi içinde, bağımlı ve serbest zanaatkârlar olarak ikiye ayrılır.

5) Çiftçiler

6) Tüccarlar

7) Yarı Özgür Kişiler (Serfler): Borç veya aşırı yoksulluk nedeniyle, özgürlükleri kısıtlanan ve çiftlik, tapınak gibi değişik kurumlarda vasıfsız işçi olarak çalışan kesimdir.

8) Köleler

9) Köylüler: Yerleşik nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan köylüler, kente yakın yerleşim birimlerinde özerk bir konuma sahipti.

10) Çobanlar

Arkeolojik bulgulara bakıldığında, on farklı sosyal kesimi barındıran bu karmaşık toplumların yönetiminde öne çıkan figürler krallar ve dini liderlerdir. Yıllar içinde artık tapınakta görevli dini liderlerin hiçbir zaman seküler liderlerle (krallarla) rekabet edecek kadar güçlü bir teokratik grup oluşturmadıkları kanaatindedir. Onlara göre tapınaklar, başlangıçta, rakip sülalelerin dikkat çeken binalar inşa ederek güçlerini pekiştirmek ve saygınlık

kazanmak arzusundan doğdu. Rakip sülalelerden biri üstünlüğü sağlayıp kent yönetimini eline aldığında, tapınaklar bu kez kral tarafından inşa edilmeye başlandı. Demek ki, din işleri kent yaşamının bütün yönlerini etkileyen bir dizi krallık etkinliğinin bir parçasıydı. Akıldan hiç çıkartılmaması gereken bir nokta da, kült görevlilerinin tanrısal bilgiye ulaşmada kraldan üstün olmadıklarıdır... Çıkarların yarıştığı, birbirinden ayrı dinsel ve laik alanlar yoktu.

Kent devletlerinin ilk dönemlerinde, temsili meclislerin de önemli yetkileri vardı. ***Yaşlılar Kurulu*** kent devletlerinin organlarından biriydi. Kentler arasındaki yoğun savaşlar ve kentlerin bir imparatorluk yönetimi altında birleşmesiyle, meclislerin yetkisi azaldı veya tümden ortadan kalktılar.

İki **"ev"**den oluşuyordu; bir ***senato*** ya da ***ihtiyarlar meclisi*** ve ***"alt ev"*** ya da devletin eli silah tutan yurttaşlarından oluşan meclis…

Sümerlerin, kralların gücünü engelleyip siyasal meclisin yetkisini tanımakla, demokratik yönetime doğru ilk adımları atmışlardır.

III - İLK İMPARATORLUK

M. Ö. 2.400'lerde Umma kentinde bir darbeyle yönetimi ele geçiren ***genç rahip Lugalzagesi***, kısa sürede tüm Sümer kentlerini fethetti. Bin yıllık Sümer kenti, Uruk'a yerleşerek kendini Sümer Kralı ilan etti. Sümer kentleri denetim altına alınmış ama henüz imparatorluk olarak adlandırılabilecek bir yapı ortaya çıkmamıştı. Bunu Kiş kentinde Sami bir göçebenin oğlu olan ***Sargon*** gerçekleştirecektir. Sargon bütün Mezopotamya'yı ele geçirerek ***Akad***'ı başkent yapar ve yeryüzünde ilk imparatorluğun kurucusu olur.

56 yıl süren iktidarında, Mezopotamya dışında Doğu Akdeniz'i, Tarsus'a kadar Anadolu'yu ve Batı İran'ı topraklarına kattı.

Kraliyet ailesi üyelerinin başka kentlerdeki tapınaklara yönetici (dini görevli) olarak, kentlere de vali olarak atanması sayesinde, tüm ülke merkezden yönetilir hale gelmişti. Kral artık yeni bir unvan almış; ***"tanrı"*** olmuştu.

İmparatorluk düzeni, bir devletin çevresindeki diğer devletleri yenmesi ve haraca bağlamasıyla kurulmuş olmaz. Bunun için, fethedilen topraklar üzerinde imparatorluk bürokrasisinin, ordusunun ve hukukunun da kurulması gerekir. Profesyonel ordu ve bürokrasi, sonraki imparatorluklar olan ***Babil*** ve ***Asur*** döneminde yetkinleşecektir. Babil imparatorluğu, ticaret, mülkiyet ve bazı suçlar bakımından imparatorluk toprakları üzerinde ortak bir hukuk sistemi yaratmayı da başarmıştı. Bu nedenle, Akadları erken bir imparatorluk örneği olarak nitelendirmek mümkündür.

Akadlardan sonra, aynı coğrafyada sırasıyla Babil, Asur, Pers, Makedonya, Roma, Bizans, Arap ve Osmanlı imparatorlukları kuruldu. Bilinçli bir merkezileşme politikasını başarıyla uygulamasına, Akadcayı iki bin yıl boyunca Mezopotamya'da hakim dil haline getirmesine ve kralını tanrısallaştırmasına rağmen, imparatorluk bir global toplum tipine dönüşmemiştir.

Sümerler ile Samilerin kaynaşarak tek bir halk olarak birleşmesi, M.Ö. 1894'te kurulan Babil İmparatorluğu döneminde gerçekleşecektir.

Sümer'in sınıfsız başlangıcı çok daha erken ve tarihsiz bir zamana dayanır. Şehirlerin büyümesiyle, önce toprak ve mülkiyet hakkının tanrıda yani tapınak yönetiminin elinde olduğu, özel mülkiyetin bilinmediği sosyalist özellikler gösteren işlevsel devletler oluştu.

IV - ESKİ YUNAN UYGARLIĞINDA KENT DEVLETLERİ

Yunan uygarlığının geliştiği Ege Denizi'nin her iki yakasında, M. Ö. 7.000'li yıllardan itibaren tarıma başlandığı ve yerleşik hayata geçildiği bilinmektedir. İlk devlet oluşumu için M.Ö. 2.000'li yılları beklemek gerekecektir. ***Girit Adası***'nda ***Minos uygarlığı*** bu tarihte ortaya çıkar. Onu, adayı ele geçiren toplulukların kurduğu ***Mykene*** uygarlığı izler. M.Ö. 1.500'lerde ***Akha***ların, M.Ö. 1100'lerde de **Dorlar**ın saldırısına uğradı. Yunan uygarlığı bu göçebe topluluklarla yerli köylülerin etkileşiminin eseridir. M. Ö. 700'lü yıllarda, bu coğrafyada orduları olan kentlerin kurulduğunu, M. Ö. 600'lü yıllarda da, söz konusu kentlerin büyük kamusal binaların yapımını finanse edecek kadar zenginleştiği ve bütünleştiğini biliyoruz.

Klasik Yunan dünyası (M.Ö. 5. yüzyıl) 750 civarında ***kent devleti***nden (***site***den) oluşuyordu. Sitelerin çoğunluğu, Ege Denizi'ndeki yaklaşık 1.400 adadaydı. Bu sitelerin, Marsilya'dan Trabzon'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış 300'ün üzerinde de ***koloni***si vardı. Yunan koloniciliğini modern sömürgecilik ile karıştırmamak gerekir. Kurulan koloniler kardeş site statüsünde olup, siyasal açıdan tümüyle bağımsızdı. Site halkları arasında dil ve kültür birliği olmasına rağmen, siyasal birlik yoktu.

Yunan uygarlığına ait ***kentler, devlet teorisi*** bakımından ***iki gruba*** ayrılarak incelenebilir. Bu kentlerin bazıları gelişmiş bir eşitlik ve özgürlük anlayışı çerçevesinde ***doğrudan demokrasi***yle; diğer bazıları da, katı bir

eşitsizlik anlayışından beslenen ***monarşi, aristokrasi*** ve ***askeri oligarşi*** gibi biçimler alan ***otokrasi***yle yönetiliyordu. Geniş bir coğrafyaya yayılan yüzlerce ***demokratik*** ve ***otokratik*** kent devletinin en yetkin ve en iyi bilinen örnekleri ***Atina*** ile ***Sparta***'dır. Sparta coğrafi açıdan en büyük, Atina ise en kalabalık kenttir.

Sparta

Sparta kenti, Yunanistan'ın güneybatısındaki Mora (Peleponnesos) yarımadasında, bir ırmağa hâkim alçak tepeler üzerine kuruludur. Yönetici grup olan Spartalılar, Dor istilası sırasında ülkeyi ele geçirmişler ve yerli halkı *serf* statüsüne indirmişlerdi. Topraklar Spartalı yetişkinler arasında paylaştırılmış, alınıp satılması yasaklanmıştı. Yasaları hiçbir Spartalının yoksul duruma düşmemesi, hiçbirinin de zengin olmamasını güvence altına alacak şekilde hazırlanmıştı. Kimsenin altın ve gümüş edinmesine izin verilmezdi. Kullandıkları para demirdendi. Spartalıların başka sitelere yolculuk yapmasına izin verilmez, yabancılar da siteye kabul edilmezdi. Amaç yabancı alışkanlıklardan Sparta'yı korumak, yasaların ve geleneklerin bozulmasını önlemekti. Doğal özellikleri kentin savunulmasını kolaylaştırdığı için, Roma dönemine kadar etrafında surlar inşa edilmemiştir. Sparta, diğer Yunan kentlerinden farklı olarak, hiçbir zaman büyük, görkemli kamu binalarına sahip olmamıştır.

Sparta Yunan siyasal düşüncesini; özellikle de Platon'un devlet teorisini büyük ölçüde etkilemiştir. Sparta'nın askeri üstünlüğü, ordusunun karada yenilmezliği, askerlerinin disiplini ve cesareti ile kanıtlanmıştır. Sparta'nın efsane olarak etkisi daha kalıcı olmuştur. Platon dan başlayarak modern çağlarda Rousseau ve Nietzsche'ye kadar pek çok düşünürün esin kaynağı olmuştur. Sparta'nın yıldızı söndükten sonra yaşamış olan Aristoteles ise, Sparta efsanesinden pek etkilenmiş gözükmez.

M. Ö. 600'lerde, ***Lykurgos*** adında bir Spartalı, oldukça çabuk biçimde Spartalıların yüzyıllarca bağlı kalacağı bir düzen kurdu.

Lykurgos'un tasarladığı düşünülen devlet düzeni, bütünüyle savaşçılardan ve toprak sahiplerinden oluşan üst sınıf Spartalıların elindeydi. En tepede, savaş zamanında komutanlık görevi üstlenen bir değil, ***iki kral*** vardı.

Sparta'nın ayrıca yaşları altmış veya daha üzerinde 28 erkekten oluşan bir ***senato***su, geniş yetkileri olan beş kişilik bir ***denetleme kurulu***, ağır silahlı piyade birliklerindeki savaşçılardan oluşan bir ***meclisi*** vardı…

Düşük toplumsal konumlarının işareti olarak serflere köpek derisinden başlıklar giydiriyorlardı.

Ayaklanmaları bastıracak bir güce sahip olmaları gerekiyordu, bu nedenle her Spartalı erkeği inanmış ve sadık bir asker yapması amaçlanan bir toplumsal düzen geliştirdiler. Yaşlılardan oluşan bir heyet, yeni doğan erkek bebekleri inceliyor ve yalnızca amaçlarına uygun olanların yaşamasına izin veriyordu. Diğerlerini derin bir vadiye atıyorlardı. On iki yaşından sonra bir oğlan çocuğu, diğer oğlan çocuklarıyla birlikte askeri bir kampta yaşıyordu... Spartalı kadınların yaşamı erkeklerin yaşamından daha kolay değildi. Kız bebekler büyük olasılıkla bir vadiye atılmıyordu ama kızlar da oğlanların aldığı eğitimin bir kısmını alıyordu. Altın çağında Sparta, kültürel bir çöldü. Başkentleri bir araya gelmiş köylerden ibaretti.

V - YUNAN KENT DEVLETLERİ VE DOĞRUDAN DEMOKRASİ

Demokratik yönetim biçiminin bazı unsurları, henüz devletin ortaya çıkmadığı ilkel toplumlarda gözlenmiştir: Kabile üyelerinin eşitliği, karar alma sürecine herkesin katılması gibi. İlkel toplumdan devletli topluma geçişle birlikte; yöneten-yönetilen ayrımı ortaya çıkmış, toplum kendisini, kendi içinden çıkan küçük bir kesime yönettirmiştir. Demokratik unsurların önem taşıdığı ilk siyasal sistemlerin 2.500 yıl önce eski Yunanistan'da ortaya çıktığı görülür.

Yüzyıllar boyunca monarklar, aristokratlar veya tiranlar tarafından yönetilmiş olan Yunan kentlerinin bazılarında, M. Ö. 5. yüzyılda çok sayıda ***yetişkin erkek***, ***yurttaş*** olarak yönetime doğrudan katılma hakkını elde etti. Site halkları, kendi kendilerini yönetmelerini olanaklı kılan doğrudan demokrasiyi bir siyasal sistem olarak kurumsallaştırdı. ***Demokrasi*** sözcüğü de, ilk kez bu dönemde kullanılmaya başlanmıştır. Yunanlılar, yeni siyasal sistemi tanımlamak üzere ***demos (halk)*** ve ***kratos (yönetim)*** sözcüklerini birleştiren ***demokratia***yı kullanmıştır. Ancak bu bir Yunan demokrasisi değildir. Yunan siteleri, aralarında bazı ittifaklar kursa da, hiçbir zaman tek bir devlet çatısı altında birleşmemiştir. Söz konusu olan, Atina, Megara, Samos, Miletus, Sirakuza ya da diğer sitelerin demokrasisiydi.

Yunanlı filozofların, şairlerin, oyun yazarlarının eserleri ile resmi belgeler gibi, o dönemden günümüze ulaşabilen doğrudan kaynakların büyük çoğunluğu, ***Atina*** hakkındadır. Bunlar içinde en önemlilerinden biri, kuşkusuz, ***Aristoteles***'in, Atina'nın siyasal kuramlarını anlattığı, ***Atinalıların Devleti*** isimli eseridir. Demokrasinin ılımlı bir muhalifi olmakla birlikte, tarihsel olguların aktarılması ve değerlendirilmesinde yansız bir tutum izlemeyi büyük ölçüde başarmıştır. Oysa eserleri günümüze ulaşan dönemin diğer yazarlarının çoğu, açıkça, demokrasi düşmanıdır.

Bu derlemeden günümüze, yalnızca Atina'nın siyasal sisteminin anlatıldığı bölüm kalmıştır. Atina, eski Yunan dünyası hakkında ortalama değerleri yansıtmaz; tam tersine, pek çok alanda en büyük ve en yetkin örnektir.

Atina sitesinde demokratik rejimin İ.Ö. 508'de kurulduğu kabul edilir. Bu tarih, ***Kleisthenes reformları***nın tarihidir. En eski kaynaklardan biri olan ***Herodot***, demokrasinin, Atina'da Kleisthenes tarafından kurulduğunu söyler. Atina demokrasisi, bazı küçük kesintilerle, yaklaşık iki yüz yıl sürdü ve İ. Ö. 322'de yıkıldı. Bu son tarih de, ***Atinalıları***n ***Makedonlar***a ***yenilerek***, bağımsızlıklarını kaybettikleri ***Lamia Savaşı***'nın tarihidir.

A - İlk Demokratik Reformlar

Atina sitesinin yönetim biçimi İ. Ö. 8. yüzyıla kadar ***krallık***tı. Bu tarihte ***soylular***, tefecilik yoluyla küçük çiftçilerin topraklarını ele geçirerek büyük bir ekonomik güç haline geldi. Ağır koşulları yerine getiremeyen çiftçiler, çocuklarıyla birlikte ***köle*** olarak satıldı. O dönemde, borçlular, alacaklılara kendi vücutlarını rehin olarak göstermek ve borcu ya da vergiyi ödeyemedikleri takdirde köle olarak satılmayı kabul etmek zorundaydı.

Soylular, bir süre sonra, ***krallığa son verip*** yönetimi ***9 soylu***dan oluşan bir ***kurul***un eline verdi. Kaba bir sömürüye dayanan düzenin devamı, ancak baskıcı bir yönetimle mümkündü. Yasaların yazılı olmaması ve yalnızca soylular tarafından bilinmesi, yönetimin keyfi ve baskıcı kararlar alabilmesini kolaylaştırıyordu. Borçlarını ödeyemeyen küçük çiftçilerin köleleştirilmesi ile birlikte, giderek gelişen tüccar ve zanaatkâr sınıfın hoşnutsuzluğu bir isyana dönüşmek üzereydi. Bunun üzerine, soylular bir çözüm önerdi: ***Soylu Drakon***, Atina halkının örf ve adetlerini yazılı yasalar haline getirecek ve toplumda düzen sağlanacaktı. ***Drakon Yasaları*** (İ. Ö. 621) olarak adlandırılan yeni düzenlemeler, klanların ilkel adetlerinin bir toplamı niteliğinde, son derece zalim kurallardan oluşmaktaydı. Bu yasalar, toplumda huzuru sağlamak bir yana, köylü ve tüccarlar ile soylu sınıflar arasındaki gerginliği daha da arttırdı.

Baskıcı aristokratik yönetim, soylular dışında kalan grupları birlikte hareket etmeye yöneltti ve bu gruplar bir hükümet darbesi ile yönetimi ele geçirdi. Artık ***tiranlar çağı*** başlamıştı. ***Tiranlık yönetimi***, pek çok Yunan sitesinde, İ. Ö. 7. yüzyılda, aristokrasiden demokrasiye giden süreçte bir geçiş rejimi olarak ortaya çıkmıştır. Tiranların en yoksul halk tabakalarını gözeten politikalar izlemesi, hem soyluları hem de ticaret ve zanaatla uğraşan orta sınıfı tedirgin ediyordu. Sonunda, bu iki sınıf anlaşarak tiranlığı yıktı ve zenginlerle yoksullar arasındaki gerilimi bir uzlaşmayla çözmesi için ünlü şair ***Solon***u görevlendirdi (İ. Ö. 594).

Solon Yasaları sosyal, ekonomik ve siyasal alanda büyük reformlar gerçekleştirdi. Köle emeğine dayanan üretim biçimi, yalnızca dışarıdan getirilen kölelerle yürütüldü. Soyluların tekelci iktidarına son verildi. Tüm yurttaşların yasama faaliyeti için ***Halk Meclisi***'ne, yargılama faaliyeti için ***Halk Mahkemesi***'ne katılması sağlandı. Yurttaşların siyasal yaşama katılımı kökenlerine göre değil, mali durumlarına göre dört kategoriye ayrılarak yeniden düzenlendi. Mali durum sermayeye göre değil, her yıl üretilen tarımsal ürün miktarına göre belirlendi.

Büyük demokratik açılımlar getiren Solon'un yeni sosyal düzeni, büyük ölçüde, askeri güçte meydana gelen değişiklikle ilgilidir. O dönemde, Yunan dünyasında askeri güç, artık soylulardan oluşan süvarilere değil; büyük ölçüde köylülerden oluşan deniz ve kara piyade birliklerine dayanmaktaydı.

Atina sitesinin rejimi, Solon Yasaları üzerine bina edilen ***Kleisthenes Reformları*** (İ. Ö. 506) ile demokratikleşmiştir. Kleisthenes, Atina'yı oluşturan köy ve kasabaları, 139 özerk yerel siyasal birim (***deme***) olarak yeniden örgütledi. ***18 yaşına basan her erkek***, yerel listelere kaydolarak 2 yıl süren bir eğitim görüyor ve bu sürenin sonunda ***yurttaş*** sıfatını kazanıyordu. Kan bağına dayanan ***eski kabile sistemi*** iyice ***çökertilerek***, Atina'nın merkezi siyasal kurumlarında söz sahibi olacak ***on yeni kabile*** oluşturuldu. Yeni kabileler kan bağına dayanan kümeler olmaktan çok, günümüzün mahalle örgütlenmelerine benziyordu. Kişilerin sülale isimleri ile değil, ***ön isim***leri ve ***soyadı*** olarak da bağlı oldukları yerel birimlerin (deme) ismiyle çağrılmaları zorunluluğu getirilerek, zenginlerle yoksulların aynı soyadına sahip olması sağlandı. Demokratik rejimi yıkmak amacıyla hareket eden yurttaşlar için ***10 yıllık sürgün*** (***ostrakismos***) cezası getirildi. Atina artık, ***köleler***, ***kadınlar*** ve ***yabancılar*** dışında, yetişkin herkesin eşit siyasal yetkilere sahip olduğu ilk ve en yetkin ***doğrudan demokrasi örneği*** olarak tarih sahnesinde yerini aldı.

Atina'nın Sosyal Yapısı

Atina'nın genellikle 300.000 civarında nüfusa sahip olduğu tahmin edilmektedir. Köleler hiçbir zaman sayılmamıştır. Yurttaşlar ve yerleşik yabancılardan yalnızca yetişkin erkeklerin kaydı vardır.

Köleler, toplam nüfusun yarısına yakın bir orana sahiptir. Eski Yunan dünyasında, Roma'dan farklı olarak, azat edilen köle otomatik olarak *yurttaş* değil, *yerleşik yabancı* statüsünü kazanırdı.

Atina halkı, diğer tüm Yunan siteleri gibi, birbirinden net çizgilerle ayrılan ***üç gruba*** bölünmüştü; ***yurttaşlar***, ***yerleşik yabancılar*** ve ***köleler***. Gruplar arasındaki hiyerarşik ayrımın yasalardan kaynaklanması ve grup üyeliğinin doğumla kazanılması nedeniyle, Atina halkının sınıflardan değil, kastlardan oluştuğunu söylemek daha doğru

olacaktır. Yurttaşlar, toprak sahipliği ve siyasal haklar konusunda tekelci yetkisi bulunan, ayrıcalıklı gruptu. Yerleşik yabancılar, zanaatkârlık, ticaret ve bazı hizmetler konusunda yasal güvencelere sahip, ancak siyasal hakları olmayan özgür insanlardı.

Sosyal sınıf kavramı, Atina'da, ancak ***yurttaşlar grubu*** için kullanılabilir. Bu bağlamda, sosyo-ekonomik yönden farklılaşan dört sınıf söz konusudur: ***I)*** Büyük toprak sahibi soylular, ***2)*** ticaret ve zanaatla uğraşan kentli orta sınıf, ***3)*** küçük toprak sahibi köylüler, ***4)*** toprağı ve düzenli işi olmayan kentli işçiler ve işsizler.

B - Atina Demokrasisinin Kurumları

Demokratik rejim, kuruluşundan (İ.Ö. 508), yıkılışına (İ.Ö. 322) kadar geçen yaklaşık 200 yıllık süre içinde pek çok değişiklik geçirdi. Atina'da, doğrudan demokrasi, kurum ve kurallarıyla en yetkin biçimine, demokrasinin yeniden kurulduğu İ.Ö. 403'ten sonra, özellikle de ***Perikles***'in liderliği döneminde kavuştu.

1 - Yasama: Halk Meclisi (Ekklesia)

Atina demokrasisinin yasama organı, yetişkin her erkek yurttaşın doğal üyesi olduğu, Halk Meclisi (Ekklesia) idi.

Halk Meclisi temsili bir organ değildi. Yurttaşlar burada bizzat bulunurdu. Siyasal temsil kavramı Atina demokrasisine yabancıdır. O dönemin kaynakları, Sparta'da aynı durumun çok daha önce gerçekleştiğini söylemektedir.

Katılım

Pek çok tarihçi, Halk Meclisine katılımın çok düşük olduğu gerekçesiyle, Atina demokrasisinin gerçekte iyi işlemediğini ileri sürmektedir.

Toplantı Usulü

Yılda 40 kez olağan olarak toplanan Meclis'in oturumları, yalnızca bir gün sürerdi. El kaldırılarak yapılan oylamanın hava karardıktan sonra izlenebilmesi mümkün olmazdı. Toplantıya katılanlara, yarım günlük yevmiye civarında ücret ödenirdi. Bu durum, günümüzde bazı yazarların, Atina'da aktif politik yaşamın zenginlere özgü bir uğraş olduğu yönündeki görüşünü yanlışlamaktadır.

Meclis'in gündemini yürütme organı (***Beşyüzler Konseyi***) belirlemesine rağmen, Meclis bu Konsey'in basit bir onay makamı gibi çalışmazdı. Büyük çoğunluk dinlemekle yetinir, yalnızca küçük bir yurttaş grubu konuşma yapma ya da öneri verme gibi faaliyetlere aktif olarak katılırdı. Günümüz tarihçileri, bu aktif kişileri ***"politikacı"*** olarak adlandırmakla birlikte, eski Atina'da politika yalnızca bazı yurttaşlara özgü bir meslek değildi.

Meclisin Yetkileri

Atina'nın yöneticilerini (***magistra***) seçmek, bazı siyasal davalara bakmak, dış politika ya da kişisel durumlara ilişkin kararlar almak Meclis'in yetkisindeydi. Meclis, daha önce bizzat kullandığı yasa yapma yetkisini, İ.Ö. 403 yılından itibaren ***yasama komisyonu (nomothetai)*** olarak adlandırılan kurula devretti. Bu kurul, her yılın başında, 30 yaş üzeri yurttaşlar arasından ***kurayla*** belirlenen ve yemin ederek göreve başlayan **6.000** kişilik jüri içinden belirlenirdi. Hazırlanacak yasanın önem derecesine göre, yasama komisyonu 501, 1001 ya da 1501 kişiden oluşur ve bir gün süreyle görev yapardı.

Yasa Anlayışı ve Yasaların Kodifikasyonu

Halk Meclisinin yasa yapma yetkisini bir komisyona devretmesi, kapsamlı bir kodifikasyon hareketinden sonra söz konusu olmuştur. İ.Ö. 410 yılında, bir ***Kodifikasyon Kurulu*** oluşturularak, yürürlükteki yasaların yazılı hale getirilmesi amaçlandı. Daha çok özel hukuk, ceza hukuku ve hukuk usulüne ilişkin hükümler içeren ***Drakon*** ve ***Solon yasaları***nın yanı sıra, Meclis'in çıkarmış olduğu diğer yasalar da toplandı, gözden geçirildi ve gerekli değişiklikler yapılarak İ.Ö. 400 yılında yeniden yayımlandı.

Atinalılar, kodifikasyondan sonra, yasa yapma işini yürürlükteki bir yasanın değiştirilmesi olarak düşünmüştür.

Değişiklik yapılması önerisi Halk Meclisinde okunur, tartışılır ve ilk oylama yapılırdı. Kabul edilirse, yasanın mevcut halini savunacak 5 kişi seçilir ve bir sonraki toplantıda her yurttaşa lehte ya da aleyhte söz hakkı tanımak için, değişiklik önerisi ***Agora***'da yayımlanırdı. Bir sonraki Halk Meclisi toplantısında, konunun lehinde ve aleyhinde olan kişilerin yaptıkları konuşmalar dinlendikten sonra, değişiklik önerisinin yasama komisyonuna (***nomothetai***) gönderilip gönderilmeyeceği oylanır, gönderilecekse, komisyonun kaç kişiden oluşturulacağı kararlaştırılırdı.

Atinalılar ***yasaların genelliği*** ilkesine bağlı kalmıştır. Bununla birlikte, 6.000 toplantı yeter sayısının arandığı bir Meclis kararıyla ve gizli oyla, mevcut bir yasanın bir yurttaşa uygulanmamasına karar verilebilirdi.

Kodifikasyondan sonra, yöneticilerin yazılı olmayan yasaları uygulamalarını kesinlikle yasaklayarak, o çağda pek gözetilmeyen hukuk kurallarının açık, kesin ve herkesçe ulaşılabilir olması ilkesini hayata geçirmişlerdir.

2 - Yürütme: Beşyüzler Konseyi

Atina sitesinin yürütme organı, ***Kleisthenes reformları***ndan itibaren, ***500 kişi***den oluşan bir konseydi. Konsey, Atina'yı oluşturan ***10 kabile*** (mahalle örgütü) ve ***139 yerel birimi*** temsil edecek biçimde yapılandırılmıştı. Her kabileden kurayla belirlenen 50 kişi, 1 yıl süreyle ***Beşyüzler Konseyi*** üyesi olarak görev yapardı. Arka arkaya olmamak kaydıyla, bir kişi, en fazla iki kez Konsey üyesi olabilirdi.

Beşyüzler Konseyi içinden kurayla belirlenen bir kişi, ***24 saat görev*** yapmak üzere, ***devlet başkanı (epistates ton prytaneon)*** olarak atanırdı. Epistates, Atina sitesinin mührünü ve sitenin hazinesi ile resmi belgelerinin saklandığı kutsal mekânların anahtarını bulundururdu. Diğer ülkelere karşı Atina'yı temsil eder, yabancı elçileri kabul ederdi.

Atinalılar, siyasal sistemin en güçlü öğesi durumuna gelmesini önlemek için, ***Beşyüzler Konseyi***nin yetkilerine önemli sınırlar getirmiştir. Bu sınırlamalar ***üç başlık*** altında toplanabilir:

Konsey üyeleri, göreve başlarken, vatan hainleri, demokrasi düşmanları ve usulsüzlük yapan vergi memurları dışında, kefalet ödemeye hazır olan hiç kimseye hürriyeti bağlayıcı ceza vermeyecekleri konusunda yemin ederdi.

Bugün kesin olarak bildiğimiz sınırlar şunlardır: Konsey savaş ve barışa karar veremez. Ölüm cezası, büyük para cezası, siyasal hakların kaybı, kutsal yerlere ve pazaryerine girmeme cezası veremez.

Eskiden Konsey, bir yargı organı gibi, bazı para cezaları, hürriyeti bağlayıcı cezalar hatta ölüm cezası verebiliyordu. Kodifikasyon tarihinden itibaren, bu tür yargısal yetkiler ya Halk Mahkemesi'ne devredildi ya da Konsey kararlarının Halk Mahkemesi'nce onaylanması koşulu getirildi.

İdari Yapı

Günümüz devletlerinden farklı olarak, Atina'nın idari yapısı hiyerarşik değildi. Yöneticiler daha üst yöneticiler tarafından atanmaz, tümü kura ya da seçimle belirlenirdi. Sitenin sivil ve askeri bürokrasisi, Beşyüzler Konseyi üyeleri dâhil, yaklaşık 1.200 kişiden oluşan bir ***yöneticiler*** (***magistralar***) topluluğuydu. Bunların yaklaşık 1.100'ü kurayla, geri kalanı seçimle belirlenirdi. Bazı istisnalar dışında, yöneticilerin görev süresi bir yıldı. Yöneticilerin atanmasında Atina'yı oluşturan 10 kabilenin (mahalle örgütünün) eşit ölçüde temsil edilmesine dikkat edilirdi. Yönetici olarak atanmak için, 30 yaşını doldurmuş olmak gerekliydi. Ordu komutanları haricinde, aynı göreve üst üste iki kez atanmak yasaktı. Her yönetici, görev süresinin sonunda, görevi sırasındaki işlem ve eylemleri ile ilgili olarak bir ***soruşturma*** (***euthynai***) geçirirdi.

Seçimle belirlenen 100 civarındaki yönetici arasında, tüm askeri komutanlar, yurttaşlık hakkını kazanma yaşına gelen kişilerin eğitiminde görev alanlar, üst düzey mali yöneticiler ve dini hizmetleri yürüten bazı görevliler vardı. Atina'da, yoksul-zengin herkesin göreve gelebilmesi için yöneticilere belirli bir ücret ödenirdi. Yöneticiler Meclisin ve Halk Mahkemesi'nin sıkı denetimine tabiydi.

Yöneticilerin büyük çoğunluğunun kurayla belirlenmesi, görev sürelerinin kısalığı ve aynı göreve üst üste iki kez gelinememesi uzmanlaşmayı engelleyen özelliklerdi. Atina'da, kamusal görevler profesyonellikten uzak, amatörce yürütülen bir işti.

3 - Yargı: Halk Mahkemesi (Dikasterion)

Atina demokrasisinin bir özelliği de, yargılama faaliyetinin yurttaşlar tarafından yürütülmesiydi. Mahkemeler, üyeleri yüzlerce kişiden oluşan ***halk jüri***leriydi. Jüriler, her yılın başında kurayla saptanan 6.000 kişilik yurttaş topluluğu arasından, belirli bir günde görülecek davalar için yine kurayla belirlenirdi. Jüri üyesi olmak için 30 yaşını doldurmuş olma, siteye karşı mali yükümlülüklerini yerine getirmiş olma ve yurttaşlık haklarından kısıtlı olmama koşulları aranırdı.

Jürilerin kura ile belirlenmesi iki amaca hizmet ediyordu. Birincisi, bu demokratik yöntem, sitenin önemli bir faaliyetine katılmak bakımından her yurttaşa eşit şans veriyordu. İkincisi, kura yöntemi yargılama faaliyetinde rüşveti büyük ölçüde önlüyordu. Bir davanın mahkemede görüşülmesi için ***dört aşama***da kura yöntemine başvurulmaktaydı. İlk olarak, tüm jüri üyeleri on kabileye eşit dağılacak şekilde kurayla belirleniyordu. İkinci olarak, jüri üyelerinin hangi mahkemede görev alacağı, üçüncü olarak hangi yöneticilerin mahkemelerde başkanlık yapacağı ve son olarak duruşma sırasında oyların sayılması, jüri üyelerinin ücretlerinin ödenmesi gibi işleri kimlerin yürüteceği hep kurayla belirleniyordu.

Atina da kişiler arası özel hukuk uyuşmazlıkları, kural olarak, hakeme gidilerek çözülür, yalnızca taraflardan

biri hakem kararından memnun değilse konu mahkemeye götürülürdü. Cezai konuların önemli bir kısmı yöneticiler (magistralar) tarafından karara bağlanır, temyiz üzerine mahkeme devreye girerdi. Halk Mahkemesi'nin asıl işlevi, Meclis'in, Beşyüzler Konseyi'nin ve yöneticilerin denetlenmesiydi. Bu yüzden, iş yükünün çoğunluğunu siyasal yargılamalar oluştururdu.

Değeri 1000 ***drahmi***nin altında olan hukuk davaları 201; daha yukarı olanlar 401 ve kamu davaları 501 kişilik jürilerle görüşülürdü. Ancak çok önemli siyasal davalarda 500 kişilik çok sayıda jüri bir araya gelerek 1001, 1501, 2001 ya da 2501 kişilik mahkemeler kurulurdu.

Oligarşik yönetim döneminde, tüm hukuk davalarını yöneticiler karara bağlardı. Solon reformları ile birlikte, taraflara, yöneticilerin kararlarını mahkemede temyiz etme hakkı tanındı. İ.Ö. 4. yüzyılda ise, birkaç istisna dışında tüm davalar mahkemelerde görülmeye başlandı. Yöneticilerin davalardaki rolü, ilk soruşturmayı yapmak ve halk jürilerine başkanlık etmekle sınırlandı. İ.Ö. 4. yüzyıldan itibaren yöneticilerin yargısal yetkisi olduğu tek durum, bazı suçlarda (soygun, hırsızlık, mala karşı cürümler, adam kaçırma, zina, bazı cinayet türleri vb.) suçüstü hali olması ve yakalanan kişinin açık bir biçimde suçunu itiraf etmesiydi.

Atinalılar, bugünkü ***hukuk davaları-ceza davaları*** ayrımına benzer biçimde, dava türlerini ***ikiye*** ayırmışlardı (***dikai-graphai***). Kamu yararını gözeterek bir kişiyi suçlamak, her bir yurttaşa tanınmış yetkiydi. Hukuk davasını yalnızca zarar gören kişi açabilirken, kamu adına ceza davasını her yurttaş açabilirdi. Hukuk davası kaybedildiğinde davacı için bir risk doğmazken, ceza davasını kaybeden davacı, jürinin oylamasında oyların beşte birinden daha azını almışsa, 1000 drahmi para cezasına ve kısmi hak kaybı cezasına çarptırılırdı.

Herkes, davalı ya da davacı olarak mahkemede bizzat bulunmak durumundaydı. Bir kimsenin, kendisini savunması için bir başkasını ücret karşılığı görevlendirmesi (***avukatlık***) ***yasak***tı. Ancak ***jüri izin verdiği takdirde***, davacı ya da davalı kendi konuşma süresini bir ***arkadaşı*** ya da ***yakını*** ile paylaşabilirdi. Avukatlık yasak olmasına karşın, konuşma metninin bir başkasına yazdırılması ve mahkemede okunması serbestti. Bu işle uğraşan çok sayıda ünlü metin yazarı vardı. Bunlardan biri, ünlü demokrat lider ***Demosthenes***'tir.

Siyasal Davalar (Eisangelia)

Çok sık açılan ve genellikle kötüye kullanılan dava türlerinden biri, siyasal davalardı. Bu davalar üç suç tipini kapsıyordu: Bunlar, günümüz terimleriyle ifade edersek; ***anayasal düzeni yıkmaya teşebbüs***, ***vatana ihanet*** ve ***siyasal rüşvet***ti. Önceleri Meclisle görüşülen siyasal davalar, İ.Ö. 355'ten itibaren mahkemede ele alınmaya başlanmış ve en az 501 kişilik jürilerle karara bağlanmıştır. Kaynaklarda, bu dava türü için çok sayıda kötüye kullanma iddiası vardır.

Bu tür davaların ünlü örneklerinden biri olan, İ. Ö. 406'da altı amiralin yargılanarak haksız ve usule aykırı bir şekilde idam edilmesi, Atina demokrasisinin işleyişine yöneltilen en büyük eleştirilerden biridir.

Atinalılar, bu olaydan hareketle, demokratik kurumların yanıltılarak geri dönüşü olmayan yanlış kararlar vermesinin önüne geçecek yeni düzenlemeler getirmiş, yasalara ve usule aykırılığın önüne geçmeye çalışmıştır.

Bu dava türü, mahkemelere siyasal liderler ve yöneticiler üzerinde büyük bir güç veriyordu. Nasıl ki, siyasal liderler ve yöneticilerden hesap sorulamaması oligarşilerin bir zaafı idiyse, ***haksız siyasal davalar*** da ***Atina demokrasisi***nin bir ***kusuru***ydu.

Sitenin bütün kurumları siyasal faaliyette bulunan halk olarak görülür, ***halkın üstünde bir iktidar ya da devlet kavramı*** bilinmezdi. Kurumlar arasında bir iktidar yarışından ya da üstünlükten söz edilecekse, mahkeme olarak toplanan ***Atina halkının üstünde bir otorite yok***tu.

Sokrates'in Yargılanması

Sokrates (İ.Ö. 470-İ. Ö. 399), eski Yunan uygarlığında yetişen en büyük filozoflardan biridir. Yaşadığı dönemde, Atina toplumunun dayandığı değerler büyük tartışma konusuydu. ***Sofist*** olarak adlandırılan düşünürler, aristokratik erdem ve değerlere saldırarak onları yıkmayı ya da sarsmayı başarmış, fakat yerlerine bir şey koyamamışlardı. Sokrates'in amacı, yıkılan değerlerin yerine akla, bilgeliğe ve erdeme dayanan yenilerini koymaktı.

Sokrates, İ. Ö. 399'da, 501 kişilik mahkemede yargılandı. Üç Atina yurttaşı tarafından, gençleri yanlış yola sürüklemek, sitenin tanrılarına saygısızlık etmek ve yeni tanrılar yaratmakla suçlandı.

Suçlamaların ardındaki asıl neden, İ.Ö. 404'te demokratik rejimi yıkan ***oligarşik devrim***le ***Sokrates*** arasında kurulan bağlantıydı. ***Peleponnesos Savaşı*** sırasında, İ.Ö. 405'te, Atina donanması Spartalılar tarafından ele geçirilip kent kuşatılınca, Atinalı demokratlar direnme kararı almışlardı. Ancak oligarşi yanlıları Spartalılarla işbirliği yaparak yönetimi ele geçirmiş ve ***Otuzlar Yönetimi*** olarak bilinen son derece baskıcı bir yönetim

kurmuştu. Sürgüne gönderilenler o kadar kalabalıktı ki, bir ordu kurarak geri dönmüş, sekizinci ayındaki oligarşik yönetimi yıkmayı ve demokratik yönetimi kurmayı başarmıştı.

Demokratik rejim yeniden kurulduğunda, genel af ilan edilerek devrim yanlılarının yargılanmayacağı esası benimsendi. Ancak bu durum, halkın oligarşik devrime katılanlara karşı duyduğu kini söndüremedi. Demokrasiyi yıkan bu hareketin öncüleri arasında Sokrates'in öğrencileri de vardı. Pek çok kişi, demokrasiye yönelttiği ağır eleştirilerle Sokrates'in devrimi teşvik ettiği kanısındaydı. Her ne kadar eyleme doğrudan katılmamış ve oligarşik yönetime mesafeli davranmışsa da, Atina demokrasisini korumak için Sokrates'in sürgüne gönderilmesi gerektiği düşünülüyordu.

Suçlama 220'ye karşı 281 oyla kabul edildi. Sıra verilecek cezanın belirlenmesine gelmişti. Atina'da cezalandırma şu şekilde olurdu: Suçlayan kişi bir ceza önerir, suçlanan kişi de aklanmasını ister ya da başka bir ceza önerirdi. Mahkeme bu önerilerden birine karar verir, farklı bir cezaya hükmedemezdi. Suçlama ölüm cezasını önermekle birlikte, kimsenin Sokrates'in ölmesini istediği yoktu. Beklenen, bu öneri karşısında, Sokrates'in sürgün cezası isteyeceğiydi. Sokrates, sürgün, hapis ya da para cezası önerebilirdi, ama bunu yapmadı.

Son derece iğneleyici, alaycı ifadelerle, kendisi için ne sürgün, ne para, ne de hapis cezası önermeyi reddetmesi üzerine, Mahkeme, Sokrates'i aklamak ya da ölüm cezasına çarptırmak yönünde bir karar vermek durumunda kaldı. İkincisini yaptı.

VI - ATİNA DEMOKRASİSİNİN GERÇEKLEŞTİĞİ KOŞULLAR

A - Küçük Ölçekli Bir Devlet

Atina demokrasisinin sağlıklı işleyişi bakımından, toplam nüfustan çok, yurttaş sayısının ulaştığı rakam önemlidir. Yurttaş sayısı, toplam nüfusun (300.000) yaklaşık onda birine karşılık gelmektedir. Bu oran, modem demokrasilerde çok değişmiştir.

B - Yüz Yüze Toplum

Atina'nın karar alma süreçlerine katılan 6.000 kişilik kitleler ya da 30.000 civarındaki toplam yurttaş kitlesi, sitenin ***yüz yüze bir toplum (face-to-face society)*** olduğunu göstermektedir.

İnsanların birbirini tanımasının, doğrudan demokrasinin, çoğunluğun her şeyi kazandığı, azınlığın ise tümüyle kaybettiği türden (sıfır toplamlı) kararlar alınmasını bir ölçüde engellediği ya da bu tür kararların sonradan değiştirilerek yumuşatılmasına imkân tanıdığı söylenebilir.

Atina, sayısal üstünlüğün verdiği güçle, yoksulların ve orta sınıfın egemen olduğu bir siteydi, ama bu üstünlük, dönemin bazı aristokrat yazarlarının ileri sürdüğü gibi çoğunluğun despotizmine dönüşmemişti.

C - Türdeş Sosyal Yapı

Atina demokrasisinin 200 yıl kadar sürmesinde, sosyal yapının son derece türdeş oluşu önemli bir etkendir. Modern devletlerin yönetiminde en büyük sorunlar, sınıfsal çatışmanın yanı sıra, etnik, dinsel ve kültürel gruplar arasındaki uyuşmazlıklardır.

Roma'dan farklı olarak, Atina'da önemli köle isyanları olmamıştır.

VII - ATİNA DEMOKRASİSİNDE KİŞİSEL ÖZGÜRLÜKLER

Aristoteles, ***Politika***'da, rejimin ***özgürlük*** (***eleutheria***) anlayışının iki boyutu bulunduğunu; herkesin karar alma süreçlerine katılabildiğini ve herkesin dilediği gibi yaşama olanağına sahip olduğunu belirtir.

A - İfade Özgürlüğü

Günümüzde yaygın kanı, Atina yurttaşlarının ifade özgürlüğünden yararlanamadıkları, sitenin resmi görüşünün dışına çıkmanın mümkün olmadığı yönündedir. Bu görüş, özellikle ***Sokrates***'in yargılaması örnek gösterilerek temellendirilir.

Yurttaşların görüşleri nedeniyle ölüm cezasına (ya da daha hafif cezalara) çarptırılması, Atina demokrasisi bakımından istisnai bir durumdur.

Sokrates'in yargılanması, demokratik rejime yönelen tehditler nedeniyle, (modern bir benzetme yapmak gerekirse) bir tür McCarthyciliğin egemen olduğu, olağanüstü bir dönemde gerçekleşmiştir. Atina demokrasisi, muhaliflerine karşı genellikle hoşgörülü idi. Hem yurttaşlar hem de yerleşik yabancılar, bir kısıtlamaya uğramadan düşüncelerini açıklamakta serbestti. ***Demosthenes***'in İ.Ö. 355 tarihli bir konuşmasında belirttiği gibi, demokratik Atina ile askeri oligarşik rejime sahip Sparta arasındaki fark, Atina'da demokrasiyi kötüleyip Sparta'nın rejimini yüceltmenin serbest olmasına karşılık; Sparta'da, bu sitenin rejimi dışında bir rejimi savunmanın yasak olmasıdır.

Atina demokrasisinin farklı görüşlere tanıdığı hoşgörünün sınırlarını göstermesi bakımından, ***Kleon***'un ***Aristofanes***'e karşı açtığı dava iyi bir örnektir. Kleon, rakibi Perikles'in ölümünden sonra, İ.Ö. 429'da, en önemli siyasal lider oldu. Atina'nın yayılmacı, savaşçı, saldırgan dış politikasını sürdürmeye çalıştı. Yazdığı siyasal komedilerle ünlü Aristofanes ise, emperyalist ve savaşçı politikaya karşıydı. Davayı Aristofanes kazandı. Bununla yetinmeyip sonraki oyunlarında Kleon'a yönelik eleştirilerini arttırdı. Kleon, ***Atlılar*** oyununda, kendini, halkı yıkıma sürükleyen bir sahtekâr olarak seyretmek zorunda kaldı.

Atina'da herkesin düşüncelerini özgürce ifade edebildiği iddiası, yalnızca ***Demosthenes*** ya da ***Perikles*** gibi demokratların paylaştığı bir görüş değildir. Dönemin muhalifleri de aynı görüşteydi. Yaşlı ***Oligark***, Atina demokrasisini kıyasıya eleştirdiği yazısında, rejimin yalnızca yurttaşlara değil, yerleşik yabancılar ve kölelere bile geniş bir özgürlük alanı yarattığını ve konuşma özgürlüğüne sınır koymadığını belirtir.

Pazaryeri, dinsel mekânlar, sokaklar site işlerinin sürekli konuşulduğu yerlerdi. Bu mekânlar, kamuoyu oluşturmak bakımından, bugünkü medyanın yerini tutardı. Yurttaşların düşünce ve kanaatlerini serbestçe oluşturmalarına verdikleri önemi en iyi yansıtan kurum ise, site tarafından finanse edilen ***tiyatro***ydu. Rejimin eleştirisi, tiyatro aracılığıyla, demokrasi içinde kurumsallaştırılmıştı. ***Aristophanes***, bu görevi en iyi biçimde yapan yazarlardan biridir.

B - İnanç Özgürlüğü

Eski Yunanda sitenin dini bir birlik olduğu, bu nedenle sitenin resmi dini dışında bir inanç sistemine bağlanmanın yasaklandığı görüşü yaygın olarak benimsenmiştir. Bununla birlikte, bu konuda bir değerlendirme yaparken, eski Yunanda çok tanrılı bir inanç sisteminin geçerli olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir.

Yunan dini, ***(mitoloji) tanrı*** sözü değildi; öteki dünya ile değil, bu dünyanın değerleri ile ilgilenirdi. Hayal gücü geniş Yunan ozan ve düşünürleri tarafından geliştirilmişti. ***Herodot'a göre***, Yunan din ve tanrı düzeni Yunan edebiyatının ilk iki ünlü ozanı ***Homeros*** ile ***Hesiodos*** tarafından uydurulmuş ya da yaratılmıştır. Kutsal yazıları dünyevi şiirlerden oluşan Yunan dini, en az Yunan dili ve destanı kadar bir sanat eseridir.

Yunanlılar, evreni tanrıların yarattığına inanmazdı; onlara göre, evren tanrıları yaratmıştı. Yunan tanrıları, ölümsüz olmaları dışında insanların daha güçlü, daha yetenekli benzerleri olarak kurgulanmıştı. Mitoloji, daha çok tanrılar ve tanrıçalarla ilgili öykülerden oluşmakla beraber, bir Kutsal Kitap değildi. Yunanlılar, Olimpos'daki ölümsüz tanrılardan korkardı; ama bu korku mistik, insan ruhunu boğan bir korku değildi. ***Mitoloji***, insanoğlunu evrenin en önemli varlığı durumuna yükseltmiş; her şeyi bilen, her şeyi yaratan, herkesin kaderini elinde tutan Bilinmeyen Varlığın yüreklere saldığı korkuyu ortadan kaldırmıştı.

Her sitenin ayrı tanrıları olduğu gibi, site içindeki kabilelerin de özel tanrıları vardı. Yunanlılar, çeşitli gereksinimler ya da oluşan yeni görüşler nedeniyle, tanrılarının sayısını birçok kez arttırmıştır. Zamanla, Olimpos tanrıları bütün site halkları tarafından benimsendi. (Bunlar Olimpos dağında yaşayan 12 kişilik tanrılar ailesiydi: l) Zeus-başkan 2) Poseidon-Zeus'un erkek kardeşi 3) Hades – Zeus'un erkek kardeşi 4) Hestia – Zeus'un kız kardeşi 5) Hera – Zeus'un karısı 6) Ares - Zeus ile Hera'nın oğlu 7) Hephaisto - Hera'nın oğlu. Diğer beş tanrı, Zeus'un çocuklarıdır: Athena, Apollon, Afrodit, Hermes ve Artemis.) Olimpos tanrıları ile eski dinsel geleneklere karşı çıkan ***Anaksagoras*** ve Protagoras gibi düşünürleri sürgüne göndermişler, buna karşılık dini saflaştırmak ve ruhanileştirmek yönündeki ***monoteist eğilimleri*** hoş karşılamışlardı.

Sitenin tanrılarını inkâr etmemek kaydıyla, başka tanrılara inanma serbestliği vardı.

Atina demokrasisi, ***ruhani*** (dinsel) iktidar ile ***cismani*** (siyasal) iktidarın birbirinden ayrılmamış olması nedeniyle eleştirilmiştir. Bu iki iktidarın iç içe geçmiş olması, baskıcı, hatta ***totaliter bir siyasal sistem*** olarak yorumlanmıştır. Atina'da ruhani görevliler seçim ya da kurayla belirlendiği için, hiçbir zaman Kilise gibi kurumsallaşmış bir iktidar haline gelemedi.

C - Kişi Güvenliği ve Kişi Dokunulmazlığı

Atina'da hiçbir yurttaş, usulüne uygun yargılanmaksızın ölüm cezasına çarptırılamazdı. Bunun tek istisnası, bazı hırsızlık ve soygun olaylarında suçüstü hali olması ve kişinin suçunu açık biçimde kabul etmesiydi. Atina yurttaşlarına işkence yapılamazdı. Özgür insan bedeni cezaya çarptırılamazdı. Kölelere işkence yapılması için yasal bir yol öngörülmüştü.

D - Mülkiyet Hakkı ve Konut Dokunulmazlığı

Atina'da konut (hane) kişinin kalesi olarak görülmüş, başkalarının ve sitenin müdahalelerine karşı korunmuştur.

Atina demokrasisine yöneltilen bir eleştiri, Halk Meclisinin bu hakları ihlal edecek biçimde kararlar almasının önünde teorik bir engel yoktu.

Atinalıların modern anlamıyla bir anayasaya sahip olmadığı doğrudur. Ancak anayasal düzenin bir parçası olarak gördükleri özgürlükleri güçlü siyasal geleneklerle korumayı başarmışlardır. Anayasal düzene aykırı Halk Meclisi kararlarına ve yasalara karşı hukuki bir itiraz yolu geliştirmişlerdi (***grapheparanomon***-***graphenomon***).

VIII - ATİNA'DA YURTTAŞLIK STATÜSÜ VE YURTTAŞLIK BİLİNCİ

A- Sitenin Bağımsızlığı

Atinalıların sitelerine olan bağlılıkları ve yurttaşlık görevlerini yerine getirmek için gösterdikleri gayret, günümüzün yurtseverlik anlayışından çok ileriydi. Bunun nedeni, sitenin modern devletten ve ülkeden daha farklı bir birim olmasıdır. Aristoteles, siteyi uygarlığın son basamağı olarak tanımlamıştır. Yurttaşlar için site dışında bir yaşam düşünülemezdi. Tanrıların koruyucu gücü sitenin coğrafî sınırları ile belirlendiğinden, site dışına çıkmak bu korumadan mahrum kalmak demekti.

Yunan sitelerinin 500 yıl boyunca bağımsız siyasal birimler olarak varlıklarını sürdürmesinde diğer önemli bir etken, coğrafi koşullardır. Yunanlılara özgü bir devlet biçimi olan ***polis***, bu aşırı uç haliyle, dünya tarihinde bir de yalnızca -benzeri nedenlerden ötürü- ***Fenikeli***lerde gördüğümüz son derece özgün, siyasal bir yapıdır.

Eski Yunanlılar için, siteyi aşan bir siyasal birlik ancak ***despotizm*** olabilirdi. ***Doğrudan demokrasi*** anlayışları sitelerin birleşmesine engeldi. Bir Atina yurttaşı günümüz demokratik devletlerinden birini görseydi, onu kesinlikle demokrasi olarak nitelendirmezdi. ***İki nedenle***: Birincisi, çağdaş demokrasiler ***temsili rejimler***dir ve Atinalılar, daha sonra J. J. Rousseau'nun ifade ettiği gibi, bir halk temsil edilmeyi kabul ettiği anda artık ***özgür değildir*** görüşündeydi. İkinci olarak, günümüz kentleri kendi kendilerini yönetecek kurumlara sahip değildir.

Yunan siteleri, siyasal bağımsızlıklarım koruyacak şekilde, 500 yıl boyunca, geçici askeri ittifaklar yaparak dış askeri tehditleri önlemede başarılı oldu. Bu ittifaklarda liderliği Atina üstlenmişti. İ.Ö. 481'de 100.000 kişilik orduyla Yunanistan'a saldıran Persleri geçici askeri ittifaklarla durdurmanın zorluğu görülünce, 300'ü aşkın site Atina'nın öncülüğünde birleşti. Ortak bir hazine oluşturuldu. Perikles, birlik hazinesini Atina'ya getirerek, Persler tarafından tahrip edilmiş kenti yeniden inşa etti. Birlik üyesi diğer siteleri kendi egemenliği altına almaya çalıştı. Ağır vergi yükü altına sokulan siteler, giderek emperyalist bir deniz imparatorluğuna dönüşen Atina'ya başkaldırdı. Başkaldırıya öncülük eden Sparta, kendisini destekleyen sitelerle birlikte, Atina'ya karşı otuz yıl süren ***Peleponnesos Savaşı****'nı* başlattı.

Fakat İ.Ö. 4. yüzyılda bu politikayı Makedonlara karşı sürdürmek zorlaştı. Birleşik Yunan ordusu iki kez (İ.Ö. 348 ve 339) Makedonya'ya yenildi ve siteler bağımsızlıklarını yitirdi. Daha sonra Makedon İmparatorluğu yıkıldığında, eski düzene dönüş çabaları sonuç vermedi. Yunanistan İ.Ö. 146'da Roma'nın egemenliği altına girdi. Atina İ.Ö. 86'da Romalılar tarafından fethedildi.

B - Siyasal Yaşama Aktif Katılım

Yurttaşlar için sitenin çıkarı, kişisel çıkardan önce gelirdi. Sitenin en çok gereksindiği şey, yurttaşların site işlerinde görev almasıydı.

Atina demokrasisinin bu özelliği nedeniyle, ***Perikles***, ***Cenaze Töreni Söylevi***nde şöyle demiştir: "Biz Atmalılar devlet işlerine karışmayanlara, kendi işi gücü ile uğraşan sessiz bir yurttaş değil, hiçbir işe yaramayan biri gözüyle bakıyoruz."

Site yönetimine doğrudan katılmanın getirdiği eşitlik ve özgürlük, Atina yurttaşı kimliğinin özüydü ve bir yurttaşın yaşamına anlam kazandıran bu kimlikti.

Devletsiz Demokrasi

Atina'da yasama, yürütme ve yargılama faaliyetlerinin bizzat yurttaşlar tarafından yapılması nedeniyle, devlet ve toplum ayrı kavramlar olarak düşünülmemiştir. Devletin (sitenin) böyle kavranışı, ancak köleler, yabancılar ve kadınlar için geçerliydi. Doğrudan demokrasilerini betimleyecek ifade, "devlet biziz"di.

Günümüz devletinin en yaygın, en hiyerarşik ve en profesyonel kurumu olan ordu, Atmalılar için bir amatörler topluluğuydu.

Bir Yaşam Biçimi Olarak Demokrasi

Atina'da ***siyasal kültürün oluşması***nda ***ticaretin etkisi*** ve ***coğrafi koşullar*** belirleyici olmuştur. Liberallik en iyi şekilde, askerlik gücü çok olmayan zengin şehirlerde gelişmiştir.

Günlük yaşamlarının bir parçası olarak, Atinalılar, tiyatroda ***Aristofanes*** ve ***Sofokles***'in oyunlarını izler; ***Homeros***'un destanlarını dinler; ***Sokrates***, ***Diogenes*** gibi filozoflarla söyleşirdi.

Platon'un ***Devlet*** adlı eserinin ikinci kitabındaki ***Sokratik diyalog***, Atinalıların demokratik rejimi diğer rejimlere karşı savunmak bakımından, ne denk güçlü bilgi ve deneyime sahip olduklarını gösteren güzel bir örnektir.

Glaukon ile ***Sokrates***'in tartışması, Atina yurttaşlarının, demokratik kurumların geçmişin deneyimleri üzerine bina edildiğinin farkında olduklarını gösteriyor.

Kültürel yapının önemli bir öğesi olan ***Atina destanı***, Yunanlıların Pers emperyalizmine direnerek özgürlüklerini korumalarının öyküsüdür.

Eski Yunanlılar arasında aristokratik, hiyerarşik rejimlerin güçlü bir temelinin olmayışının diğer bir nedeni de, bu tür rejimlerin meşruiyetini dayandırabilecekleri nitelikte bir inanç sisteminin bulunmamasıydı.

Avrupa'daki aristokrasiler, eğitim, savaş sanatı ve servet konusunda tekel kurabilmiştir. Oysa görece çorak ve dağlık bir alan olması nedeniyle, Atina'da toprak sahipliğine dayalı bir zenginlik ve buna bağlı bir soyluluk çok güçlü olamadı. Zenginliğin asıl kaynağı toprak ya da tarımsal üretim değil, ticaretti. Tüccar sınıfı, tarihin her döneminde, aristokrasiye oranla daha eşitlikçi, daha özgürlükçü ve demokratik rejimleri savunmuştur.

Yunan coğrafyasında atın savaşlarda büyük bir rolü olmamıştır. Bu konuda tek istisna, geniş bir ova olan Teselya'dır. Diğer tüm sitelerin aksine, Teselyada düzenli bir süvari sınıfı vardı.

Yunanlıların alfabelerini ***Fenikeli***lerden almış olması, Yunan sanatının ve biliminin kökeninde Asya'dan gelen birikimin bulunması gibi nedenler, uzun bir süre, küçük bir soylu azınlığın bu alanlarda tekel kurmasına engel oluşturdu. Resim, heykel, tiyatro, şiir; hangi alana bakılırsa bakılsın, Yunan sanatı aristokrat özellikler taşımaz. Diğer kültürlerde olduğu gibi, sanat eserleri saray figürleri olmayıp, sokaktaki insanın tasviridir.

C - Atina'da Kölelik

Atina toplumunun yaklaşık yarısının kölelerden oluştuğu ve kölelerin siyasal ve medeni haklarının bulunmadığı göz önüne alındığında, rejimi tanımlamak için "demokrasi" kavramının kullanılmasının ne derece isabetli olduğu tartışılabilir. Demokrasi çoğunluğa yönetim yetkisi tanıyan bir rejim olmakla birlikte, Atina'nın büyük çoğunluğunu oluşturan köleler, yabancılar ve kadınlar yönetimden tümüyle dışlanmıştı. Atina demokrasisini inceleyen yazarların çoğu, demokrasinin kölelik kurumuna dayandığını, köleci üretim biçimi olmasaydı, yurttaşların siyasal etkinlikleri yürütmeye zaman bulamayacaklarım belirtmiştir.

18. yüzyılda Toplum Sözleşmesi adlı eserinde doğrudan demokrasi modelini öneren ünlü düşünür J. J. Rousseau da, eski Yunan demokrasileri için "demek özgürlük ancak kölelik sayesinde korunabiliyor, öyle mi?" diye sorar ve "...yurttaşın eksiksizce özgür olabilmesi, kölenin alabildiğine köle olmasına bağlıdır" diye cevap verir.

Bu yöndeki tespitleri ihtiyatla karşılamak gerekir. Öncelikle, yaygın bir yanlışın düzeltilmesi gerekiyor: Atina'da, yurttaşlar çalışmayan bir sınıf değildi. Üretim yalnızca kölelerle yapılmıyordu. Atinalılar çalışmayı ve ticareti küçümseyen bir halk değildi. Bu yöndeki kanının oluşmasında, ***Platon*** ve ***Aristoteles*** gibi, eserleri günümüze ulaşan aristokrat düşünürlerin etkisi büyüktür.

Üretimde verimliliği sağlamak amacıyla, kamuda, madenler ve atölyeler gibi büyük özel işletmelerde çalıştırılan kölelere, emeklerinin karşılığı olarak, genellikle bir ücret ödenirdi. Dolayısıyla, kölelik bazı bakımlardan ücretli işçiliğe benzerdi.

Köle, o dönemde, Doğuda ve Batı'daki diğer devletlerde olduğu gibi, hukuki statüsü bakımından "insan" olarak kabul edilmemiştir. Köle, canlı bir üretim aracıdır. Eşya, para, toprak gibi malvarlığının bir parçasıdır, insanlar arası ilişkileri düzenleyen ceza hukuku ya da borçlar hukukuna değil, eşya hukukuna tabidir. Bununla birlikte, şaşırtıcı biçimde, Atinalılar kölelere karşı görece ılımlı ve eşitlikçi bir politika izlemiştir. Diğer Yunan sitelerinde, daha sonra Roma'da köleler sık sık isyan ettiği halde, Atina'da böyle bir şey söz konusu değildi.

Kural olarak, köle üzerinde efendisinin tam hâkimiyeti bulunmaktaydı. Bu hâkimiyetin hukuken açık biçimde güvence altına alınmış ***iki istisnası*** vardı. Birincisi, ***köleyi öldürme yasağı***dır. Bu yasağın temelinde, yaşam hakkına duyulan saygıdan çok, köle elde etmenin zorluklarına karşı site ekonomisini koruma çabasının yattığına kuşku yok. İkinci istisna, ***kölenin kutsal tapınağa sığınması***ydı.

Kölelik ile yurttaşlık, siyasal statü olarak kesin çizgilerle ayrılmakla birlikte, bu katı ayrım sosyal ilişkilerde görülmezdi. Bunun bir kanıtı, ***Kleisthenes*** reformları ile çok sayıda köle ve yabancının yurttaş statüsüne geçirilmesidir. Köleler, tiyatro dâhil birçok kültürel ya da dinsel etkinliğe yurttaşlar ve yabancılarla birlikte katılabilirdi. Giyimleri yurttaşlardan farklı değildi. Yurttaşlar; yabancılar ve köleler işçi olarak yan yana çalışırdı. İşçi olarak çalışan köleye ödenen gündelik alt ücret, yurttaş işçilere ödenenle aynıydı.

Köleliği doğal bir kurum olarak görenler daha çok aristokrat düşünürlerdi. Örneğin, ***Platon***a göre, köle, doğuştan muhakeme yeteneğine sahip olmadığı için efendisine bağımlı olarak yaşamak zorundaydı. Buna karşılık,

Aristoteles, köleliğin statüsünü haklılaştırmak bakımından epeyce zorlanmıştı. ***Politika*** adlı eserinde belirttiğine göre, özellikle sofist düşünürler, efendinin köleye hükmetmesinin doğaya aykırılığı, insanların köle-özgür olarak ayrılmasının doğada bulunmayıp yasalarla getirildiği, köle-efendi ayrımının şiddet yoluyla gerçekleştirildiği için haklı ve meşru görülemeyeceği yönünde görüşler ileri sürüyordu. Doğrudan demokrasi ile yönetilen Atina'da, soylu azınlık dışında kalan büyük çoğunluğun köleliği doğuştan gelen bir özellik olarak değil, rastlantısal bir durum olarak kabul ettikleri söylenebilir.

Atina demokrasisini ***aşırı özgürlük*** tanıdığı için eleştiren ***Platon***, ***Devlet'***te, kölelerin durumunu şöyle anlatır: "...Özgürlük düzeninin en aşırı gittiği taraf, satın alınmış kadın erkek kölelerin, kendilerini satın alanlar kadar hür olmasıdır." ***Yaşlı Oligark***'ın, Atinalıların Anayasasında çizdiği tablo da farklı değildir: "Bir başka nokta da, Atina'da kölelere ve yerleşik yabancılara sağlanan olağanüstü başıboşluktur; bir tokat bile yasak olup, sokakta köleler sizin geçmeniz için yana çekilmezler".

Yaşlı Oligark'ın belirttiğine göre, Köle ticareti ve özgürlüğünü satın alması için kölenin biriktirdiği para, askeri harcamalara bir kaynak oluştururdu. Kölelik ile savunma politikası arasında kurulan bu bağ, kölelerin günlük yaşamlarını kolaylaştırmıştır.

Kölelik olmadan Atina demokrasisinin var olamayacağı görüşünün tutarsız bir yönü de şudur: Kölelik, bir devletin yönetim biçimini belirlemez. Dönemin monarşik ya da aristokratik yönetimleri de köleci devletlerdi.

Gözden kaçırılan bir nokta da, yurttaşların siyasal yaşama katılımını kolaylaştırmak bakımından kadın ve çocuk emeğinin köle emeğine oranla daha büyük bir önem taşıdığı olgusudur.

D - Amatör Siyaset

Atina'da, günümüz demokrasilerinden farklı olarak, siyaseti meslek edinmiş bir kesim yoktu. Her yurttaş siyasetin içindeydi ve (yargısal, idari kararlarla birlikte) siyasal kararlar bizzat yurttaşlar tarafından alınırdı. Bu bağlamda, siyaseti amatörce yaptıkları söylenebilir. Atinalılar, profesyonel siyasetin, siyasetçiler göreve seçimler yoluyla gelse bile bir tür oligarşiye dönüşeceği konusunda bilgi ve deneyim sahibiydi. Amatör siyasetin profesyonel siyasetten daha başarılı, daha iyi sonuçlar vereceği konusunda tereddütleri yoktu.

Buna karşılık, demokrasinin muhaliflerinden ***Platon***, sıradan yurttaşların kamusal işleri yürütebilecek kapasitede olmadığını savunmuştur.

Platonun hocası ***Sokrates***'in bu konudaki görüşleri daha ılımlıydı. O da site yönetiminin amatörce yapılamayacağını, bu işin erdemli kişilerce yapılmasını savunuyor, ama erdemi, bilgiyi Platon gibi "doğal", "kalıtımsal" bir yetenek olarak görmüyordu. Politika sanatı soylu olmayan kişiler tarafından öğrenilebilirdi. Önemli olan, yöneticilerin erdemli, bilge bir azınlık içinden belirlenmesiydi.

Atina demokrasisi, özellikle İ.Ö. 4. yüzyılda, siyasal güç ile ekonomik güç arasına aşılması zor bir mesafe koymuştu. Atina'da, zengin ve eğitimli elit, demokratik rejim iyice yerleştikten sonra hiçbir zaman yönetememiş, hep muhalif olarak kalmıştır. Demokrasiyi kötülemiş, onu yıkmak için diğer sitelerle işbirliği yapmıştır.

Aristokratik bir yönetimi savunan ***Yaşlı Oligark***, "bütün dünyada toplumun kaymağı demokrasiye karşıdır", der. Atinalı zengin elit bu görüşü doğrulamış, iki kez (İ. Ö. 411 ve İ. Ö. 404) demokrasiyi yıkmıştır. Kurdukları rejim, Atinalıların barbarlara özgü bir yönetim olarak gördükleri, binlerce kişiyi idam ettiren ve sürgüne gönderen keyfi diktatörlüklerdi. Özellikle 404'teki "***Otuzlar***" yönetimi (Otuzlar'ın başına geçen ***Kritias***) o denli keyfi ve sert kararlar aldı ki, aristokrasiyi doğuştan erdemli azınlığın yönetimi olarak gören geleneksel anlayışı tümüyle yıktı.

Atina'da güçlü siyasal önderler (sözcüler) olmuştur. ***Perikles***, ***Demosthenes*** ve ***Ephialtes*** gibi. Özellikle ***Perikles***, 30 yıl kadar bir süre Atina'nın iç ve dış politikasını etkileyen en önemli isim olmuştur. Ancak siyasette aktif olan yurttaşlar, hiçbir zaman yönetici elit konumuna gelerek bir ayrıcalık kazanamamıştır. Kişisel çıkarını sitenin çıkarından üstün tuttuğuna ya da halk yararına olmayan bir politika izlediğine dair kuşku doğduğunda, yargılanarak, eyleminin derecesine göre sürgün, para, hapis ya da ölüm cezasına çarptırılabilirdi.

Atina Demokrasisinde İktidarın Sınırı

Halk Meclisi'nin kararlarının ve yasaların Halk Mahkemesi tarafından denetlendiğini ve anayasaya aykırı bulunduğunda iptal edildiğini biliyoruz. O zaman aynı soruyu Halk Mahkemesi için sormak gerekir. Çünkü Meclis kararlarının ve yasaların denetimi prosedürü bugünkü anlamıyla bir hukuka uygunluk denetimi değildi. Atina halkının, daha nitelikli bir yurttaşlar topluluğu aracılığıyla, kendi kararını gözden geçirmesi söz konusuydu.

Anayasaya uygunluk denetimi; üstün hukuk normuna; sitenin değişmez hukuki esaslarına uygunluk değil; Atinalıların demokratik ideolojilerine uygunluk denetimiydi.

Atina halkı, demokrasinin niteliğini değiştirecek ya da onu tümüyle kaldırabilecek kararlar almakta özgürdü. Bununla birlikte, demokratik rejimin kuruluşundan Makedon işgali nedeniyle yıkılışına kadar geçen

yaklaşık 200 yıllık sürede, bu tür köklü dönüşümlere yol açan uygulamalar hiç olmadı.

Aristoteles'in yaptığı ayrımı kullanırsak, rejim ***ılımlı demokrasi***den ***radikal demokrasi***ye doğru bir seyir izledi. Özellikle ***Ephialtes*** ve ***Perikles***'in reformlarından sonra, rejim yoksul çoğunluğun çıkarını ön planda tutan bir yapıya kavuştu.

Atina bütçesinde giderlere ayrılan kısım muazzam büyüklükteydi. Bu giderleri olağan gelirlerle karşılamak mümkün olmadığında, sitenin en zengin sayılan kişilerinden olağanüstü nitelikte bir varlık vergisi alınırdı. Doğrudan vergi almak antidemokratik sayılıp tiranlıkla eş tutulduğundan, söz konusu olağanüstü vergi, bir "kamu hizmeti" olarak düzenlenirdi.

Aristophanes, ***Kadınlar Meclisi*** (Ecclesazusae İ. Ö. 392) adlı oyununda, siyasal iktidarın sının konusunu ele alır.

IX - ATİNA'DA MUHALİF SİYASAL DÜŞÜNCE

Atina demokrasisinin getirdiği eşitlik ve özgürlük ortamı, felsefi düşüncede olduğu gibi, siyasal düşünce alanında büyük bir çeşitliliğin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Ekonomik yönden güçlü bir orta sınıfın varlığı, düşünme faaliyetini yalnızca zengin soylu azınlığa özgü bir ayrıcalık olmaktan çıkardı. Atina yurttaşı veya başka sitelerden gelen çok sayıda insan felsefi ve siyasal konular üzerinde odaklandı. Kendilerine ***sofist*** diyen bu düşünürler aristokratik felsefi ve siyasal fikirleri kıyasıya eleştirdiler. Sofistlerin büyük çoğunluğu demokrasi yanlısı oldu, soylu ailelerden gelen düşünürler ise demokrasinin ılımlı veya radikal muhalifleri olarak tanındılar.

A - Radikal Muhalefet: Platon

Platonun demokrasi muhalifi olarak ortaya çıkmasında, sosyal konumu ve kısa siyaset tecrübesi etkili olmuştur: Soyunu Atina'nın son kralı **Kodrosa** dayandırır. Yetişkin biri olduğunda, Atina görkemli günlerini geride bırakmış, iç savaşlar, yenilgiler ve ahlaki bir çöküntüyle boğuşuyordu. İ. Ö. 404 yılında soyluların demokratik rejimi yıkarak iktidarı ele geçirmeleri üzerine, politikada etkili olmak için iyi bir fırsat yakaladığını düşündü. Atina'yı yöneten ***otuz tiran***, Platonu aralarına alıp önemli siyasal görevler vermek istediler. Ancak Otuzların demokrat vatandaşlara karşı izlediği vahşi politikalar, Platonu oligarşik partiden soğuttu. Demokratik rejim yeniden tesis edildiğinde, başka bazı soylu ailelerden gelen gençlerin yaptığı gibi, bu kez demokrat parti içinde yer almayı düşündü. Demokratların, hocası Sokrates'i ölüme mahkûm etmesiyle, bu düşünceden de vazgeçti.

Platon ideal bir kent devleti modelini anlattığı ***Devlet*** isimli eserinde, ***kastlardan oluşan bir toplum düzeni*** ve ***oligarşik bir siyasal yapı***yı savunur. Platonun felsefi düşüncelerini siyasal görüşlerini desteklemek için nasıl ustalıkla kullandığını görmek için ***idealar teorisini*** incelemeliyiz. Platona göre varlık maddi ve maddi olmayan bir tözden (cevherden) oluşur. Varlığın maddi olmayan boyutunu idea (ruh, düşünce) olarak adlandırır. İdealar maddi varlıklardan daha gerçek, daha asli, mükemmel varlıklardır. Bu dünyada gördüğümüz bütün maddi varlıklar; insanlar, evler, bitkiler, devlet örgütü... zamanla bozulmaya, çürümeye, yıkılmaya, yok olmaya mahkûmdur. Oysa bunların ideası yani devlet fikri, ev ya da ağaç fikri ne kadar zaman geçerse geçsin bozulmaz.

Duyu organları yalnızca bu evrendeki varlıkları tanıyabilir; onların idealar dünyasındaki asıllarını göremez, duyamaz. Fakat ölümsüz olan ve idealar dünyasına ait olan insan ruhu, o dünyada iken gördüğü her varlığı hatırlayabilir.

Platon'un Toplum ve Devlet Anlayışı

Platona göre toplumu yaratan, kişinin tek başına kendine yetmemesi, yaşayabilmek için başkalarına ihtiyaç duymasıdır. Bu ihtiyaçlar ***iki gruba*** ayrılabilir. Birinci grupta ***beslenme*** ve ***barınma ihtiyacı*** vardır. İnsanlar işbölümü ve yardımlaşmayla bu temel ihtiyaçlarını karşılar. Böylece zorunlu ihtiyaçlarımızı karşılamak için mal ve hizmet üreten ilk sınıf ortaya çıkar: ***Üreticiler sınıfı***. İkinci temel ihtiyaç ***güvenlik***tir. ***"Koruyucular sınıfı"*** toplum halinde yaşamanın zorunlu kıldığı ikinci sınıftır. Bu sınıflar arasındaki işbölümünün sağlıklı işleyişini denetleyecek ve toplumu yönlendirecek yöneticilere de ihtiyaç vardır. Yöneticiler koruyucular sınıfı içindeki en akıllı, en bilgili kişiler arasından çıkacaktır. Böylece ***özgür insanlar üç kesime*** ayrılmış olmaktadır.

Özgür insanlardan oluşan toplumu "***üreticiler***" "***koruyucular***" ve "***yöneticiler***" olarak üç kesime ayıran Platon, ideal devletinde bu kesimlere aidiyetin ***doğumla belirlendiğini*** ve kimsenin yerini değiştiremeyeceğini söyler. Peki, eşitlik ve özgürlük anlayışı gelişmiş, doğrudan demokrasiyle yönetilen bir kent devletinin yurttaşları böyle bir kast sisteminde yaşamaya nasıl ikna edilecektir? Platona göre halen hayatta olan kuşakları ikna etmek pek mümkün olmasa da, gelecek kuşakları ikna etmenin bir yolu vardır. Eski bir ***Fenike masalı***ndan yararlanarak toplum kandırılacaktır.

Platon böyle bir toplumsal düzende herkesin kent yönetimine katılamayacağını, bu işin yalnızca küçük bir azınlık olan ***bilge yöneticiler*** tarafından yerine getirileceğini, daha önce ***Pythagoras*** tarafından dile getirilen "***biyolojik***" veya "***organizmacı***" teoriye dayanarak savunur. Bu teoriye göre insan ile toplum aynı yasalara göre

açıklanabilir. Biyolojik yasalar gereği, insan organizmasını oluşturan çok sayıda organ vücudu elbirliğiyle yönetmez. Bu organlarda biri olan beyin, diğer tüm organları yönetir.

Pythagoras, biyolojik bir organizma olan insan ile sosyal bir organizma olan toplumun birbirine denk üç kesimden oluştuğunu varsayar. Buna göre; insan akıl, ruh ve isteklerden oluşan bir pakettir. Ancak her insanda bu özelliklerin oranı farklıdır. Aklın baskın olduğu kişiler bilge, ruhun baskın olduğu kişiler cesur asker, isteklerin baskın olduğu kişiler de üretici olur. Biyolojik organizmalarla sosyal organizmaların farklı yasalara tabi olduğunu gözden kaçıran bu teori, 2.500 yıl sonra yeniden canlanacak ve 20. yüzyılda Avrupa'da kurulan ***Faşist*** ve ***Nasyonal-Sosyalist*** rejimlerin fikri temelini oluşturacaktır.

Platon'un Adalet Anlayışı

Platon, kastlarda oluşan sosyal yapıyı ve bilge azınlığın yönetimini ideal devlet modeli olarak sunarken, Sparta sitesinin askeri oligarşik yönetimini dikkate almıştır. Platon, yetenek ve erdemlerin doğuştan kazanıldığını, toplumun da doğuştan gelen bu özellikler çerçevesinde kastlara bölündüğünü kabul eder. Platonun bu yöndeki görüşlerinin en etkileyici tarafı, eşitsizlikçi kast sistemini, aristokratik yönetimi "adalet" olarak tanımlamasıdır. Platon, ilk bakışta, yaşadığı çağdan günümüze kadar gelen yaygın adalet tanımına katılır görünmektedir: Adalet, herkese hakkı olanın verilmesidir. Herkesin hakkı doğuştan belirlenmiştir. Kimi köle, kimi üretici, kimi koruyucu, kimi de yönetici olacaktır. Doğal adalet kendiliğinden ortaya çıkmıştır, devletin görevi bu "adil" yapıyı sürdürmektir. Bunun için yasalara bile gerek yoktur; eşitsizliğe dayanan doğal yasayı korumak yeterlidir.

Platon'da Mülkiyet ve Aile

Platonun ideal devletinde yasalara bile gerek olmaksızın doğal düzenin işlemesi, mülkiyet ve aile konularında bazı özel düzenlemelerin yapılmasına bağlıdır. Platon mülkiyet ve aile kurumlarını koruyucu ve yönetici kesim için tehlikeli bulmuştur. Bir asker siteyi savunmak için cepheye gittiğinde, geride bıraktığı eşini ve çocuklarını düşünürse, canını nasıl site için feda edecektir? Bir yönetici malını-mülkünü çoğaltmak derdine düştüğünde, sitenin çıkarını nasıl gözetecektir? Bu endişeleri gidermek için, Platon koruyucu ve yönetici kesimin aile kurmaması, mal ve mülk sahibi olmaması gerektiğini belirtir.

Platon'da Kadın - Erkek Eşitliği

Platon'a göre, kadınlar erkeklere göre bazı bakımlardan daha zayıf da olsa, bu durum onların devlet yönetiminden, askerlikten dışlanmaları için bir gerekçe olamaz.

Platon'un Kölelik Anlayışı

Platon, ***Devlet*** adlı eserinde toplumun üreticiler, koruyucular ve yöneticiler şeklinde üç sosyal kesimden oluşacağını söyler. Yaşadığı Atina toplumunun yaklaşık yarısını oluşturan kölelerden ve nüfusun % 5'ini oluşturan yerleşik yabancılardan söz etmez. Bunun nedeni ideal devletinde köleliğe yer vermemesi, yabancıları kabul etmemesi değildir. O yalnızca, Atina'da yurttaş statüsündeki insanların kendi ideal devletindeki durumunu anlatmaktadır. Eserinin başka kısımlarında köleliğin doğal, meşru ve kaçınılmaz bir statü olduğunu gösteren açıklamalar vardır. Platon kendi ideal devletindeki işçileri de köle gibi aşağı statüde görmektedir.

Platon'un kölelik konusundaki yaklaşımı şaşırtıcı değildir. Onların insan kategorisinde görülmeyip, bir toplumsal kesim oluşturmadıkları düşüncesi, sonraki yüzyıllarda da devam etti. Roma İmparatorluğu döneminde köleler eşya hukukuna tabi oldular. Modern çağın başında köleliğin yerini ücretli işçilik alıncaya kadar, bu anlayış pek fazla değişmeden kaldı. Platon köleliği doğal bir kurum kabul etse de, Yunan uygarlığına mensup bir kişinin köle olmasını onaylamaz. Platon'un öğütleri pek dikkate alınmamış olmalı ki, ***Sirakuza tiranı Dionysos***'un danışmanı olarak, ideal devletini hayata geçirmek üzere gittiği bu ülkeden kovulmuş, bir Sparta gemisine köle olarak bindirilmiştir.

Yaşlılık döneminde, ideal devleti gerçekleştirmenin mümkün olmadığını görünce, ***ikinci en iyi devlet modeli***ni anlatan ***Yasalar*** adlı eserini yazdı. Bu kitabında, Devletteki görüşleri törpülenmiş; toplumsal kastlar sosyal sınıflara dönüştürülmüş, üreticilere bir meclis oluşturarak yönetime katılma hakkı verilmiş, bazı katı eşitsizlikler azaltılmış, ılımlı bir aristokratik rejim önerilmiştir. Bu eserinde Platon 5040 aileden oluşan bir kent devleti tasarlamıştır. Toprak bu aileler arasında eşit dağıtılarak aşırı zenginlik ve aşırı yoksulluk önlenecek, nüfus sabit tutulacaktır. Vatandaşlar toprağı işlemek için bizzat kendileri çalışmayacaktır. Bu iş köleler tarafından yapılacak, vatandaşlar askerlik ve politikayla ilgilenecektir. Platon ticareti küçümsediğinden, bu işi de sitede yerleşik yabancılara bırakmıştır. ***Vatandaşlar*** ekonomik güçleri yönünden ***dört gruba*** ayrılacaktır: ***l)*** Toprağı ve toprağının üç katı menkul değeri olanlar, ***2)*** toprağı ve toprağının iki katı menkul değeri olanlar, ***3)*** toprağı ve toprağın değeri kadar menkul değeri olanlar, ***4)*** yalnızca toprağı olanlar.

İyi ile Kötünün Çelişkisi

Platon Yasalar adlı eserinde, daha önce Devlet'te tartıştığı bir konuyu tekrar ele alır:

İdealar evreninin tepesinde iyi ideası ile özdeşleşen ***tanrı*** vardır. Tanrı en mükemmel iyilik ise, nasıl olur da dünyamızda bu kadar çok kötülük olabilir? Evrenin tek bir ruh değil, biri iyi, diğeri kötü iki ayrı ruh tarafından yönetildiğini kabul eder. Bu çözüm orijinal değildir: Platondan yaklaşık 1.000 yıl önce, eski İran dini olan ***Zerdüştlük*** aynı yaklaşımı sergilemişti. Bu dinde iyilik tanrısı ***Hürmüz*** ile kötülük tanrısı ***Ehrimen*** aynı anda evrene ve insanlara hükmediyordu.

B - Ilımlı Muhalefet: Aristoteles

Aşırı zenginlik ile aşırı yoksulluğu bir araya getiren aristokratik rejimler yerine, orta sınıfın çoğunlukta olduğu demokratik özellikler taşıyan bir aristokrasinin daha iyi bir devlet modeli olduğu sonucuna varmıştı. Böyle bir politik duruş sergilemesinde, yurttaş olmaması, Atina'da yabancı statüsünde bulunması da etkili olmuştur.

Aristoteles (İ.Ö. 384 - 322) Selanik yakınlarında Stagerios kentinde doğdu. Babası Makedon kralının doktoruydu. 18 yaşında Atina'ya gelen Aristoteles, Platonun akademisine girdi ve orada önce öğrenci, sonra öğretmen olarak 20 yıl kaldı. İ.Ö. 343'te Makedon kralı, Aristoteles'i oğlu İskender'i yetiştirmesi için görevlendirir. Bu görevi üç yıl sürdüren Aristoteles, tekrar Atina'ya döner ve kendi okulunu (***Lykeion***) kurar.

Aristoteles'in toplum ve devlet anlayışı, hocası Platon'un görüşlerinden daha rafine, daha incelikli bir felsefi temel üzerine oturtulmuştur. Hocası gibi, varlığın maddi ve maddi olmayan iki cevherin bileşiminden oluştuğu fikrini benimser. Ancak Platon'un yaptığı madde-ide ayrımını kabul etmeyip, bu dualizmi ***madde-form*** olarak ifade eder. Aristoteles'e göre, idealar evreni diye sadece maddi olmayan varlıkların bulunduğu bir evren yoktur. Zaten Platon'un "ide", kendisinin "form" dediği cevher tek başına bulunmaz, her zaman madde ile birliktedir.

Madde ile form ilişkisini şöyle açıklar: Madde tek başına bir nesne değildir, nesneye dönüşme imkânı olan bir varlıktır. Onu nesneye dönüştüren içindeki formdur. Bir örnek vermek gerekirse; bir taş yığını herhangi bir nesneye dönüşme imkânı taşıyan bir varlıktır. Bir heykeltıraş onu yontup heykele dönüştürebilir veya bir taş ustası ondan bir çeşme yapabilir.

Form yalnızca maddenin biçimi, şekli demek değildir: Maddeyi dönüştürme yeteneği olan, Platonun idesine benzer bir cevherdir. Bu bağlamda, her madde daha yetkin bir form kazanmak için aşamalardan geçer. Bu aşamalarda bir önceki aşama için form, kendisinden sonraki aşama için malzeme niteliğindedir. Aristoteles'e göre, her varlık daha yetkin bir forma (biçime) dönüşme eğilimindedir. Bu eğilimin varacağı son nokta, ***sadece form olan***, maddi varlığı olmayan ***Tanrı'***dır. Diğer bütün varlıklarda madde ve form bir arada bulunurken, Tanrının var olabilmek için maddeye ihtiyacı yoktur. Tanrı bütün varlıkların içine daha yetkin biçime dönüşme ***ereğini*** (***telos***) yerleştirmiştir.

Aristoteles'in İnsan, Toplum ve Devlet Anlayışı

Aristoteles varlığın doğasına ilişkin görüşlerini insana, topluma ve devlete uygular. İnsan bedeni madde, ruhu ve aklı ise formdur. İnsanı diğer varlıklardan ayıran aklıdır. Bütün erdemler, her biri kötülük olan iki aşırı uç arasındaki makul olanı gösterir. Cesaret, korkaklık ile gözü karalık; cömertlik, cimrilik ile müsriflik; ağırbaşlılık, utanmazlık ile utangaçlık; kibarlık, kabalık ile yalakalık arasında orta noktadır.

Kişi tek başına mutlu olamaz, daha yetkin bir forma dönüşemez. Bunu ancak toplum içinde yapabilir. Tabii toplumun da akla göre düzenlenmesi, erdemli bir hayatı güvence altına alması şartıyla. İşte siyaset bunu gerçekleştirme sanatı ve bilimidir; bu yönüyle de en ulvi uğraştır. Aristoteles'e göre erdemli bir hayat, her biri kötü olan iki aşırı ucu içinde barındırmayan bir toplumda söz konusu olabilir: Aşırı zenginlik ve aşırı yoksulluk. Geniş bir orta sınıfa sahip toplumlar erdemli bir yaşamı mümkün kılar. Böyle bir toplumda devletin de yalnızca soyluların çıkarlarını savunmak üzere örgütlenmesi düşünülemez. Halkı temsil eden bir meclisin de bulunması gerekir. Görüldüğü gibi, Aristoteles demokratik özellikler taşıyan bir aristokrasiyi savunmaktadır. Halkın yönetme kapasitesine sahip olmadığını düşünen aristokratlara ise şu cevabı verir. Bir toplumda çoğunluğu oluşturan grubun tek tek bireyler olarak erdemli vasıfları çok zayıf olabilir. Ancak bu insanlar bir meclis çatısı altında bir araya geldiklerinde, erdemleri birleşecek ve pekâlâ akıllı kararlar alabileceklerdir.

Aristoteles yönetimleri ***nicelik*** ve ***nitelik*** kriterine göre ***altı***ya ayırarak sınıflandırmıştır.

Yöneten Kesim	İyi Yönetim	Kötü Yönetim
Tek Kişi	Monarşi	Tiranlık
Azınlık	Aristokrasi	Oligarşi
Çoğunluk	Politea	Demokrasi

Aristoteles, yaşadığı çağda kendini demokrasi olarak adlandıran site yönetimlerinin sitenin genel yararını değil, çoğunluğun yararını düşünerek politika oluşturdukları kanaatindedir. Azınlığı oluşturan soyluların çıkarlarını hiç dikkate almayan bu yönetimler kötü yönetimdir. Bu anlamda Atina'nın radikal demokrasisi kötü, içinde aristokratik kurumlar barındıran demokrasiler ise iyi yönetimdir. Bunları diğerinden ayırmak için "***politeia***" kavramını kullanır. Politeia, çoğunluğun iyi yönetimi anlamında "***ılımlı demokrasi***" olarak tanımlanabilir.

Aristoteles'e Göre Yönetimlerin Değişme Nedenleri

Genel neden; yönetimin dayandığı eşitlik veya eşitsizlik ilkesinde aşırıya kaçılmasıdır.

Aristoteles, "Daha küçükler eşit olmak, eşitler ise daha büyük olmak için ayaklanır" demektedir.

Yönetimlerin değişmesinin özel nedenleri arasında toplumun bir kesiminin nüfus olarak aşırı çoğalması, iktidarın kötüye kullanılması, aşırı baskı gibi durumlar sayılabilir.

Aristoteles'e Göre En İyi Yönetim

Aristoteles ***kent devleti***ni insan toplumları için ***nihai model*** kabul etmiştir. İyi örgütlenmiş bir kent toplumunda tüm erdemler gerçekleştirilebilir. Çünkü kent, aile ve kabileden farklı olarak kendi kendine yeterli bir birimdir. Son birlik, çeşitli köylerden oluşan şehir ya da devlettir. Bundan dolayı, içinden çıktığı daha eski topluluklar nasıl doğalsa, şehir-devleti de öylece yetkinlikle doğal bir topluluk biçimidir.

Aristoteles'e göre, kişi en yetkin haline bir sitenin yurttaşı olmakla ulaşır. Kendini gerçekleştirmiş ***yetkin insan***ın ayırt edici özelliği ***siyasal bir varlık*** olmasıdır.

"İnsan arının ya da topluluk içinde yaşayan başka herhangi bir hayvanın olmadığı anlamda bir siyasal hayvandır... İnsanla öteki hayvanlar arasındaki gerçek ayrılık, yalnızca insanların iyi ile kötüyü, doğru ile yanlışı, haklı ile haksızı sezebilmesidir. İşte bir aile ya da şehri meydana getiren şey de, bu konularda ortak bir görüşü paylaşmaktır.''

Aristoteles, yurttaşların en yetkin formlarına ulaşabilecekleri bir siteyi şu özellikleri ile tanımlar:

Yönetme Yetkisi ve Yurttaşlık: İyi bir sitede yurttaş sayısı az olmalıdır. Yurttaş sayısını sınırlamakla Aristoteles'in küçük ölçekli bir site tasarladığı sanılmamalı. O, köleler, yabancılar, kadınlar ve çocukların yanı sıra, Atina'da eşit hakları olan pek çok meslek sahibinin de siyasal haklardan yararlanmaması gerektiği görüşündedir. Daha sonra görüşünü değiştirerek özgür fakat yoksul insanların da bir şekilde karar alma süreçlerine katılabileceği, demokratik özellikler taşıyan bir aristokrasiden yana olmuştur.

Özel Mülkiyet: Özel mülkiyetin erdemleri geliştireceği kanaatindedir. Toplumun aşırı yoksullar ile aşırı zenginler arasında bölünmesini önlemenin yolu servetleri eşitlemek değil, insanların aşırı zenginlik peşinde koşmalarını engelleyecek bir ortam yaratmaktır. Bu, zenginliğin toplum yararına kullanımının bir yükümlülük olduğu bilincinin yaratılmasıyla başarılabilir.

Tarım ve Ticaret: Yurttaşlar toprak sahibi olmalı ancak kendileri tarımla uğraşmamalıdır. Ticaret ise yabancılara bırakılmalıdır.

Eşitsizliklerin Meşrulaştırılması

O da çağdaşı aristokrat düşünürler gibi, bazı insanların yetkin duruma ulaşmak bakımından doğal yetersizlikleri olduğu görüşündedir. Bu tür insanlarla akıllı insanlar eşit değildir. Bu tür insanlar akıllı insanların en yetkin hallerine ulaşmak bakımından birer araçtır. Efendi-köle; erkek-kadın; yaşlı-genç; zengin-yoksul gibi eşitsizlikler doğal ve meşrudur.

Aristoteles, bazı düşünürlerin köleliği doğaya aykırı, haksız ve adaletsiz bir uygulama olarak nitelendiren görüşleriyle de hesaplaşır. Ona göre, köleliği hem teorik düzeyde hem de uygulamada haklı çıkaran sağlam gerekçeler vardır. Öncelikle, birinin buyruk vermesi ve bir başkasının buyruğu yerine getirmesi olgusuna ilkesel olarak karşı çıkılamaz. Tüm canlılar arasında yöneten-yönetilen ilişkisi vardır. Uygulama açısından baktığımızda da, insanları hayatta tutmaya yetecek kadar üretim ancak beden gücü yüksek kölelerin çalışması sayesinde elde edilebilir. Yine de, bir gün "dokuma tezgâhının mekiği kendiliğinden gidip gelirse, efendinin köleye ihtiyacı kalmayacaktır."

Aristoteles'in Adalet Anlayışı

Bazı kanunların tüm sitelerde aynı, bazılarının da hemen her sitede az çok farklı olduğunu tespit etti. Birinci duruma örnek hırsızlığın suç sayılması, ikinci duruma örnek vergi kanunlarıdır. Bütün sitelerde ortak olan kanunların aklın buyruğu olduğu ve bu nedenle bunları bilmemenin mazeret sayılamayacağı sonucuna vardı.

Aristoteles'in hukuk düşüncesine ve adalet anlayışına asıl katkısı, iki farklı adalet türünü tespit etmesi ve birbirinden ayırmasıdır; ***denkleştirici*** ve ***dağıtıcı adalet***. İnsanların eşit olmadığı durumlarda herkese eşit davranmak adaletsizliktir. Kişi ile toplum ve devlet arasındaki ilişkilerde dağıtıcı adalet geçerlidir. Denkleştirici adalet kişiler arası ilişkilerde geçerlidir. Bir kişi diğerine zarar verdiğinde, meydana çıkan zararı tam olarak ödemelidir. Devlet denkleştirici adaleti yerine getirirken ne davalının, ne de davacının durumunu, kişisel farklılıklarını dikkate almaz. Bu yüzden ***adalet tanrıçası Themis*** gözleri bağlı sembolize edilmiştir.

X - YUNAN KENT DEVLETLERİNİN ÇÖKÜŞÜNDEN SONRA SİYASAL DÜŞÜNCE

Yunan kent devletlerinin Makedon işgali ile bağımsızlıklarını yitirmesi, yurttaş statüsünde olanlar bakımından giderilmesi zor bir endişe ve onarılmaz bir boşluk duygusu yarattı. Aristoteles'in siyasal varlık olarak tanımladığı, özellikle Atina gibi demokratik sitelerde yasama, yürütme ve yargılama faaliyetlerine bizzat katılarak sitelerini yöneten yurttaşlar, bir anda, dış bir gücün otoritesiyle siyasetten dışlandı. Sitelerinin bağımsız, kendilerinin de özgür olmadıkları bir ortamda değerli bir hayat yaşanabilir miydi? Makedon işgali sonrası Yunan filozoflarının yanıt bulmaya çalıştıkları soru buydu. ***Epikürizm*** ve ***Stoisizm***, site düzeni olmaksızın insanların mutlu bir yaşam sürmelerinin yeni yollarını arayan felsefi akımlardır. Mutlu bir yaşam için buldukları yollar ve önerdikleri çözümler birbirine zıttır.

Epikürizm

Sisam doğumlu Epikuros'un kurucusu olduğu bu felsefi akım, günümüzde özellikle Anglosakson dünyasında popüler olan ***faydacı*** ve ***hazcı*** felsefi görüşlerin en eski kaynaklarından biri olarak kabul edilebilir. İ.Ö. 306'da bir okul kurarak Atina'ya yerleşen ***Epikuros***, kendisinden önce yaşamış ***Demokritos***'un görüşlerini kabul ederek, cisimlerin bölünemeyen parçalardan yani atomlardan oluştuğunu söyler. Maddi varlıkların cisimleşmesi, sürekli hareket halindeki atomların, ***rastlantısal*** olarak çeşitli şekillerde kümelenmesiyle söz konusu olur. Bu durum, evrenin bir yaratıcısı olmadığını ve insanın kaderinin önceden belirlenmediğini ifade eder. Bazı filozofların maddi olmayan bir cevherden yapıldığını düşündükleri ruh da, aslında çok ince parçacıklardan yapılmıştır. Kişi öldüğünde maddeden yapılmış olan bedeni ve ruhu dağılır. Böyle olunca, ölümden sonra bir hayat söz konusu olamaz. Başka bir hayatımız olmadığına göre, bu hayatta mutlu olmaya çalışmalıyız.

İnsan nasıl mutlu olur? Mutluluğunu engelleyen korku ve isteklerden sıyrılarak, acıdan, korkudan uzaklaşıp hazzın peşinden koşarak. İnsanların en büyük korkuları arsında ölüm ve Tanrı korkusu vardır. Tanrıdan korkmamalıyız çünkü tanrılar insanların işleriyle ilgilenmez. Ölümün acı vermesinden de korkmamalıyız çünkü ölümle bilinç kaybolduğundan acıyı hissetmeyiz.

Epikuros'a göre, hazzın peşinden koşmanın anlamı zevk ve sefa içinde yaşamak için uğraşmak değildir. Haz, bedensel olarak acı çekmemek, ruhsal olarak da hiç bir huzursuzluk duymamakla sınırlıdır. Mutlu ve huzurlu olmak için kişi boş zevk ve korkularından kurtulmalı, gösterişten uzak, sade ve ölçülü bir hayat sürmelidir. Ölçülü yaşayan, azla yetinmesini bilen kişi kendine yeterli hale gelir; bunun en büyük faydası özgürlüktür. Ancak özgür olmak bazı konularda fedakârlık yapmayı gerektirir. En başta yapılması gereken, kişinin siyasi faaliyetlerden çekilmesidir. İnsanlar siyasete servet kazanmak, şan ve şöhret elde etmek için katılır. Bu tür tutkular insanları başka insanların ve talihin kölesi yapar.

Kişinin mutluluğu kalabalıklar içinde değil, kendi içinde araması gerekecektir.

Epikürizmin sonraki düşünürler üzerindeki en büyük etkisi, bireye verdiği önem olmuştur. İnsanın evrendeki tek akıllı canlı olarak kendi davranışlarına yön verme kapasitesi, herkesi kendi refahını ve mutluluğunu arttırmaya götürür. İnsanların bu yöndeki çabaları ancak belirli temel kurallar üzerinde anlaşmaları ile başarıya ulaşabilir. Böylece toplumun ve devletin yapısı, yönetim biçimi, adalet anlayışı gibi hususlar bireylerin anlaşması veya sözleşmesi ile belirlenmiş olacaktır. Epikürizm, sofist düşünürlerin ***"insan her şeyin ölçüsüdür"*** ilkesinden hareketle, ***merkezinde birey***in yer aldığı bir düzenden yana olmuşlardır. Oysa Platon ve Aristoteles'te birey kendi başına değerli değildir; yalnızca ait olduğu grubun bir üyesi olarak önem taşır.

Stoisizm

Epikürizm, insanlara ***mutluluğu*** daha farklı bir mekânda aramalarını öğütlemişti. Bu yeni mekân tüm yurttaşların buluştuğu pazaryeri veya meclis gibi kalabalık yerler değil, kişinin iç dünyasıdır. Stoisizm de kişinin iç dünyasına vurgu yapmakla birlikte, bambaşka bir mekândan söz eder. Kent devletleri yıkıldığı için kişiler artık bir sitenin (polisin) yurttaşı değildir ama her insan evrensel yasaların yönettiği ***kozmopolis***in (evrensel sitenin veya dünya devletinin) yurttaşıdır. ***Kıbrıslı Zenon***'un kurduğu bu felsefi akım Yunan, Roma ve Hıristiyanlık düşüncesini önemli ölçüde etkilemiştir. Doğal hukuk düşüncesinin kökleri de Stoacı düşüncededir.

İnsan doğaya uygun davranırsa mutlu olur, doğaya uygun davranmak ise akla uygun davranmak demektir. Çünkü evren, ***evrensel akıl (logos)*** tarafından düzenlenmiştir. Akla uygun davranan herkes eşittir. Stoacılara göre erdem ve bilgelik doğuştan kazanılan bir özellik değildir; en cahil insan bile erdemli biri olabilir, yeter ki akıl

yolundan sapmasın. Bu düşünceleriyle ***Stoacılar her türlü sınıfsal ve ırksal ayrımları reddetmekte***dir.

Zenon'un ve ilk dönem Stoacıların konu hakkındaki fikirleri bilinmemekle birlikte Roma'da yeşeren Stoacı düşünürler insanları, ***bilge azınlık*** ve ***cahil çoğunluk*** olarak ikiye ayırarak Stoisizmi eşitsizlikçi bir düşünce sistemine dönüştürmüşlerdir. Özgürlük kavramını ***iç özgürlük***le sınırlayarak, kişinin hırs ve tutkularından kurtulması olarak tanımlamış ve köleliğe karşı çıkmamışlardır. Akla değil, tutkularına göre yaşayan bir kral köle, akla göre yaşayan bir köle de özgür olabilir. Stoisizmin Roma'da etkili olmasının bir nedeni de, imparatorluğun egemenliğini başka ülkeler ve halklar üzerinde genişletme çabasıyla uyumlu bir öğreti olarak görülmesidir.

Stoacıların kent devletini aşarak bir dünya devleti fikrine ulaşan görüşleri, daha önce ***Sinikler*** olarak adlandırılan filozoflar tarafından dile getirilmişti. Büyük İskender'in bir dileği olup olmadığı sorusuna ***"gölge etme başka ihsan istemem"*** karşılığı vermesiyle ünlü ***Sinoplu Diyojen***'in de içinde yer aldığı bu felsefi akıma göre, bilge kişi için ne vatan, ne yasa, ne de site gereklidir: Gerçek devlet, yurttaşlık koşulu bilgelik olan devlettir; bilge kişi için her yer vatandır, erdem bilge kişinin yasasıdır.

XI – ROMA'DA SİYASAL DÜŞÜNCE

İtalya'daki kent devletleri, Akdeniz asıllı halklar ile Latinlerin ve Etrüsklerin karışmasıyla oluşan topluluklar tarafından kurulmuştur. Bunlar içinde yıldızı parlayan ve giderek bir dünya imparatorluğuna dönüşen kent Roma'dır. Tarihçiler siyasi yapısı bakımından Roma'yı dört döneme ayırırlar: ***I)*** Krallık Öncesi Dönem: İ. Ö. 753 öncesi; ***2)*** Krallık Dönemi: İ. Ö. 753- 509; ***3)*** Cumhuriyet Dönemi: İ. Ö. 509-27; ***4)*** İmparatorluk Dönemi: İ. Ö. 27-İ.S. 476. Roma'da siyasal düşünce, hiçbir dönemde Yunan kentlerindeki kadar zengin olmamıştır. Romalı düşünürler yeni bir görüş ortaya koymaktan çok Yunan düşünürlerini tekrar etmişlerdir. Teoriye değil eyleme dönük olan Romalıların asıl başarısını, güçlü bir siyasi ve idari örgütlenme ile tutarlı ve kapsamlı bir hukuk sistemini yaratmış olmalarında aramak gerekir.

Roma siyasal düşüncesinde öne çıkan düşünürler, yeni veya ideal bir devlet modeli önermekten çok Romanın mevcut modelinin ne denli iyi olduğunu açıklamaya çalışmışlardır. Roma, Atina'nın doğrudan demokrasisinden çok farklı bir siyasal modelle; cumhuriyetle yönelmiştir. Roma'daki anlamıyla cumhuriyet, egemenliğin tek bir toplumsal kesime ait olmayıp, bu kesimler arasında paylaşılmasıdır. Söz konusu ***paylaşım***, devlet örgütü içinde ***monarşik***, ***aristokratik*** ve ***demokratik organlara*** yer verilmesiyle sağlanır: ***Konsüller***, ***Senato*** ve ***Halk Meclisi***.

Polybios

Yunan asıllı bir düşünür olan ve Roma'ya bir tutsak olarak gönderilen Polybios (İ. Ö. 204-120), Romanın siyasal kurumlarını Yunan siyasal kültürü açısından değerlendirir. En çok üzerinde durduğu konu, devletlerin neden uzun ömürlü olamadıkları, yönetim biçimlerinin neden sürekli değiştiğidir. Tarihsel örnekleri inceleyen Polybios, bir siyasal sistemin zamanla bozulmasını kaçınılmaz olarak görür. Bu bozulma ve sonunda devletin yıkılması önlenemez ancak iyi düzenlenen bir anayasa ile geciktirilebilir ve uzun süre istikrar içinde varlığını sürdürebilecek bir devlet kurulabilir. Polybios'un örnek aldığı iyi anayasa, ***Lykurgos***'un ***Sparta*** için yaptığı anayasadır. Söz konusu anayasada ***siyasal güç iki kral***, ***yaşlılar meclisi*** ve ***halk*** arasında bölünmüştür. Benzeri bir düzenlemeye Romalılar kendiliğinden ulaşmıştır. Roma anayasal düzeninde, iktidar için yarışan üç kesime de yer verilerek birbirlerinin güçlerini dengelemeleri sağlanmış, iktidar yarışı ılımlı bir mücadele haline getirilerek uysallaştırılmıştır.

Üçüncü Bölüm

FEODAL DEVLET

II - FEODAL DEVLET

Yıkıldıktan kısa bir süre sonra, Roma İmparatorluğunun toprakları altı adet krallık arasında bölündü: ***Vandal Krallığı, Angıllar ve Saksonlar, Ostrogot Krallığı, Frank Krallığı, Vizigot Krallığı*** ve ***Doğu Roma İmparatorluğu.*** Bu dönemde Avrupa'nın genel görünümü, devlet iktidarının parçalanmış olması ve halkın tekbir iktidara değil, hem yatay hem de dikey olarak bölünmüş çok sayıda iktidar merkezine bağlı olmasıdır.

İktidarın Bölünmesi

5. ve 15. yüzyıllar arasında Avrupa'da devlet yetkileri, günümüz ulus devletleri gibi içinde çok sayıda alt iktidar birimini barındıran bir ***merkezi iktidar*** tarafından ***kullanılmamaktadır***. İktidar sahibi çok sayıda merkez içinde en alt birim olan ve toprağın kullanım hakkını elinde tutan feodal beyler (senyörler), fiilen en çok yetkiye sahiptir. Çünkü bir tür kullanım hakkı olan feodal toprak sahipliği, kişiye toprak üzerinde yaşayanları yönetme yetkisi vermektedir. Toprak sahibi toprağın kullanım hakkını daha büyük bir feodal beyden sözleşmeyle elde

etmiştir; büyük feodal bey de daha büyük olan bir başkasından. Feodal sözleşmelerle kurulan bu ilişkiler zincirinin tepesinde, teorik olarak bütün toprakların sahibi olan ***kral*** vardır. Ancak feodal zincirin üst basamaklarındaki feodal beylerin, bir toprak parçası üzerinde yaşayan kişiler üzerinde önemli bir iktidarı yoktu. Orta Çağ'da, büyük tarım malikânelerine benzeyen feodal beyliklerin üzerinde kralların yetkilerinin sembolik hale gelmesiyle, siyasal iktidarın mekânı değişmiş olur.

Feodal beylik, iktidarın simgesi haline gelmiş şatosuyla, askeri birliğiyle, kendi kurduğu mahkemesiyle, toprakları üzerinde yaşayanlar için çoğu devlet yetkisini bizzat kullanmaktadır.

Orta çağ Avrupa'sında toprak sahipliği, genellikle ***dükler, kontlar, vikontlar, markiler, baronlar*** gibi adlarla anılan ***senyörler hiyerarşisi***yle bir zincir oluştururdu. Bu bölünmüş yapının en üstünde, zincirin son halkası olarak bir ***kralın yer alması*** ancak ***10. yüzyıl***da söz konusu olabilecektir. Feodal beyler Almanya'da 911 yılında, Fransa'da 987 yılında bir kral seçtiler. İngiltere'de ise kral seçimle gelmedi; Adanın 1066'da Normanlar tarafından istilasıyla Fatih William Avrupa'daki benzerlerine göre daha güçlü bir kral oldu. Kuşkusuz, krallar uzun süre ***eşitler arasında birinci*** olarak kaldı. 15. yüzyılda mutlak monarşilerin kuruluşuna kadar, kralların feodal beylikler üzerinde önemli bir otorite kurmaları söz konusu olmadı. Kralların zincirin alt basamağındaki feodal beylerden üstün bir otorite haline gelmesi, askeri teknolojinin gelişmesiyle bağlantılıdır: Ateşli silahlar, özellikle topun icadı, barbar alanlarına karşı korunaklı yapılar olan şatoları, bu silahları kullanabilen tek güç olan krala karşı savunmasız hale getirdi.

Feodalizmde iktidarın kraldan en alttaki senyöre doğru dikey bölünmesinin yanında, yatay olarak bölünmesi de söz konusudur. Yatay bölünme, feodal beylik düzeyinde kullanılan yetkilerin malvarlığına dâhil alınıp satılabilir yetkiler olarak kabul edilmesinden kaynaklanıyor. Bir feodal bey, toprakları üzerinde yaşayan kişiler için yargı yetkisini kendisi kullanabileceği gibi, bunu bir başka beyliğe veya bir manastıra devredebilir. Yine vergi toplama veya sınırlı kullanım imkânı olan para basma yetkisini de devredebilir veya satabilir. Bir feodal bey, toprağın kullanım hakkını feodal sözleşmeyle bir başkasına devrederken, o topraklar üzerinde yaşayanlar bakımından yargılama yetkisini kendisinde saklı tutabilir. Modern devletin ortaya çıkmasıyla devletin egemenliğinin işareti olarak görülecek bu kamusal yetkiler, feodal devlette, kamusal yönü bulunmayan malvarlığına dâhil özel yetkiler olarak anlaşılmış ve farklı iktidar merkezleri arasında paylaşılmıştır.

Avrupa'da ***Kilise***, bu feodal ilişkiler zincirinin içinde yer alır. İnsanların günahlarından arınmak ve öldüklerinde cennete gidebilmek için mallarını Kiliseye bağışlamaya teşvik edilmesi, Kiliseyi en büyük feodal güçlerden biri haline getirmiştir. Bu durum aynı zamanda, Kilisenin bu topraklar üzerinde yaşayanlar bakımından önemli siyasal yetkileri de kullandığı anlamına gelmektedir. Kilise, ayrıca ***eğitim kanal***larını elinde tutması ve ***engizisyon*** gibi bir yaptırım gücüne sahip olması nedeniyle, bazı bakımlardan ülkedeki bütün feodal beylikler ve onlara tabi insanlar üzerinde de yetki kullanabilen güçlü bir iktidar merkezi haline gelmiştir. Kilise, Orta Çağ siyasal düşüncesine yön veren ilkeyi ***"her türlü iktidar Tanrıdan gelir"*** sözüyle ortaya koymuştur.

Hıristiyanlık

Orta Çağ'da Avrupa düzeyinde tek örgütlü güç olan Kilise, Roma'nın bıraktığı iktidar boşluğunu doldurmak için krallar veya imparatorluk iddiasındaki krallar ile mücadele halindedir. Matta İnciline göre, siyasi alana ve hükümdarların kararlarına karışmamak, bizzat İsa'nın izlediği politikaydı. İsa onlara; Öyle ise Kayserin şeylerini Kaysere ve Allah'ın şeylerini Allaha *ödeyin dedi.*

Aziz Pavlus da, tüm iktidarların Tanrı'dan geldiğini söyleyecektir. İktidar olgusunun kendisinde Tanrısal bir özellik vardır. Uyruklarına zulmeden, hatta Hıristiyanlığı ret eden kralların iktidarı da Tanrı'dan gelir. İktidara karşı gelenler Tanrı'ya da karşı gelmiş olurlar.

'bu söz bir bütün olan iktidarı ikiye bölüyor; hükümdarın (dünyevi) iktidarıyla kilisenin (ruhani) iktidarını ayrıştırarak mutlak iktidar düşüncesini zayıflatıyordu. İkinci olarak, bu iki iktidar arasında bir uyuşmazlık olduğunda, dünyevi işlerle uğraşan hükümdara göre, tümüyle Tanrısal işlerle uğraşan Kilisenin sözünün Tanrının buyruklarını daha doğru biçimde yansıttığı ileri sürülebilecekti. Hıristiyanlık iyice güçlendikten sonra, M. S. 5. yüzyılda ***Papa I. Gelasius***, hem siyasi, hem de dini iktidarın yani kralların ve papanın iktidarının Tanrı'dan geldiğini doğrulayacak ama ekleyecektir: Bu iki iktidar çatıştığında üstün olan dini iktidardır, dünyevi iktidar ruhani iktidara tabi olmalıdır. Kilisenin üstünlük kazanmasının en ilginç örneği, Papaya karşı savaşını kaybeden imparator **IV. Henry**'nin 1077 yılında Papa'ya günahlarını affettirmek için Kanassa Şatosu'na gitmesi ve Papa'nın İmparator u aç ve çıplak ayak karların içinde üç gün bekletmesidir.

III - TEOKRATİK İKTİDAR ANLAYIŞI

A - Tanrı Devleti: Aziz Agustinius

Tunus doğumlu olan ***Aziz Agustinius*** (354-430), Hıristiyanlığı felsefi açıdan temellendirmeye çalışan ilk düşünürdür. Devlet teorisi açısından önemli eseri ***Tanrı Devleti***nde, Yunan ve Roma düşüncesiyle Hıristiyanlığı

uzlaştırmaya çalışmıştır. Eserini, 410'da Vizigotların Roma'yı işgal ederek yağmaladığı dehşet ortamında yazmış ve halk arasında giderek yayılan inançlara karşı Hıristiyanlığı savunmuştur.

Agustinius: Tanrı evreni altı günde yoktan var etmiştir, ardından özgür iradeyle donattığı Adem'i yaratmıştır. Ancak Adem, Tanrının buyruğuna uymayıp yasak meyveyi tadınca günahkâr olmuştur. Bu ilk günahın sonucu, Adem'in aklının cehalet ile kararması ve özgür iradesinin zayıflamasıdır. Adem ile Havva'nın işlediği ilk günah kalıtsal olarak sonraki nesillere geçtiğinden, herkes günahkârdır, lanetlidir; meğerki Tanrı tarafından affedilmiş olsunlar.

Böylece ***insanlık***, ***lanetlenmişler*** ile ***Tanrının lütfü sayesinde günahtan kurtulmuşlar*** şeklinde iki kesime ayrılır. Agustinius günahtan kurtulmuşların ***Tanrı Devleti***nin, günahkârların ise ***Yeryüzü Devleti***nin yurttaşları olduğunu söyler.

Agustinius Yeryüzü Devletinin (dünyevi iktidarın) kaderi yok olmaktır der. Nitekim Roma İmparatorluğu bu kadere boyun eğmiştir. Kalıcı olan Tanrı Devletidir. Agustinius, Tanrı Devleti'ni temsil eden Kilisenin siyasal iktidara üstünlüğünü savunmakta zorluk çekmedi. O dönemde Roma İmparatorluğunun yıkılış süreci içinde oluşu, barbar akınları nedeniyle ortaya çıkan büyük kaos, insanları Roma'nın bıraktığı boşluğu dolduracak bir otorite arayışına yöneltmişti. Toplumu adaletle yönetmeyen hükümdarlar Tanrıya karşı sorumludur. İnsanların bu tür baskıcı yönetimlere karşı ayaklanması veya sivil itaatsizlik benzeri barışçıl direnişleri söz konusu değildir. Çünkü büyük zulümler de yapsa, Tanrıdan gelen iktidar mukaddestir. Agustinius kölelik statüsünü ilk günaha bağlar ve Tanrının takdiri olarak değerlendirir. İnsanın erdemleri akıl yoluyla bulamayacağını, bunun için İncil'e bakması gerektiğini söyler. İnsan ancak iman ederek doğruyu bulabilir ve erdemli bir hayat yaşayabilir.

B - Tanrısal Yasaların Üstünlüğü: Aquino'lu Thomas

Hıristiyan inancını her soruya cevap verebilen sistemli bir felsefeye dönüştürmeye çalışan ***Aziz Thomas*** (1225-1274), bugünkü İtalya'da Napoli yakınlarında doğdu. Soylu bir aileden gelen düşünür, iyi bir eğitim almış ve Avrupa'nın her yerini dolaşmıştır. Başlıca hedefi, Aristoteles'in düşüncesiyle Hıristiyanlığın sentezini gerçekleştirmektir. Aziz Pavlus'un *bütün iktidar Tanrıdan gelir* sözünü tartışmış ve **"bütün iktidarlar Tanrı'dan *halk aracılığıyla* gelir''** şeklinde değiştirmiştir. Ona göre, iktidarın yegâne kaynağı Tanrı'dır ama yeryüzünde iktidarı kimin kullanacağına Tanrı karar vermez. İktidarı kimin kullanacağını ve yönetim biçimini halk belirler. Aquino'lu Thomas'ın iktidarın kaynağı ile kullanımı arasında bir ayrım yapması ve halka sınırlı da olsa bir rol tanıması demokrasi düşüncesinin gelişimine katkıda bulunacaktır.

Thomas, yasayı "toplumu yönetme görevini üstlenmiş olan yöneticinin, ortak yararı sağlamak amacıyla koyduğu ve yayımladığı aklın emri'' olarak tanımlar. Bir yasanın adil olup olmadığı üç aşamada denetlenir. Öncelikle, yasanın amacı yöneticinin kişisel çıkarı değil, kamu yararı olmalıdır. İkinci olarak, yasa koyucu yetkilerinin sınırını aşmamalıdır. Üçüncü olarak, yasanın içeriği insanlara haksız külfetler getirmemelidir. Yasalar sadece yöneticilerin koyduğu kurallardan ibaret değildir. Dört çeşit yasa vardır; ***I)*** ölümsüz yasa, ***2)*** doğal yasa, ***3)*** kutsal yasa, ***4)*** pozitif yasa. Ölümsüz yasa, evrenin Tanrı tarafından yönetildiğini bildirir. Doğal yasa, "iyilik yap, kötülükten kaçın" ilkesiyle özetlenebilir. Tanrısal akıldan pay almış olduğu için iyiyi kötüden ayırma kapasitesi bulunan insan, davranışlarını bu yasaya uygun olarak düzenleyebilir. Kutsal yasa, doğal yasanın aksine, akıl ile kavranmaz: Vahiy ve iman aracılığıyla sezilebilir. İnsan ile yaratıcısı arasındaki ilişkileri düzenleyen kutsal yasayı kavrayıp topluma duyurma işi kilisenindir. Pozitif yasalar insan yapımı yasalar olup, diğer tüm yasalara uygun olmak durumundadır.

Pozitif yasalardan ölümsüz yasaya doğru yükselen yasalar hiyerarşisi, iktidarı sınırlar. Bir yönetim üstün yasalara aykırı davranarak tiranlığa dönüştüğünde, direnme hakkı doğar. Aziz Thomas bu görüşüyle, Aziz Pavlus'tan bu yana kabul edilen, tanrısal kaynağı nedeniyle tüm iktidarlara boyun eğilmesi gerektiği anlayışına karşı çıkmış olmaktadır. Aslında bu görüş ***"iki kılıç"*** öğretisinden de farklıdır. İki kılıç öğretisinde, devletin Kilise ye, Kilise nin de devlete karışmaması şeklinde, adeta birbirine eşit iki güç arasında bir tür kuvvetler ayrılığı söz konusudur. Aquino'lu Thomas, hükümetlerin ilahi yasalara aykırı düşüp düşmediğini, bu bağlamda meşruiyetlerini yitirip yitirmediklerini belirleme yetkisini kiliseye vererek, Kiliseyi devletten daha güçlü kılmıştır. Yine de, Thomas'ın sözünü ettiği gayrı meşru iktidara karşı direnme hakkı, halkın ayaklanma hakkı değildir. Meşruiyet konusunda karar verme yetkisi kilisenindir. Kilise bir iktidarın meşruiyetini yitirdiğini tespit ettiğinde, harekete geçecek olanlar kamu otoriteleridir, halk değil. Aquino'lu Thomas'ın kamu otoriteleri harekete geçmediğinde kişilere pasif direnişten başka bir seçenek tanımaması, direnme hakkını, yalnızca kilisenin siyasi iktidara üstünlük mücadelesinin bir aracı olarak düşündüğünü gösteriyor.

Katolik Kilisesinin Gücü

İmparator Konstantin'in (M. S. 312) Hıristiyanlığa geçişinden sonra, Hıristiyanlık imparatorluğun resmi dini haline getirildi. Bunun üzerine kilise dünyevi güçlerle uzun süreli ortaklığa girdi.

410'dan sonra Alarik önderliğindeki **Vizigotlar** Batı uygarlığının merkezini yakıp yıktıkları zaman kiliseler

önem kazandı. Romanın düşüşü, kilisenin Batıda daha da yükselişini mümkün kıldı... Batı Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra, Akdeniz bölgesi doğu ve batı olarak ikiye ayrıldı. Yunanca ve Latince konuşulan bölümlerin idari alanlara bölünmesi olarak ortaya çıkan çatlak, politik bir uçuruma dönüştü. Hıristiyanlık da aynı bölünmeyi yansıttı, çünkü Yunan kilisesinin ayinleri Konstantinopolis'ten yönetilirken, kilisenin diğer parçası Roma'da üstlenmiş ve Latince dilini kullanıyordu.

Roma'daki piskopos, herhangi bir imparator gibi, diğer yüksek rütbeli din adamlarına söz hakkı tanımaksızın gücünü kullanabilen bir papa haline geldi.

T. Hobbes'un geçmişi hatırlayarak şunları söylemesi nedensiz değildir: "İnsan bu büyük kilise hâkimiyetinin aslını düşünürse, kolayca görecektir ki, Papalık, ölmüş Roma İmparatorluğunun kendi mezarı üstünde taç giymiş oturan hayaletinden başka bir şey değildir. Çünkü Papalık da aynı putperest gücün harabeleri arasından, tıpkı bir hayalet gibi ansızın ortaya çıkmıştır."

Papalığın söyledikleri "tartışılmaz" olarak kabul ediliyordu... Karşı görüşte olanları bulup cezalandırmak amacıyla kurulan ***Kutsal Engizisyon Mahkemeleri***, ortaçağ kilise sisteminin dini bir polis devleti niteliği taşıdığını tam anlamıyla doğruladı.

IV - LAİK İKTİDAR ANLAYIŞI

Orta Çağ'a egemen olan "her türlü iktidar Tanrı'dan gelir" görüşü Avrupa'da ancak 18. yüzyılda aşılmasına rağmen, bazı düşünürler çok daha erken tarihlerde bu dogmayı tartışmaya açmıştır. O tarihlerde büyük bir cesaret ve engin bir entelektüel kapasite gerektiren bu yaklaşımı sergileyen düşünürlere, biri Batı'dan diğeri Doğudan iki örnek vereceğiz. 14. yüzyılda yaşamış olan bu düşünürler Padovalı Marsilius ile İbni Haldun'dur.

A - İnsan Yapımı Yasaların Üstünlüğü: Padovalı Marsilius

Bir kuzey İtalya kenti olan Padova'da 1275 yılında doğan Marsilius (1275- 1342) tıp eğitimi görmüştür. Daha sonra Paris'e yerleşen ve bir dönem Paris Üniversitesinde rektörlük yapan düşünürün 1324 yılında tamamladığı ***Barışın Savunucusu*** adlı eseri, Kilise tarafından şiddetle kınanır. Avrupa'da 16. ve 17. yüzyıllarda devlet iktidarının egemen iktidar olarak kabulünde, Marsilius'un görüşleri elverişli düşünsel ortamı sağlamıştır.

Marsilius, Barışın Savunucusu adlı kitabında, Aristoteles'e referans vererek devletin doğasını, fonksiyonlarını ve organizasyonunu inceler: Devletin temel görevi herkesin mutluluğunu sağlaması, barış ve güvenlik getirmesidir. Bu görevler ancak yasalarla gerçekleştirilir. Tanrısal yasaların bu dünyada yaptırım gücü yoktur. Bunun nedeni, kuşkusuz Tanrının bu dünyada etkili olamaması değil, Tanrısal yasalara aykırılığın yaptırımının öteki dünyaya bırakılmış olmasıdır. Zaten, kişi ölünceye kadar herhangi bir zamanda tövbe ederek bağışlanmayı ve bu yasaların yaptırımından kurtulmayı Tanrıdan dileyebilir.

Pozitif yasaları akıllı ve yetenekli kişiler hazırlayacaktır. Ancak bu kişiler devlet için neyin iyi neyin kötü olduğuna karar veremez; bunu bir bütün olarak toplumun kendisi yapacaktır. Kişiler veya toplum kesimlerinin ortak yararı düşünerek hareket etmek yerine, kişisel veya özel çıkarları dikkate alarak karar vermeleri muhtemeldir. Yasayı bütün yurttaşlar topluluğu veya onun ağırlıklı bir bölümü doğrudan veya temsilcileri aracılığıyla yaptığı takdirde ortak yarar güvence altına alınabilecektir.

Padovalı Marsilius, yönetim biçimleri konusunda Aristoteles'in sınıflandırmasını aynen kabul eder. Aristoteles iyi yönetimleri kötü yönetimlerden ayıran ölçüt olarak kişisel/sınıfsal çıkarın mı, yoksa kamu yararının mı gözetildiğini dikkate almıştı. Marsilius bu kritere bir yenisini ekler. İyi yönetim kamu yararına yönetim olduğu kadar halkın iradesine uygun veya halkın rızasına dayalı yönetimdir. Toplum, yetkisini kötüye kullanan hükümdarı görevden alabilir.

Kilise dünyevi konularda yetkisizdir. Din adamlarının temel görevi kişileri dini açıdan eğitmekle sınırlıdır. Bu yetki, kişilere zorla bir inanç aşılama veya inanç alanında mutlak doğruyu belirlemeyi içermez. Pozitif yasalar yargılama yetkisini hükümdara veya atanmış yargıçlara verir. Tanrısal yasalara göre ise, yargılama yetkisi yalnızca Tanrı'ya aittir. Kilise, toplumda barışı ve düzeni sağlayan siyasi iktidara tabidir.

Dördüncü Bölüm

ULUS DEVLET

Avrupa'da siyasal iktidarın **XVI.** ve **XVII.** yüzyıllarda büyük bir değişim geçirdiği, herkesin üzerinde anlaştığı bir konudur. Bu köklü değişimin belirlediği yeni iktidarın adlandırılması konusunda da büyük bir mutabakat olduğu söylenebilir: ***Ulus Devlet*** veya ***Modern Devlet***

EGEMEN İKTİDARIN DOĞUŞU

Modern devlet teorisi, Avrupa Orta Çağ'ı dikkate alınarak oluşturulmuştur. Orta Çağ Avrupa'sında ***siyasal iktidarın kaynağı Tanrı***ya dayandırılmıştır. Çeşitli iktidar odakları üstünlük mücadelesine girişmiştir. Bunlar ***Papa, kral*** ve ***feodal bey***dir. ***Modern devlet***in ilk bakışta ayırt edilebilen ***temel özelliklerinden biri***, bu ***üstünlük mücadelesine son vermesi*** ve çok sayıda yerel birimi bir ***siyasal merkez etrafında birleştirme***sidir. ***Kral*** hem kiliseye, hem de feodal beylere ve özerk şehirlere üstünlüğünü kabul ettirmiş, ***egemen iktidar*** haline gelmiştir. ***Ulus*** olarak adlandırılan ***toplumsal bütün***, tarih sahnesine yeni bir global toplum olarak çıkacaktır.

Ulusun Doğuşu

Avrupa'da bu süreç, ***ekonomik*** yönden ***feodalizm***den ***kapitalizm***e ***geçiş*** süreciyle eş zamanlıdır. ***Feodalizm tarıma dayalı*** bir ekonomiydi, ***kapitalizm*** ise ***ticarete dayalı*** bir ekonomi olarak ortaya çıkacak, sonrasında sınai üretimle gelişecektir. Bu durum sosyal sınıfların konumunu da etkileyecek; gücünü toprak sahipliğinden alan ***aristokrasi zayıflarken***, ticaret yoluyla zenginleşen ***burjuvazi güçlenecek***tir.

Ticaret burjuvazisi giderek güçlenmektedir, ama ticari faaliyetlerini daha da geliştirmek bakımından ciddi engellerle karşı karşıyadır. Her kent cumhuriyeti ile her feodal beylik kendine özgü kurallar, yasaklar, haraç ve vergi sistemleri uyguladığı ve bu birimler bazen tüccarları keyfi biçimde tutuklayıp mallarına el koyduğu için, ticaret burjuvazisinin ***geniş*** ve ***güvenli bir pazara*** ihtiyacı vardır. ***Burjuvazi için en elverişli ölçek***, kralların üstünlük kurmaya çalıştıkları, 40-50 veya daha fazla yerel birimi barındıran ***ulusal ölçek***tir. 15. yüzyıla gelindiğinde, ***İngiltere, Fransa, İspanya*** ve ***Portekiz***'de krallar ülkelerinin siyasal birliğini sağlamış, uyrukları arasında bir ulusa ait olma duygusunu pekiştirmiştir.

Bunu ***başaramayan ülkeler*** de vardır, örneğin ***İtalya***, 13. yüzyıla gelindiğinde feodal ekonomiden kapitalizme geçmeyi başarmış, zengin ticaret burjuvazisinin yönettiği çok sayıda kent cumhuriyetini ortaya çıkarmış, ama bu birimler arasında bir siyasal birlik kuramadığı için ***ulus haline gelememiştir***.

Egemen iktidar rakipsiz iktidardır, ***tektir*** ve ***mutlak yetkili***dir. Siyasal iktidarın bu köklü değişiminin teorik açıklaması, en iyi, o çağa tanıklık etmiş olan düşünürlerden ***Nicola Machiavelli, Jean Bodin*** ve ***Thomas Hobbes***'un görüşleri çerçevesinde incelenebilir. Egemenlik teorisini kendi iç çelişkilerinden kurtaran ve adeta geometrik bir kesinlik biçiminde mükemmel hale getiren ***J. J. Rousseau***'dur.

A- Laik İktidar: Nicola Machiavelli

Modern devletin önceki devlet biçimlerinden ***ayırt edici özelliklerinden biri***, ***laik bir iktidar modeli*** ortaya koymasıdır. Avrupa'da ***17. yüzyıl***a gelindiğinde, ***Rönesans hareketinin etkisiyle***, Kilisenin görüşleri her bakımdan eleştiriye uğradığı gibi, siyasi gücü kullananlar daha az dini referanslar kullanmaktadır. ***Machiavelli***'nin böyle bir ortamda yazdığı ***Hükümdar (Prens)*** adlı kitabı modern devlet teorisinin temel kaynakları arasında gösterilecektir.

İtalyan Rönesans hareketinin önemli isimlerinden biri olan ***Nicola Machiavelli*** (1469-1527), eserleriyle İtalya'nın birliğini sağlayacak güçlü bir merkezi hükümetin savunucusu olmuştur. İtalya toprakları, sık sık birbirleriyle çatışan çok sayıda kent devletine ev sahipliği yapmaktadır. Bu kent devletlerinin en önemlileri ***Venedik, Milano*** ve Machiavelli'nin yaşadığı ***Floransa***'dır. İtalya topraklarının bir kısmı da, doğrudan Papa tarafından yönetilmektedir.

İtalya'nın Ulusal Birliği

Machiavelli, İtalya'nın ulusal birliğini nasıl sağlayabileceğine ilişkin görüşlerini, görevinden uzaklaştırılıp, bir tür sürgün hayatı yaşamak zorunda kaldığı Floransa yakınlarındaki bir çiftlikte kaleme alır. Katolik Kilisesinin Hükümdar (Prens) kitabının şeytan tarafından yazıldığını söylemiştir. 1870'te İtalya siyasal birliğini nihayet gerçekleştirdiğinde, Machiavelli saygıyla anılır. 1920'lerde demokratik rejimi yıkarak İtalya'da bir diktatörlük kuran ***Benito Mussolini***, *"Machiavelli bugün dört yüzyıl önce olduğundan daha canlıdır"* diyecektir.

Hükümdar adlı kitapta nasıl bir hükümdar portresi çizilmiştir? İtalya'nın birliğini sağlayacak bir hükümdarın ne yapması gerektiği konusunda gerçekçi olacağı konusunda okuyucuyu uyarır: *"Bütün hükümdarlar iyi ya da kötü nitelikleriyle anılırlar. Kimi cömert, kimi açgözlü, kimi gaddar, kimi merhametli, kimi yalancı, kimi sözünün eri... kimi dindar, kimi dinsiz. Bu saydığım niteliklerden iyi olanlarının bir hükümdarda bulunmasının övgüye değer olduğunu herkes kabul eder, bunu biliyorum. Ancak bunların tümünün bir arada bulunması, bunların tümüne uyulması insan tabiatına uygun olmadığı için, hükümdarın çok ihtiyatlı olması gerekir... Bazı özellikler fazilet gibi gözükür fakat yıkım getirir, bazı özellikler de kusur gibi gözükür fakat güvenlik ve esenlik sağlar."*

*"**Cömertlik** iyi bir özellik olarak kabul edilir. Fakat cömert bir hükümdar **savurgan** olur, kısa sürede hazineyi tüketir. Cömertliğini korumak için yurttaşlara ağır vergiler yüklemek veya mallarına el koymak zorunda kalır.*

Halkın nefretini çekecek bu tür yöntemlere başvurmaktansa, cimri olarak tanınmak daha iyidir. ***Zalimlik*** *kötü bir özellik olarak düşünülür. Fakat* ***merhametli*** *hükümdarlar çoğu kez düzeni sağlayamaz. Uyruğunu birlik ve beraberlik içinde tutmak isteyen bir* ***hükümdar, merhametsizlikle suçlanmaktan çekinmemeli****dir. Çünkü bütün ülkeyi altüst edecek, soygun ve kıyıma yol açacak düzensizliğe göz yummaktansa, ibret verici bazı cezalandırmalarda bulunmak daha insani olacaktır.*

Korkulan *bir insan olmaktansa* ***sevilen*** *bir insan olmak mı, yoksa sevilen bir insan olmaktansa korkulan bir insan olmak mı daha iyidir? Buna cevap olarak* ***hem sevilen hem de korkulan*** *bir insan olmak gerekir derim. Fakat bu iki özelliği bir arada bulundurmak güç olduğundan, birisinden vazgeçmek gerekirse, korkulan insan olmak daha iyidir derim. Çünkü insanlar genellikle nankör, değişken, ikiyüzlü, tehlikeden kaçan, çıkarlarında hasis yaradılıştadırlar... Yaradılıştan kötü oldukları için, çıkar karşısında sevgi bağları yok olur. Oysa korku ile bağlanmış insanlar ceza tehdidi altında oldukları için bu bağlar hiçbir zaman onların yakasım bırakmaz."*

"Bir hükümdarın ***sözünde durması****nın, sinsi değil içtenlikle davranmasının ne kadar övgüye değer olduğunu herkes elbette kabul eder. Fakat deneyler bize göstermektedir ki, büyük işler yapmış hükümdarlar verdikleri sözleri fazla dikkate almamışlar, ustalıkla insanları aldatmışlardır... İhtiyatlı bir hükümdar, kendisine zararı dokunuyorsa, verdiği sözü tutmaz. Söz vermesini gerektiren şartlar değişmişse, yine sözünde durmasına gerek yoktur. İnsanlar iyi olsaydı, bu davranış biçimi kötü olurdu. Fakat insanlar kötü olduklarına ve onlar verdikleri sözde durmadıklarına göre, siz de verdiğiniz sözde durmak zorunda değilsiniz...*

Hükümdar sadece yaşamını ve devletin varlığını sürdürmeyi amaçlar. Bunu sağlamak için ***başvuracağı araçlar her zaman doğru ve övgüye değer*** *olacaktır."*

İktidarın Kaynağı

Machiavelli'nin, "***amaçlar araçları meşru kılar"*** sözü vardır. Amacına ulaşmak için ***hükümdarı sınırlayacak dini*** veya ***ahlaki*** bir ***yasa kabul etmez***. Machiavelli, kitabının hiçbir yerinde, güçlü hükümdarın yetkisini Tanrıdan aldığını söylemez. Nereden aldığı konusunda da bir açıklama yapmaz. Machiavelli, hükümdar için ***söylediklerinden çok, söylemedikleri için eleştirilmekte***dir. İktidarı meşrulaştırma gayreti göstermemektedir.

Machiavelli, iktidarın kaynağına ve niteliğine ilişkin bütün ***metafizik betimlemelerin***, aslında ***iktidar ilişkisinin zorunlu unsurları olmadığını***, yalnızca onu ***meşrulaştırmak*** için kullanıldığını söylemektedir. Hükümdar adlı kitapta, Sofistlerden bu yana ilk kez bir düşünür çıkıp, ***siyaset başka ahlak başkadır*** demektedir.

Machiavelli'nin düşüncesinde Orta Çağ anlayışını aşan, onu Yeni Çağ'la buluşturan tek nokta, iktidarın kaynağını Tanrıya dayandırmaması değildir. Onun, ***halkı pasif de olsa bir siyasi aktör durumuna getiren görüşleri*** önemlidir. Machiavelli'ye göre, İtalya'da ***iktidar ilişkisinin tarafları soylular*** ile ***halk***tır. Bu ilişki, ***kesin ve uzlaştırılamaz*** nitelikte bir ***karşıtlık*** içerir: Soylular halka baskı yaparak yönetir, halk ise bu baskıdan kurtulmaya çalışır. Machiavelli, soylular ile yapılacak ittifaka asla güvenilemeyeceğini, çünkü soyluların her zaman hükümdarın makamında gözü olduğunu söyler. Oysa halkın iktidarı ele geçirmek gibi bir siyasal hedefi yoktur; halk yalnızca iyi yönetilmek ister. Hükümdar halkı silahlandırarak, ulusal bir ordu kurmalıdır.

İktidarın Meşruiyeti

Güçlü bir hükümdar İtalya'nın siyasal birliğini sağlayabilir ama iktidarının kuşaklar boyu sürmesi için, bir şekilde toplumun gözünde meşrulaştırılması gerekir. ***J. J. Rousseau***'nun dediği gibi, "*en güçlü gücünü hak, boyun eğmeyi de ödev biçimine sokmadıkça, hep egemen kalacak kadar güçlü değildir*".

Machiavelli, hükümdarın iktidarını meşrulaştıracak bir çaba içine girmediğinden, ***iktidarımı hep zora başvurarak sürdürmek*** durumunda kalacak, ölümünden sonra iktidarın ne olacağı ise belirsiz kalacaktır. ***Söylevler***de bu konuyu ele alır: "… ***bir cumhuriyetin ya da krallığın kurtuluşu, yaşarken kendisini yönetecek basiretli bir prense sahip olmak değil; ama öldükten sonra bile sürmesini sağlayacak şekilde onu düzenleyecek kişiye sahip olmaktır.***"

Machiavelli, ***Söylevler***'de, eski Roma siyasal düşüncesinde ve uygulamasında benimsenen ***karma yönetim (Cumhuriyet) biçiminin*** rejim değişikliği ve iç savaşlara karşı ***daha dirençli*** olduğu fikrini paylaşır. Ona göre, tarihsel örneklerin kanıtladığı üzere, ***monarşi, aristokrasi*** ve ***demokrasi***nin esaslı unsurlarını içeren bir yönetim biçimi, devletin uzun ömürlü olması için ***tercih edilmeli***dir. Birinde mutlak monarşiyi, diğerinde cumhuriyeti (karma yönetimi) öneren iki kitap birlikte değerlendirildiğinde, düşünürün görüşünü şu şekilde özetlemek mümkündür: İtalya, birliğini sağlamak üzere mutlak monarşi olarak kurulacak, birlik sağlandıktan sonra, devletin sürekliliğini güvence altına almak için Cumhuriyet yönetimi benimsenecektir.

Bununla birlikte, ***Fransa*** ve ***İspanya*** gibi bazı Avrupa ülkelerinde Machiavelli'nin düşündüğü nitelikte hükümdarlar işbaşına gelmiştir. Bu hükümdarlar, en üstün iktidar durumuna gelmeyi başardıkları gibi, ***karma yönetim uygulaması*** söz konusu ***olmaksızın*** da devletin sürekliliğini sağlamışlardır. Artık bu yeni iktidar modelinin ***yeni bir iktidar teorisine*** ihtiyacı vardır. Hükümdarın en üstün iktidar olduğunu, yetkisini Tanrı'dan almadığı halde sürekli olduğunu, dini veya ahlaki kurallarla bağlı olmadığını ama yine de meşru olduğunu söyleyen bir teori. ***Yeni iktidarın sürekliliği*** ve ***meşruluğu*** için kullanılabilecek görüşleri ***Jean Bodin*** ve ***Thomas Hobbes*** dile getirecektir.

Tartışma Konusu 13

Monarşik Yönetimin Büyüsü

Alman filozof ***Arthur Schopenhauer*** (1788-1860), Immanuel Kant'ın en çok değer verdiği öğrencisi, Nietzsche'nin de ilk akıl hocasıdır. *"Monarşik yönetim biçimi, insanlar için en tabii yönetim biçimidir. Tıpkı arılar ve karıncalar, göç halindeki turnalar, gezgin filler, sürü halinde av arayan kurtlar, diğer pek çok hayvan gibi. Bunların tümü de, uğraştıkları şey ne ise, onun başına içlerinden birini geçirirler.*

Her ne kadar kalp, akciğerler ve mide de bütün vücudun varlığını devam ettirmesine çok büyük bir katkıda bulunuyorsa da, bu sebepten ötürü bu ayak takımının önder ve yönetici olmasına izin verilmez. Sadece beyne ait olan bir görevdir bu ve idare tek bir merkezi noktadan kaynaklanmalıdır.

Güneş sistemi bile monarşik bir yapıya sahiptir.

Öte yandan, cumhuriyet idaresi, daha yüksek bir düşünsel hayata, sanata ve bilimlere elverişsiz olduğu ölçüde insanlar için doğal değildir. Dolayısıyla, dünyanın her yerinde ve bütün zamanlarda, ister medeni ister vahşi olsun, isterse de bu ikisinin arasında bir konumu işgal etsin, uluslar daima monarşik yönetim biçimine sahip olmuşlardır. Çok sayıda kişinin hükümranlığı, Homeros'un dediği gibi, hiç de iyi bir şey değildir. Sadece tek bir yönetici, tek bir kral olmalıdır...

Özel olarak cumhuriyetlere atfedilen ve gözden kaçırılmaması gereken bir başka dezavantaj da, bu yönetim biçiminde yetenekli insanların yüksek konumlara ulaşmasının... monarşiden daha güç olmasıdır. Bir monarşi rejiminde budalaların zihinsel üstünlüğe sahip insanlara karşı oluşturdukları bu tabii ve evrensel ittifak tek yanlıdır ve sadece aşağıdan örgütlenebilir. Zira monarşik yönetimlerde zekâ ve yetenek yukarıdan tabii bir müdafaa ve destek görür. Kendi çıkarlarının ülkesininkiler ile sıkı sıkıya bağlı, onlardan ayrılmaz ve onlarla özdeş olduğunu gördüğü için, tabii olarak en iyi insanları tercih ve himaye edecektir...

Cumhuriyet idareleri doğal değil, sunidir; sadece düşüncenin ürünüdür. Ayrıca eski dünyada cumhuriyet ile idare edilen devletlerin ömrü, monarşilerle mukayese edildiği zaman hayli kısaydı."

B- Egemen İktidar: Jean Bodin

Machiavelli'nin hükümdarında, hükümdarın ***iktidarının mutlak*** olduğu söylenebilir. Yine, hükümdar yetkisini kullanırken Kilise, halk meclisi veya soyluların oluşturduğu senato gibi bir kurumun onayını almak zorunda olmadığından, ***iktidarının bölünmüş olduğu da söylenemez***. Machiavelli, Hükümdar adlı eserinde ***tek***, ***mutlak*** ve ***bölünmez*** olan egemen iktidar modelini ortaya koyar ama bu kavramları kullanmaz. Bu teorik eksikliği ***Jean Bodin*** giderecektir.

1576 yılında, ***üç önemli gelişme***yle, Bodin mesleğinin zirvesine ulaştı: Önce ***krallık savcılığı***na atandı, ardından ünlü eseri ***Devletin Altı Kitabı***'nı yazdı ve üçüncü tabakanın (burjuvazinin) temsil edildiği ***meclisin üyesi*** oldu.

Ulus devletin iktidarını, ***egemenlik*** kavramıyla nitelendiren ***ilk düşünür*** Bodin'dir.

Avrupa'da ***egemen devlet***, Orta Çağ'ın sonu ile Yeni Çağ'ın ilk dönemlerindeki uzun zaman diliminde, ***mutlak monarşi***ler olarak fiilen ortaya çıkmıştı. ***Bodin'in yaptığı***, fiilen var olan egemen iktidarları niteleyecek uygun kavramları bularak ***teorik çerçeveyi çizmek***ti. Özellikle ***Fransız kralları***, feodal beylik, Papalık ve Roma-Cermen İmparatorluğu'na karşı verdikleri savaşlardan galip çıkarak içte ve dışta kesin üstünlüklerini sağlamışlardı. Bodin, Fransız monarşisinin bu üstünlüğünü nitelemek için Latince "***en üstün iktidar***" anlamına gelen superanus sözcüğünün Fransızcadaki karşılığı olan ***souverainete (egemenlik)*** sözcüğünü kullanır.

Devletin Altı Kitabı isimli çalışmasını yazarken ***Bodin'in iki hedefe yöneldiği*** belirtilir. Birincisi, zekâsına hayranlık duyduğu ama ahlak dışı görüşlerinden ürktüğü ***Machiavelli'nin fikirlerini çürütmek***; ikincisi, siyaset konusunda ***çağının Aristoteles'i olmak***. Bodin, ***çağdaşı yazarların siyaset ile ahlakı birbirinden ayırarak*** adalete gereken önemi vermediklerini belirtir.

Egemen Devletin Özellikleri

Bodin, egemenlik teorisine ***devletin tanımı***nı vererek başlar: *"Devlet, ailelerin ve onların ortak varlıklarının egemen güç tarafından adaletle yönetimidir*" Bu tanımda ***dört unsur*** öne çıkıyor: ***Aile***, ***ailelerin ortak varlıkları, egemen güç*** ve ***adalet***.

Aile

Aileyi hem ***devletin kurucu birimi***, hem de ***küçük bir modeli*** olarak düşünür. Aristoteles'in kent devletinin (polisin) iktidarını açıklarken aileyi göz ardı etmesini eleştirir. Bodin'in sözünü ettiği aile, ***Roma örneğindeki ataerkil aile***dir. Bu ailede babanın otoritesi mutlaktır; aile üyelerinin yaşamı ve ölümü üzerinde tek karar vericidir. Babanın iktidarının kaynağı Tanrı olduğundan, otoritesi sorgulanamaz. Bodin, ***kralın iktidarını*** aile reisinin iktidarı gibi ***doğal, mutlak*** ve ***sorgulanamaz*** olarak görmüştür. Ancak bu benzetmede bazı tutarsızlıklar söz konusudur:

Baba otoritesinin doğallığı, ailenin doğal bir toplumsal birim oluşundan kaynaklanır. Oysa devlet yapay bir kurum olduğundan, kralın otoritesinin doğal bir nitelik taşıdığı söylenemez. Bir başka zayıf noktası, aile birimlerinden devlete geçiş sorununa ilişkindir...

Bodin'in ***Roma tipi ataerkil aile***yi ***devletin temel birimi*** kabul etmesinin ***önemli iki sonucu*** vardır. Birincisi, aile üzerinden ***özel mülkiyet hakkı dokunulmaz kılınmakta***dır. Aile, devletten önce doğal bir birim olarak var olduğundan ve devletin kurucu birimi olarak görüldüğünden, Bodin'e göre, egemen sıfatını haiz olsa da, ***devlet özel mülkiyete dokunamaz***. İkincisi, ***aile reisleri özgür insanlar***dır; bu durum ***devletin zorbalık*** veya ***tiranlık*** olarak adlandırılacak bir rejime sahip olamayacağını gösterir. ***Bodin***, rejim olarak ***mutlak monarşiyi savunmakla*** birlikte, aileyi devletin temeli olarak kabul etmesiyle bu ***iktidarın bazı sınırları olduğunu*** da söylemiş oluyor.

Ailelerin Ortak Varlıkları

Ortak veya kamusal olan bu varlıklar; kamu hazinesi, kamuya ait araziler, kentler, sokaklar, pazaryeri, dini mekânlar, yasalar, gelenekler ve benzeri varlıklardır. Devlet, özel mülkiyet gibi ***"özel"*** veya "***kişisel" olmayan*** bu varlıkları yönetecektir. Bir başka deyişle ***devlet kamusal olan***dır, kamusal varlıkların yönetimidir. Bodin'in aile ve özel mülkiyet ile kamusal varlıklar arasında yaptığı ayrım, ilerde ***liberal düşünürler*** tarafından geliştirilecek olan ***özel alan-kamusal alan ayrımına*** temel oluşturmaktadır.

Egemen Güç

Bodin'e göre, ***devleti diğer örgütlenmelerden ayıran*** temel unsur ***egemen bir iktidar*** olmasıdır. ***Egemenlik***, yurttaşlar üzerindeki ***en yüksek, en mutlak*** ve ***en sürekli güç***tür. Gelenekler, insan yapımı yasalar, kişiler veya kurumlar egemeni sınırlayamaz. Egemen, kendi koyduğu yasalarla da bağlı değildir, çünkü o, istese de, kendi elini kolunu bağlayamaz. ***Yasalar***, ***egemenin buyruğu***dur ve egemen yasaları koyarken senato veya halk meclisi gibi bir kurumun ***onayını almak zorunda değil***dir. Fakat egemenliğin mutlak olması, kralın hiçbir kurala bağlı olmadığı anlamına da gelmez: *"Mutlak iktidarın bütün yasalardan bağışıklık anlamına geldiğinde ısrar edersek, bütün krallar Tanrısal, doğal ve hatta bütün uluslar için geçerli bazı pozitif yasalara tabi olduğundan, yeryüzünde egemen olarak nitelendirilebilecek tek bir hükümdar bile bulamayız."*

Egemenliğin sürekli bir güç olduğu görüşü, Bodin'in devlet teorisine yaptığı en büyük katkı olup günümüz anayasa hukukunda da hala geçerli bir yaklaşımdır. Machiavelli'nin görüşlerinin diğer tüm iktidarlardan üstün, mutlak bir iktidar anlayışını ortaya koyduğunu, fakat bu gücün sürekliliği konusunda bir açıklama getirmediğini belirtmiştik. Bodin'e göre ***iktidarın sürekliliğinin düşünülememesinin nedeni***, ***egemen*** ile ***yönetici***nin ***aynı şey sayılması***dır. Egemen bir hükümdar, egemenlik hakkını ömür boyu kullanır, ölünce de tahta geçecek kişiye aktarır. Dönemin ***mutlak monarşilerinde bu süreklilik***, ***kralın*** biri ***doğal***, diğeri ***siyasal iki bedeni*** olduğu görüşüyle sağlanmaya çalışılmıştır.

Bodin, egemen ile yönetici veya görevli arasında yaptığı ayrımla, tam bir açıklığa kavuşturamasa da, devlet ile kralı (egemenlik ile onu kullananı) birbirinden ayırmış olmaktadır. ***Kral ölür ama krallık (devlet) ölümsüzdür***. ***14. Louis***'ye atfedilen ***"devlet benim"'*** sözü bu özdeşliği yansıtır. Kralın askerleri ordu, kralın serveti hazine, kralın toprakları ülke, kralın uyrukları ulus olarak kamusal bir anlam kazandığında, devleti düşünmek ve kralı devletten ayrı görmek söz konusu olabilmiştir.

Bodin'e göre, ***egemen olan devlet***tir; ***kral*** veya ***meclis*** yalnızca egemenliğin somutlaştığı ***devlet organı***dır. Egemenliği hangi organın kullandığı, ***yasama yetkisini kimin kullandığı***na göre belirlenir.

Egemenlik sürekliliğini, ***toplumsal düzenin sürekliliğinden*** almaktadır.

Bodin'e göre, ***mutlak*** ve ***sürekli*** olan ***egemenlik***, aynı zamanda ***bölünmez*** ve ***devredilemez***. Yurttaşlar üzerindeki bu ***en üstün iktidar***, ***bir bütün olarak tek bir kişide, bir azınlıkta*** veya ***toplumun tümünde*** olabilir. Bu bağlamda ***monarşi, aristokrasi*** ve ***demokrasi*** yönetimleri söz konusu olabilir. Ancak Bodin'e göre, ***Roma cumhuriyet geleneği*** olan ve "***karma yönetim***" olarak adlandırılan bir rejim, yani kralın, soyluların ve halkın birlikte yönettikleri bir devlette ***egemenlik bölünmüş***tür. Yaşadığı çağdaki Fransa, İspanya ve İngiltere'deki aristokratik veya demokratik meclislerin kralın iktidarını sınırlayacak otoriteye sahip olmadıklarını belirtir.

Adalet

Bodin, devletlerin güç kullanılarak kurulduğunu kabul eder fakat güç ya da zor kullanılması devletin temel özelliği değildir. Yalnızca güce dayanarak ancak bir haydut veya korsan çetesinin iktidarı kurulabilir. ***Devleti bir çeteden ayıran***, ***adaleti içermesi, hakça bir düzen kurması***dır. Machiavelli'den farklı olarak, ***devletin meşru bir iktidar olduğunu*** güçlü biçimde vurgular. ***Devlet varlığını değil*** ama ***meşruiyetini ahlaki ilkelerde, doğal*** veya ***Tanrısal yasalar***da bulur. Devletin temel amacı, yurttaşların iyiliğini ve mutluluğunu sağlamak; maddi ve manevi gereksinimlerini karşılamaktır. Bu amaçlar dini ve ahlaki ilkeler reddedilerek gerçekleştirilemez.

"İnsan yasaları ile sınırlı olmayan ***egemen***, ***doğa yasası ile sınırlı***dır. Çünkü doğa yasası insan yasasının üzerindedir. Egemeni doğa yasasına uymaya zorlayan ***vicdanı***dır. Buna karşın, egemen doğa yasasına uymazsa, kimse doğa yasasına uymadığı için ona hesap sormaya kalkışamaz. Çünkü doğa yasasını çiğneyen monark insanlara değil, Tanrıya karşı sorumludur. Egemenlik kavramı ile laik bir siyaset kuramı oluşturmuş olan Bodin, bir noktada kuramını gene dinsel bir düşünce ile desteklemek zorunda kalmıştır."

Doğal yasaları gözetmekle yükümlü olan egemen ***monark***, Machiavelli'nin savunduğunun aksine, ***verdiği sözden cayamaz***. Yapılan anlaşmaya uymak bakımından kral ile uyruk arasında hiçbir fark yoktur. Tanrısal veya doğal yasa statüsünde olmasa da, Bodin ***egemen gücün bazı temel yasalar ile de bağlı olduğunu*** söyler. Bu yasaları, ***tahta geçişte ardıllık ilkesine uyulması***, ***kamu arazilerinin sahiplenilememesi*** ve ***başkalarına satılamaması*** olarak örneklendirir. Egemenin iktidarına getirilen bütün bu sınırlar, ihlal edilmesi durumunda kişilere direnme hakkı vermez. Egemen kralın iktidarı ne denli şeytani ve despotik olursa olsun, uyrukları ona karşı bir eyleme girişemez. Tanrısal ve doğal yasalara aykırı olan kral buyruklarına karşı, kişiler eyleme geçemese de, bir tür ***pasif direniş***te bulunabilir; bu tür buyruklara ***itaat etmeyebilir***ler. Ancak, bu yolu seçen kişilerin egemenin ülkesini terk etmesi gerekir.

Bodin'in Egemenlik Anlayışının Sonuçları

Bodin'in ***egemenlik anlayışının üç önemli sonucu*** olduğu söylenebilir. İlk olarak, bu anlayış kamu otoritesinin bin parçaya bölündüğü kişisel hiyerarşik ilişkiler demeti olan ***feodaliteye karşı çıkarak merkeziyetçi bir siyasal yapı*** ortaya koymaktadır. İkinci olarak, ***egemenlik tek, mutlak, sürekli*** ve ***bölünmez bir iktidar*** olarak tanımlandığından, ***Roma'daki gibi bir cumhuriyet*** veya ***karma yönetim*** tümüyle ***ret edilmiş*** olmaktadır. Üçüncü olarak, ***iktidarın kaynağı Tanrıya dayandırılmadığından***, bu iddiayı ileri süren Papa ve Roma-Cermen İmparatoru birer rakip olmaktan çıkmaktadır. Kral, egemen güç olarak iktidarını kimseden almamıştır, yeryüzünde ***Papa ve İmparator*** dâhil, ***kimseye karşı sorumlu değil***dir.

C- Yeni Bir Meşruiyet Anlayışı: Thomas Hobbes

Machiavelli, hükümdar ile Tanrı arasındaki bağı keserek, ilk bakışta hükümdarın iktidarını tabi olduğu sınırlardan kurtarmış görünür. Fakat bu düşünce biçimi bir başka açıdan iktidarı zayıflatmaktadır: Tanrısal kaynağa dayanmayan iktidarın ne sürekliliği güvence altındadır, ne de meşruiyeti sağlanmıştır. Hükümdarın bedensel varlığına bağlanan iktidarın, hükümdar öldükten sonra nasıl sürdürüleceği ve meşrulaştırılmamış bir iktidara itaatin nasıl sağlanacağı belirsizdir.

Jean Bodin, Machiavelli'nin portresini çizdiği hükümdarı egemen iktidar olarak nitelendirir ve iktidarın sürekliliği sorununu çözer. Ayırt edici özelliği ***egemen gücü olan devlet***tir. Bodin, ***hükümdarı devletin temsilcisi*** kabul ederek süreklilik sorununu aşar. Devlet meşruiyetini nereden alır? Yanıt; devlet meşruiyetini başka bir kaynaktan almaz, kendisi dışında bir ilkeye dayanmaz. Varlığı zorunlu olan egemen iktidar yani ***devlet***, ***meşru, doğal*** ve ***kaçınılmaz*** bir kurumdur.

O çağın insanı için, devleti siyasi gücü kullananlardan ayrı bir varlık (bir kamusal kişilik) olarak tasavvur edebilmek çok güçtür. İnsanlar asırlar boyunca, yöneticileri ezeli ve ebedi iktidarın sahibi olan Tanrının temsilcileri olarak görmüşlerdi. Modern devlet teorisinde Bodin'in bıraktığı belirsizlikleri ***17. yüzyılda Thomas Hobbes*** giderecek ve ***yeni bir meşruiyet anlayışı***yla teoriyi güçlendirecektir.

Aristokrasinin desteklediği kralın ordusuyla burjuvazinin desteğine sahip parlamentonun ordusu çatışacak ve ikincisi galip gelecektir. Parlamento, monarşiyi kaldırıp cumhuriyet ilan edecek ve kralı idam edecektir. ***1640-1660 yıllarını*** kapsayan cumhuriyet yönetimine Parlamento ordularının komutanı olan ***Cromwell diktatörlüğü*** damgasını vurur. Cromwell'in ölümünden kısa bir süre sonra monarşi yeniden tesis edilir. Hobbes, en güçlü eseri olan ***Leviathan'***ı tam bu karmaşanın ortasında ***1651***'de yayımlar. Eserinde, her türlü iç savaş veya çatışma tehlikesini ortadan kaldıracak kudrette, güçlü bir devlet modelini savunacaktır.

Hobbes materyalist bir düşünürdür; varlığın temelini maddi bir cevher olarak görür ve maddi olmayan (düşünce gibi) varlıkların maddeye bağımlı olduğunu belirtir. ***İnsan bilgisinin*** doğuştan gelmediğini, akıldan çıkmadığını; tersine, sonradan ***dış dünyadan duyumlar yoluyla edinildiğini*** belirterek akılcı ve sezgici filozoflara karşı ***deneyci çizgide*** yer alır. İnsan da diğer canlılar gibi ***içgüdülerinin (veya güçlü arzularının) etkisi altında***dır. En temel arzu ***acı ve ıstıraptan kaçmak, mutluluğu aramak***tır. Tüm insan eylemleri bu arzu tarafından belirlenir. Bu bağlamda, ***insanın özgür iradesinden söz edilemez***.

Hobbes ve Doğa Durumu

Hobbes, Jean Bodin'in savunduğu biçimiyle ***egemen bir iktidarın hem zorunlu, hem de meşru*** olduğunu göstermek için ***devlet öncesi döneme uzanır***. ***Tabiat hali*** veya ***doğa durumu*** olarak adlandırılan bu dönem, Hobbes'a göre, ***insanların toplu halde yaşadıkları*** ama ***henüz toplumu kurmadıkları*** bir aşamadır. Kalabalıklar halinde yaşayan insanlar, bir ***toplum sözleşmesiyle*** devleti yaratarak bu dönemden çıkmışlar, daha doğrusu çıkmak zorunda kalmışlardır. Çünkü tabiat hali, herkesin herkese karşı savaştığı bir korku ve güvensizlik dönemidir. Tüm insanlara boyun eğdirecek bir ***iktidarın olmadığı*** her yerde, insanların sürekli birbirleriyle ***çatışması kaçınılmaz***dır: ***İnsan insanın kurdudur*** (***homo homini lupus***).

Hobbes'a göre, ***insanlar doğuştan eşit***tir. Bazı insanlar diğerlerinden bedensel açıdan daha güçlüdür ama bu üstünlük bir işe yaramaz; bir kaç zayıf insan bir araya gelerek güçlü olanı öldürebilir. Zihinsel yetenekler bakımından ise, halinden şikâyetçi olan birini kolay kolay bulamazsınız. Herkes kendisinin çok akıllı olduğunu düşünür. Bu ***eşitlik*** durumu ***güvensizlik*** ve ***çatışma***yı doğurur. Aynı kaynakları ele geçirmek isteyen kişiler, güçleri az çok eşit olduğu için birbiriyle rekabet edecek, çatışmaya girecek, diğerinin sahip olduklarım yağmalamaya çalışacak, başkalarını yok etmek isteyecektir. İsteklerini elde etmek bakımından kabaca eşit durumda bulunan insanların ortaya koyduğu bu saldırganlık ve şiddet eğilimi, doğalarına içkin bir özelliktir. Hobbes'un işaret ettiği ***olağan anlamda eşitlik değil, insanın korunmasızlığı***dır.

Devlet öncesi dönem, doğa durumu, herkesin herkesle savaş hali olduğu için sürdürülebilir değildir. Hayatını korumak için herkesin her şeyi yapabildiği bir ortamda, ne kadar akıllı ve güçlü olursa olsun, kimsenin hayatı güvencede değildir. ***"Kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma"*** diyen ***doğal hukuka*** uyarak da barış ve güvenlik sağlanamaz: *"Çünkü **doğa yasaları** bunlara uyulmasını sağlayacak **bir gücün korkusu olmaksızın**, bizi taraf tutmaya, kibre, öç almaya ve benzer şeylere sürükleyen **doğal duygularımıza aykırı**dır. Kılıcın zoru olmadıkça, ahitler sözlerden ibarettir ve insanı güvence altına almaya yetmez."*

Hobbes ve Toplum Sözleşmesi

Hobbes'a göre, ***doğa durumundan toplum ve devlet düzenine geçiş***, herkesin herkesle gerçekleştirdiği bir ***sözleşme***yle sağlanacaktır. Ölüm korkusu ve daha iyi bir yaşam arzusu insanları rasyonel davranmaya itecek ve herkes her şey üzerindeki hakkından vazgeçerek güçlerini birleştirip bir iktidar yaratacaklardır. Böylece, oybirliğiyle yapılan bir ***toplum sözleşmesi***yle ***tabiat halinden uygarlığa*** geçilecektir.

*"İnsanları yabancıların saldırısından ve birbirlerinin zararlarından koruyabilecek ve... mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak böylesi bir genel gücü kurmanın tek yolu; bütün **kudret** ve **güçlerini tek bir kişiye** veya... **bir heyete devretmeleri**dir... **Herkesin herkesle yaptığı bir ahit** yoluyla, hepsinin **bir** ve **aynı kişilikte birleşmeleri**dir. Bu yapıldığında, tekbir kişilik halinde birleşmiş olan topluluk bir **devlet**... olarak adlandırılır. İşte o ejderhanın, daha saygılı konuşursak, ölümsüz tanrının altında, barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz o ölümlü tanrının doğuşu böyle olur."*

Devletin insanlar tarafından bir sözleşmeyle kurulduğu fikri, Machiavelli'nin göz ardı ettiği, Bodin'in ise yetersiz kaldığı meşruluk sorununu çözecektir. ***Hobbes'un teorisi*** ile ***günümüzün demokrasi teorisi arasında önemli farklar*** vardır. En temel farklılık, Hobbes'ta, devleti bir sözleşmeyle yarattıkları halde toplumun veya ***halkın egemenliğin sahibi olarak kabul edilmemesi***dir. Hobbes'un sisteminde ***egemen olan***, bireylerin yarattığı ***siyasi yapı***dır (kral veya meclis). Hobbes, tabiat halinde sözleşen insanların bir toplum oluşturmadığını, ortak bir iradelerinin bulunmadığını özenle vurgular. Egemenliğe kaynaklık veya sahiplik edemeyecek biçimde, tek tek

insanlardan oluşan bir kalabalık söz konusudur. Hobbes'a göre, insanlar ancak ***devlet otoritesi altında bir toplum*** haline gelebilir, diğer bir deyişle, ***kral yoksa halk da yok***tur.

Hobbes, ***tek bir sözleşmeyle hem toplumun hem de devletin kurulduğunu*** söyler.

Toplum Sözleşmesinin Sonuçları ve Yönetim Biçimleri

Sözleşme ile birlikte, herkesin devrettiği hakların tümünü kullanma yetkisine sahip bir siyasal varlık yani ***devlet doğar***. Hakların devredildiği ***kişi*** ya da ***meclis sözleşmesinin tarafı değil***dir; insanlar kendi aralarında sözleşmektedir. Sözleşmenin tarafı olmadığı için, insanların devleti sözleşmeye aykırı davranmakla suçlaması da mümkün değildir. Zaten, insanlar sözleşmeyi yaparken kendilerini yönetme konusundaki tüm haklarını devretmek suretiyle, kendilerinde devlete karşı kullanabilecekleri bir şey bırakmamaktadır.

Hobbes, Leviathan'da, Bodin'i izleyerek ***egemenliğin mutlak, sürekli*** ve ***bölünmez*** olduğunu vurgular, ardından sözleşme sonucunda devletin sahip olduğu bazı ***yetkiler*** ile ***uyrukların devlete karşı yükümlülüklerini*** ayrıntılı olarak inceler.

12 başlık altında topladığı bu yetki ve yükümlülükler, rejimin mutlakiyetçi yapısını bütün açıklığıyla ortaya koyar. İşte bir kaç örnek; uyruklar hükümet şeklini değiştiremez, hükümetin icraatını eleştiremez, uyruklara hangi görüş ve düşüncelerin öğretileceğine devlet karar verir, mülkiyet devletin verdiği bir haktır.

Hobbes'a göre, ***yönetim biçimleri*** yalnızca ***üç tane***dir; ***monarşi***, ***aristokrasi*** ve ***demokrasi***. ***Hobbes'a göre***, bu yönetim biçimleri arasında, ***monarşi egemenliği daha iyi temsil eder*** ve barışı sağlamada diğer yönetim biçimlerine göre daha avantajlıdır.

Hobbes'un Doğal Haklar ve Adalet Anlayışı

Hobbes, eski çalışmalarında doğal yasaları "aklın dayattığı şeyler" olarak tanımlamış, "akıldan başka doğal yasa mevcut olamaz" demişti. Leviathan'da ise, ***doğal yasayı tanrısal kaynağa dayandırır***. Hobbes'un zaman içinde görüşlerini neden değiştirdiği iki farklı biçimde yorumlanmıştır: Birinci yoruma göre, Hobbes, yalnızca akim buyrukları olan doğa yasalarının insan davranışlarını kısıtlamak bakımından yeterli güce sahip olmadığını düşünmüş ve tanrısal kaynağa gönderme yapmak durumunda kalmıştır. İkinci yoruma göre, Hobbes doğal yasaların Tanrı buyrukları olduğuna gerçekten inanmamakta; dini otoriteden çekindiği veya bu kesimde itibar kaybetmek istemediği için böyle söylemektedir.

Hobbes ***doğal hakkı*** şöyle tanımlar: *"Kendi hayatını korumak için gücünü dilediği gibi kullanma, kendi muhakemesi ve aklı ile bu amaca ulaşmaya yönelik en uygun yöntem olarak kabul ettiği her şeyi yapma özgürlüğü."* ***Doğa yasası***nı da bu tanıma paralel biçimde açıklar: *"Akılla bulunan ve insanın kendi hayatı için zararlı veya hayatını koruma yollarını azaltıcı olan şeyleri yapmasını yasaklayan, insan hayatını en iyi şekilde koruyabileceğini düşündüğü ilke veya kural"*. Bu tanımdan hareketle ***19 adet doğal yasa*** formüle eden düşünür, yiyecek peşinde koştuğu için veya ihmalkârlığından bu incelikli fikirleri kavrayacak zamanı bulamayan insanlar için tüm doğal yasaların basitleştirilerek tek bir cümleye sığdırılabileceğini belirtir: ***Kendine yapılmasını kabul etmeyeceğin bir şeyi başkasına yapma.***

Hobbes'un formüle ettiği ***ilk üç doğa yasası***, doğal hukuk ve doğal haklar öğretisinden ne denli uzak olduğunu açıkça gösterir. ***İlk doğa yasası***, tabiat halindeki genel savaş durumuna son vermek için ***barışı aramak ve izlemek*** olarak tanımlanmıştır. Barışı sağlamanın tek yolu, doğa durumunda sahip olunan her şey üzerindeki her şeyi yapma hakkından vazgeçerek bir sözleşmeyle devleti kurmak olduğundan, ***ikinci yasa haklardan feragat etmek*** olarak tanımlanmıştır. ***Üçüncü doğa yasası***, verilen ***sözün tutulması***, yapılan sözleşmelerin yerine getirilmesidir. Hobbes, adaleti bu yasadan türetir: Devletten önce, herkes kendi hayatını korumak için her şeyi yapma hakkına sahipti; çünkü kimse, kimseye tutulması gereken bir söz vermiş değildi. O nedenle, devlet öncesi dönemde hiç bir eylem adaletsiz olarak nitelendirilemez. Ancak, devlet bir sözleşmeyle kurulduktan sonra durum değişir. İnsanlar doğa durumunda sahip oldukları tüm hakları bir egemene devrederek sözleşmişlerdir, bu sözün tutulmaması adaletsizliktir.

Hobbes hukukun kaynağı olarak yalnızca devlet otoritesini kabul eder. Devletin koyduğu yasalar adaletsiz olamaz çünkü adalet devlet ile birlikte ortaya çıkar. İnsanların elinde devletin koyduğu bir yasanın adil olup olmadığını değerlendirecek bir ölçüt yoktur.

Hobbes, doğal haklardan söz ettiğinde, mülkiyet hakkı, inanç özgürlüğü gibi liberal düşünürlerin savunduğu, devlete karşı korunan hakları kastetmez. Ona göre, doğa durumunda yani devletten önce özel mülkiyet yoktur. Herkesin her şey üzerinde hakkı olduğu bu dönemde, hiç kimse hiç bir şeye sahip değil demektir.

Hak sözcüğü ancak üstün bir iktidar tarafından korunan çıkarlar için kullanılabilir. Hobbes, bütün devletlerde, ***özel mülkiyet***in başlangıçta ***egemenin yaptığı keyfî bölüşüm***den kaynaklandığını belirtir.

Hobbes'a Göre İktidarın Sınırı: Yaşam Hakkı

Hobbes, en küçük hak taleplerinin bile çatışmaya ve iç savaşa götürebileceği endişesiyle, bireylerin devlete karşı ileri sürebilecekleri hakları olduğu görüşünü ret eder. Bu konuda ***tek istisna***, ***yaşam hakkı*** olabilir.

"Uyruğun özgürlüğü, egemenin yasaklamamış olduğu işlerdedir" diyen Hobbes, özgürlükleri bütünüyle devletin takdirine bırakmış görünür. "Egemenin hangi gerekçeyle olursa olsun, bir uyruğa yapabileceği hiç bir şey adaletsizlik veya haksızlık olarak adlandırılamaz" sözüyle de bu tutumunu güçlendirir. ***Uyrukların devlete karşı yükümlülükleri*** toplum sözleşmesi ile devrettikleri haklardan ve egemen iktidarın kuruluş amacından, yani ***barışı sağlama gayesinden türetilmeli***dir. Devletin kuruluş amacı ile doğrudan bağlantılı olan biri var ki, onun devredilmesi söz konusu değildir: *"Hiç kimsenin... bırakmış veya devretmiş kabul edilemeyeceği bazı haklar vardır. İnsan, canım almak için kendisine cebren saldıranlara direnmek hakkını bırakamaz."*

Hobbes, devletin kişiye ölüm cezası verme yetkisiyle kişinin kendi canını kurtarmak için direnme hakkı arasında bir çelişki görmemektedir. Kişi başkalarının canını korumak için devlete karşı gelemez ama kendi canının korumak için direnebilir.

Devlet, barışı ve güvenliği sağlamak için bireyi öldürme yetkisini toplum sözleşmesinden alır, birey ise kendi hayatını kurtarmak için direnme hakkım kendi tabiatından alır.

Hobbes, verdiği bir başka örnekte, ölümle sonuçlanabilecek devlet buyruklarım bireyin ret edebileceğini belirtir. Bu bağlamda, uyruklar gönüllü olmadıkları sürece savaşmaya zorlanamazlar.

Devlet barışı sağlamak için kişinin malını mülkünü elinden alabilir, onu başka bir dine inanmaya zorlayabilir, sürgün edebilir. Bütün bu durumlarda kişi itaat etmekle yükümlüdür; çünkü kişi bu konulardaki haklarını sözleşme ile devlete devretmiş ve onun buyruklarına itaat etme sözü vermiştir. Ancak devlet kişiyi öldürmeye kalkıştığında, itaat yükümlülüğü sona erer; doğa durumuna dönülmüş olunur ve kişi hayatını korumak için gücü yettiğince her şeyi yapabilir.

Tartışma Konusu 14

Hobbes'un Leviathan'ı ve 20. Yüzyıl Diktatörlükleri

Bir görüşe göre, Hobbes ***totaliter devletin teorisini*** yapmıştır (J. Vialatoux) ve 20. yüzyılda uygulamada görülen (faşist, nasyonal sosyalist ve komünist) totaliter devletler Hobbes'un Leviathan'ını anımsatmaktadır.

Hobbes, mutlakiyetçiliği son haddine kadar götürür ve ***liberalizmin iki temel ilkesini reddeder***. Bu ilkelerden birisi, ***kişinin devlete karşı ileri sürebileceği hakları*** olduğu; diğeri ***kuvvetler ayrılığı***dır. Ancak Capitant, modern totaliter devlet ideolojilerinin Hobbes'un felsefesine yabancı olduğunu söyler. ***Hobbes, bireyci*** ve ***akılcı***dır, oysa ***modern totaliter devletler***, örneğin ***nasyonal sosyalizm organik*** ve ***mistik*** bir niteliğe sahiptir... Nasyonal sosyalizmde halk, ulus ya da Volk organik bir gerçek olarak kabul edilmiştir. Birey ise tek başına hayatiyeti ve gerçeği olmayan bir soyutlamadır; birey ancak ırkının ve halkının üstün varlığı içinde eridiği ölçüde değer kazanır.

Hobbes'da Leviathan yapay bir yaratıktır... Hobbes, birey gerçeği dışında sosyal gerçek tanımaz. Devletin gücü doğal bir güç değildir, bu gücün kaynağı kişilerin aralarında yaptıkları sözleşmedir... Modern totaliter devletler bir doktrine, bir inanca dayanır (komünizm, faşizm, nasyonal sosyalizm). Totaliter devlet "devlet-toplum" ayrımını reddettiği gibi, kişinin özel ve toplumsal hayat ayrımını da reddeder. Oysa Hobbes'un mutlakiyeti bu kadar sert ve korkunç değildir. Hobbes'un devleti hukukla bağlı değildir, kişinin devlet karşısında hiç bir güvencesi yoktur, tüm haklarını devretmiştir. Ama bu devir işlemi kişinin iradesine dayanır; onun çıkarı için yapılmıştır ve egemen kişi iktidarını bu yönde kullanmak zorundadır...

II- EGEMEN İKTİDARIN SINIRLANMASI

Mutlak monarşi olarak örgütlenen egemen iktidarlar, Avrupa'da feodal birimleri ortadan kaldırırken ve kilisenin üstünlük iddialarına kesin olarak son verirken en büyük desteği burjuvaziden görmüşlerdi. Geniş toprakları egemenlik altına alan güçlü bir merkezi iktidar, burjuvazinin çıkarları için hayati önem taşıyordu. Bu nedenle Machiavelli, Bodin ve Hobbes gibi burjuva düşünürler 16. ve 17. yüzyıllarda mutlak, sürekli ve bölünmez merkezi bir iktidarın teorisini oluşturdular. Bu hedefe ulaşıldıktan sonra, burjuvazi, kapitalizmin önünü açacak hukuki ve siyasi reformların yapılması için çaba gösterecektir. Mülkiyet hakkının güvence altına alınması, kişi

güvenliğinin sağlanması, keyfi vergi alınmaması gibi konular özellikle önem taşımaktadır. Bu amaçların gerçekleştirilmesi ancak iktidarın sınırlanması ile mümkündür. Bu nedenle, ***18. yüzyılın burjuva düşünürleri***, bir önceki yüzyılın düşünürlerinden farklı olarak ***sınırlı iktidar*** tezini işleyecek ve ***bazı hakların dokunulmaz olduğu*** fikrini savunacaktır. Bu çağda, aristokrasi de mutlak monarşiden memnun değildir; Montesquieu gibi aristokrat düşünürler, mensubu oldukları sınıfın çıkarlarını korumak için, farklı yöntemlerle iktidarı sınırlayan görüşler dile getirecektir. Bir zamanlar en iyi iktidar modeli olarak kabul edilen ***mutlak monarşi***ler, ***18. yüzyılın başında***, artık ***toplumsal gelişmenin önündeki engeller*** olarak görülmektedir.

A- Doğal Haklar Teorisi: John Locke

Liberal siyasal düşüncenin temel kaynaklarından biri kabul edilen ***Yönetim Üzerine İki İnceleme*** adlı kitabın yazarı olan ***John Locke*** (1632-1704), orta sınıfa mensup bir İngiliz ailede doğdu ve iyi bir eğitim aldı.

Platon ve Descartes'ın "doğuştan fikirler" teorisini eleştirdiği ***İnsan Zihni Üzerine Deneme*** adlı kitabında, bütün bilgimizin duyumlarımızdan ve deneyimlerimizden geldiğini söyler.

İnsan zihni başlangıçta boş bir beyaz kâğıt (tabulu rasa) gibidir; üzerine yazılan her şey, en basitinden en karmaşığına kadar ***bütün bilgiler duyumlarımız aracılığıyla deneyden gelir***.

Locke'un, burjuvazinin çıkarlarını koruyacak, doğal haklara saygılı bir ***meşruti monarşiyi savunduğu*** ünlü eseri ***Yönetim Üzerine İki İncelemesi***, Haklar Yasası'nın kabulünden bir yıl sonra (1690) yayımlanacaktır.

İktidarın Kaynağı

Yönetim Üzerine İki İnceleme adlı eserin birinci kitabında (***Birinci İnceleme***), Locke, Orta Çağ'a egemen olan ***"her türlü iktidar tanrıdan gelir"*** görüşünü ***çürütmeye*** çalışır. Özellikle, yeryüzündeki kralların iktidarlarını Adem'in ardılı ve mirasçısı olmalarına dayandırmalarının dört nedenle mümkün olmadığını söyler: İlk olarak, Adem'e Tanrı tarafından insanlar üzerinde egemenlik yetkisi verilmemiştir; ikinci olarak, Adem'e egemenlik yetkisi verilmiş olsaydı bile, bu yetki mirasçılarına geçmez; üçüncü olarak, mirasçılarına geçtiği kabul edilse bile, doğru mirasçıyı belirleyen ne bir doğa yasası ne de bir pozitif yasa olmadığından kimin kral olacağını belirlemek mümkün olmaz; son olarak, Adem'in ardıllarının kim olacağını belirleyen kriterler olsaydı bile, Adem'in soyunun en eski sülalelerine ait bilgi tümüyle kaybolduğundan, günümüzde kimin kral olacağını belirlemek mümkün olmaz.

John Locke, ***siyasal iktidarı***, hayvanlar âleminde doğal kabul edilen güç ve şiddete dayalı bir ilişki olmaktan çıkartıp, ***yönetilenlerin rızasına*** (onayına) ***dayalı*** bir ilişkiye dönüştürmek için ***doğa durumu*** ve ***toplum sözleşmesi*** varsayımlarını kullanır. Bu noktada, bazı bakımlardan Hobbes'un görüşlerini paylaşmakla birlikte, Locke, her iki varsayıma ***mutlakiyetçi olmayan, sınırlı bir iktidarı*** yani ***liberal siyasal düzeni meşrulaştırmak*** için başvurur.

Doğa Durumu ve Toplum Sözleşmesi

Locke'a göre, ***devlet öncesi dönemde*** insanlar ***tam bir özgürlük*** ve ***eşitlik*** içinde yaşar. Bu yetkin özgürlük durumu bir başıboşluk, belirsizlik veya düzensizlik anlamına gelmez, çünkü doğa durumundaki özgürlük ***doğa yasasının çerçevesini çizdiği*** bir özgürlüktür. Doğa yasası, insanların eşit ve özgür olduklarını, kimsenin başkalarının yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ve mallarına zarar vermemesini buyurur. Bu yasanın yönettiği ***doğa durumu***, Hobbes'un görüşlerinin aksine, daha çok ***barış*** ve ***güvenlik dönemi***dir. ***Doğa yasası evrensel***dir; zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın tüm insanlar için geçerlidir. Doğa yasası ***aklın buyruğu***dur; ona karşı çıkmak akla aykırı hareket etmek demektir. Aklın buyruğu olduğu için toplumun ortaya çıkardığı gelenek ve göreneklerden veya devlet iradesinin ürünü olan ***pozitif yasalardan üstün***dür.

Doğa durumu herkesin eşit ve özgür olduğu bir barış ve güvenlik dönemi ise, insanlar neden devleti kurarak bu döneme son vermişlerdir? Locke bu sorunun yanıtı için, ***doğa yasasına aykırı davranışlara*** dikkatimizi çeker. Doğa yasasını ihlal eden kişi, aklın kurallarına aykırı hareket ederek tehlikeli ve zararlı bir kişiye dönüşür. Doğa durumunda suç işleyeni cezalandıracak bir otorite olmadığından, böyle bir kişiyi herkes cezalandırabilir; zarar gören kişi uğradığı zararın giderilmesini isteyebilir. Akıl, doğa yasasını ihlal eden kişinin ölçülü cezalandırmasını buyurur. Ancak suçtan zarar görenlerin hislerine ve intikam duygularına gem vurarak ölçülü davranmaları çok zordur. ***Kişinin kendi davasının yargıcı olması büyük sakıncalar doğurur***. Ölçüsüz cezalar, cezalandırılan kişide veya yakınlarında kin, nefret ve intikam duygularını besleyecek, aslında bir barış dönemi olan doğa durumunu savaş haline çevirebilecektir. İşte, Locke a göre, aslında iyi bir dönem olan doğa durumundan insanların çıkmasını gerektiren temel neden budur. Ayrıca, bu dönemdeki doğa yasası ihlalleri, mülkiyet hakkına yönelik tehlikeler de doğurmaktadır. ***İnsanlar doğa durumuna son verip bir sözleşme ile devleti kurarken, suçluyu yargılama ve***

cezalandırma haklarını tümüyle devlete devrederler. Çünkü doğa durumunda bu hakkın kullanılması ***barışı tehdit*** etmektedir.

Locke, Hobbes'tan farklı olarak, toplum sözleşmesiyle ***insanların*** devlete kendilerini ***yönetme hakkını devrettiğini kabul etmez***. İnsanlar ***aklın buyrukları*** doğrultusunda, doğa durumunda da, devlet düzeni içinde de kendilerini yönetmeye ve bunun için gerekli hakları kullanmaya devam edecektir. ***Devredilen haklar*** yalnızca ***güvenliğin sağlanması*** ile ***suçluların yargılanması*** ve ***cezalandırılmasına*** ilişkin haklardır.

Yazarın, ***minimum yetkili bir devlet modeli*** ve ***sınırlı bir iktidar teorisi*** ortaya koymaya çalıştığı ve bu anlamda liberal siyasal düşüncenin öncülüğünü yaptığı açıktır.

İktidarın Sınırı ve Direnme Hakkı

Hobbes'a göre, doğa durumunda ***insanlar hayatlarını korumak için her şeyi yapabilmekte***dir. Herkesin her şeyi yapabildiği bir durum genel bir savaş haline yol açar. Oysa ***Locke***'a göre, doğa durumunda ***insanlar her şeyi yapabilme iktidarına sahip değil***dir. Aklın buyrukları olan doğa yasası insan davranışlarını sınırlar. Dolayısıyla, doğa durumunda kimse keyfi ve mutlak bir iktidara sahip olmadığı için, sözleşmeyle devlete mutlak bir iktidar devredemez. Esasında, ***doğa durumunda insanın iki iktidarı*** vardır; birincisi, *"kendisinin ve başkalarının korunması için doğa yasasının izin verdiği sınırlar içinde uygun olduğunu düşündüğü her şeyi yapma iktidarı"* İkincisi, *"suçluları cezalandırma iktidarıdır."* Devlet kurulduğunda, kişiler, birinci iktidarın *"kendisinin ve toplumun korunmasının gerektirdiği kadarını"* ikinci iktidarın ise tamamını bırakır.

Peki, bu açık sınırlamalara rağmen, devlet kişilerin can ve malvarlığı ile özgürlüklerine müdahale ederse ne olur? Locke'a göre, böyle bir devlet toplum sözleşmesine aykırı davranarak sahip olmadığı yetkileri gasp eden gayrı meşru iktidar durumuna düşer. Locke, tereddüde yer bırakmayacak biçimde, 1660 ve 1667 tarihli eski çalışmalarında ret ettiği, ***meşruiyetini yitirmiş baskıcı bir iktidara karşı kuvvet kullanma*** yani ***direnme hakkı***nı tanımaktadır.

Direnme hakkı, kuşkusuz, iktidarın en küçük bir baskısı karşısında derhal kullanılabilecek bir hak değildir: Haksız ve baskıcı uygulamalara karşı yasal başvuru olanağı varsa, önce bu yol denenmelidir.

Locke'un görüşlerinde ise, ***halk*** ilk kez ***siyasal sistemin merkezine yerleştirilmiş***tir; devleti kuran odur, yönetim biçimini o belirler, doğal hakları ihlal edildiğinde direnir, verdiği yetkiyi geri alır, adaletsiz iktidarı ayaklanarak devirme hakkına sahiptir.

Yönetim Biçimleri ve Mutlak İktidar

Locke, ***yönetim biçimlerini yasama yetkisini kullananlara göre dörde*** ayırır. Toplum yasama yetkisini kimin kullanacağını ***çoğunluk kararı***yla belirler. Buna göre; toplum yasama yetkisini kendisi kullanırsa ***demokrasi***, belirli bir kesime ve onların mirasçılarına bırakırsa ***oligarşi***, tekbir kişiye bırakırsa ***monarşi***, bu kesimler arasında paylaştırırsa ***karma yönetim*** söz konusudur. Herhangi bir yönetim sınırları aşarak keyfi yönetime dönüştüğünde ***meşruiyetini yitirir***. Çünkü doğa durumunda insanlar kendilerinin ve başkalarının canları, malları ve özgürlükleri üzerinde keyfi davranma yetkisine sahip olmadığından, hiçbir şekilde yönetime bu tür keyfi yetkilerin devredildiğinden söz edilemez.

Locke, Hobbes'un savunduğu anlamda mutlakiyetçi bir yönetimin asla kabul edilemeyeceğini şu şekilde gerekçelendirir: *"Bir insan kendi yaşamı üzerinde iktidara sahip olmadığından, anlaşmayla ya da kendi onayıyla ne kendisini birinin kölesi haline getirebilir, ne de başkasının mutlak, keyfi iktidarı altına koyabilir."*

Locke, doğal hakları ihlal eden baskıcı bir iktidarın varlığını doğa durumuna dönüş olarak görmektedir.

Locke, ***mutlak bir iktidarın fetih sonucunda bile kurulamayacağını*** savunur. Çünkü savaş giderlerinin karşılanması dışında, fethedenin yenilenlerin mülkiyeti üzerinde bir hakkı yoktur. "Fethedilenlerin soyundan gelenlerin şahısları doğuştan gelen bir hakla özgürdür ve mülkiyetleri... kendilerine aittir ve fetihçinin tasarrufunda değil, kendi tasarruflarındadır."

Locke ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

Locke, ***devlet organlarını***, ***yasama, yürütme*** ve ***federatif güç*** olarak ayırmıştır. Yargıdan ayrı bir siyasal erk veya organ olarak söz edilmez. Locke, yasama iktidarını *"devlet gücünün, topluluğun ve topluluk üyelerinin korunması için nasıl kullanılacağını yönlendirme hakkı olan iktidar"* olarak tanımlar ve diğer iktidarlardan üstün tutar. Yasama ve yürütme iktidarının aynı organda birleşmesini tehlikeli bulur.

Federatif iktidar, *"savaş ve barış yapma, birlikler ve ittifaklar oluşturma, devletsiz bütün kişi ve topluluklarla her türlü işlemi yapma iktidarıdır."* Günümüzde bu yetkiler yürütme organı içinde dışişleri bakanlıkları tarafından kullanılır. Zaten Locke'a göre, *"bu iki iktidar... her zaman neredeyse birleşiktir... kendi içlerinde gerçekten ayrı olmalarına rağmen bölünmeleri ve aynı anda ayrı kişilerin ellerine yerleştirilmeleri güçtür."*

Mülkiyet Hakkı

John Locke, ***devletin karışamayacağı, devlet kurulmadan önce de var olan*** ve ***insan kişiliğinden ayrılması mümkün olmayan*** bazı ***doğal haklarımız bulunduğunu*** savunur. Bu haklar içinde en çok öne çıkardığı hak ***mülkiyet hakkı***dır. Yeryüzünü tüm insanların ortak malvarlığı olarak kabul eden Locke, bu ortak varlığın bir kısmı üzerinde meşru biçimde özel mülkiyetin nasıl tesis edileceğini açıklar. Bu dönüşüm ***emek sayesinde*** gerçekleşir. İnsan, üzerinde emek harcadığı nesneyi istediği gibi kullanma hakkına sahip olur. Locke'un özel mülkiyetin kökeni, niteliği ve sınırları konusundaki görüşleri, daha sonra başta İngiliz iktisatçı ***David Ricardo*** (1772-1823) ve ***Karl Marks*** (1818-1883) olmak üzere pek çok düşünürü etkilemiştir.

Locke, mülkiyet hakkını bazen dar, bazen de geniş anlamıyla kullanır. Dar anlamıyla mülkiyet hakkı çağdaş kullanımına uygun biçimde, mallar üzerindeki sahiplik durumudur. Geniş anlamıyla mülkiyet ise, kişinin hayatı, özgürlüğü ve malları üzerindeki sahipliğidir. Düşünür, insanların doğa durumundan çıkarak devleti kurmalarının nedenini geniş anlamdaki mülkiyetin korunmasına, diğer bir deyişle, kişilerin canlarını, mallarını ve özgürlüklerini koruma isteğine bağlar. ***İnsan Zihni Üzerine Deneme*** adlı eserinde, matematiksel kesinliğe sahip ahlaki önermelerin bulunabileceğini örneklendirirken Locke'un ***adalet ile mülkiyet arasında kurduğu ilişki***, mülkiyete verdiği büyük önemi ortaya koyar.

Locke'un, ***"mülkiyetin bulunmadığı yerde adaletsizlik de yoktur"*** ifadesi Hobbes'un Leviathan'ında da aynen geçer. İki düşünür, geniş anlamdaki mülkiyet kavramını adalet ile ilişkilendirerek birbirine tamamen zıt görüşleri temellendirmişlerdir: ***Hobbes***'a göre, *devlet kurulmadan önce (doğa durumunda) mülkiyet hakkı yoktur; dolayısıyla; adalet veya adaletsizlik diye nitelendirilebilecek bir durum da söz konusu değildir*. ***Locke***'a göre, *mülkiyet devletten önce de var olan bir haktır ve adil olanı belirleyen doğa yasası devletten önce de geçerlidir*. Locke'un özel mülkiyeti temellendirmek için ileri sürdüğü argümanlar taraftar bulduğu kadar eleştiri de almıştır. En sert eleştirilerden biri, 19. yüzyıl düşünürü ***Pierre-Joseph Proudhon***'a (1809-1865) aittir. ***Mülkiyeti hırsızlık olarak*** niteleyen yazar, 1793 Fransız Anayasası'nın mülkiyeti Locke'çu bakış açısıyla düzenlemesi karşısında şöyle der: *"Mülkiyeti emeğinin karşılığından yararlanma hakkı olarak tanımlayan 1793 Anayasası fena halde yanılıyordu. Şöyle demeliydi: Mülkiyet başkasının emeğine; çalışmasının getirisine; başkasının malına keyfince el koyma ve bunlardan yararlanma hakkıdır."*

B- Kuvvetler Ayrılığı İlkesi: Charles Louis Montesquieu

18. yüzyıl siyasal düşüncesinde mutlak iktidarı sınırlandırmak için öne sürülen en güçlü tez, ***doğal haklar teorisi***dir. Fransız düşünür Charles Louis Montesquieu (1689-1755), bu yaklaşımı gerçekçi bulmamaktadır. Ona göre, toplumun temel yasaları ve siyasal kurumlar her ülkede iklime, coğrafi etmenlere ve o ülkenin özel koşullarına göre yüzyıllar içinde biçimlenir. Akla dayanarak tüm toplumlar için geçerli temel yasalar bulunamayacağı gibi, ***"doğa durumu", "toplum sözleşmesi"*** gibi varsayımlara dayanarak da en iyi yönetim biçimine ulaşılamaz.

Montesquieu, Voltaire'in "aklın ve özgürlüğün yasalarının kitabı" olarak nitelendirdiği ***Kanunların Ruhu*** adlı eserinde, farklı milletlerin temel yasalarının ve siyasal kuramlarının hangi koşulların ürünü olarak ortaya çıktığını inceler. Her toplum için geçerli temel yasaları spekülasyon yaparak aramak yerine, ***yasaların bir toplumdan diğerine nasıl değiştiğini*** incelemek gerekir.

*"**Küçük devletler**in tabii niteliği **cumhuriyet**le yönetilmek, **orta boydakiler**in bir **hükümdara bağlı** olmak, **büyük imparatorlukların**ki **zorba bir hükümdarın boyunduruğu** altına girmek(tir)"*

Montesquieu, John Locke tarafından dile getirilen ***kuvvetler ayrılığı*** görüşünü geliştirip ***siyasal iktidarı sınırlandıran temel bir ilkeye*** dönüştürecektir. Montesquieu'ye göre, yasalar yöneticinin keyfine göre belirlenmez; tersine, onlar iklimin, coğrafyanın, inançların ve geleneklerin belirlediği koşulların ürünüdür. Bu koşullara uygun olmayan ***radikal değişiklikler*** hiç bir ***yarar sağlamayacağı*** gibi, düzenin daha da bozulmasına neden olur.

Yönetim Biçimleri ve Dayandıkları İlkeler

Montesquieu ***yönetim biçimlerini üçe*** ayırır; ***cumhuriyet***, ***monarşi***, ***despotizm***. ***Cumhuriyette*** yönetim yetkisi ***halkın tamamına*** aitse ***demokratik cumhuriyet***; ***halkın bir kısmına*** aitse ***aristokratik cumhuriyet*** söz konusudur. ***Monarşi***, ***tek kişinin yasalara uygun yönetimi***, **despotizm** ise ***tek kişinin keyfi yönetimi***dir. Düşünür bu yaklaşımıyla, Aristoteles'ten bu yana yaygın olarak benimsenen tekin, azınlığın ve çoğunluğun iyi yönetimi (monarşi, aristokrasi, demokrasi) ile kötü yönetimi (tiranlık, oligarşi, çoğunluk despotizmi) biçimindeki sınıflandırmayı değiştirmiş olmaktadır.

Her yönetim biçiminde o yönetimin dayanağı olan bir ilke vardır; yönetimin gelişmesi ve devamlılığı, onu besleyen ilkenin korunmasına bağlıdır. İnsanlar da, değer ölçülerini bu ilkelere göre ayarlar. ***Cumhuriyet*** yönetiminin ilkesi ***siyasi erdem***dir. ***Monarşi***de ***sert yasalar***, ***despotizm***de *"hükümdarın daima* ***kalkık duran yumruğu****"* her şeyi yoluna koyar ama ***halk yönetimi***nde ***başka bir kuvvet*** gerekir. Bu kuvvet ***yurttaşların vatan sevgisi, yasalara saygı*** ve ***eşitlik*** düşüncesinden kaynaklanır. Cumhuriyetin erdemli insanı azla yetinmeyi, fedakârlığı, kamu yararını kişisel çıkarının önüne koymayı bilen insandır. Demokratik cumhuriyette, yasaların aşırı eşitsizlikleri giderecek bir toprak paylaşımı ve vergi politikasına göre oluşturulması gerekir. Eşitlik ruhunun kaybolması demokrasinin sonunu getirir ama eşitlikte aşırıya gidilmesi de aynı sonucu doğurabilir.

Montesquieu, ***aristokratik değerlerin korunduğu ılımlı bir monarşiden yana olmasına*** rağmen, ***halkın siyasal konularda yetersiz olduğu görüşüne katılmaz***. Doğrudan demokrasiyi pek sağlıklı bulmasa da, bazı ülkelerde temsili demokrasinin başarıyla işleyeceğini kabul eder. Montesquieu, savunduğu ılımlı monarşide, halkın temsilcileri aracılığıyla yasama yetkisinin kullanılmasına katılmasını kabul eder.

Aristokratik cumhuriyette, zengin azınlığın yoksul çoğunluğu ezmemesi için ***siyasal erdemin yanı sıra ölçülülük*** de önemli bir ilkedir. Aristokrasideki ölçülü hareket, demokrasideki eşitlik ilkesinin yerini tutar.

Monarşiyi ayakta tutan ilke ***siyasal erdem değil***dir. Tarih göstermiştir ki, hükümdarların saraylarında entrika, ihanet, dalkavukluk hiç eksik olmaz. Sarayın her köşesi çalışmadan zengin olmak isteyen, erdemli insanları küçümseyen, zayıf karakterli insanlarla doludur. Böyle bir ortamda erdemli insanlar barınamaz. Bu yönetim biçiminin dayandığı ilke ***şeref***tir. Soyluların şan ve şeref kazanma hırsı iyi davranışlara ilham verebilir. Monarşide, yasalar soyluların ayrıcalıklarım güvence altına almalıdır. Kral ayrıcalıklı kişi, organ veya şehirlerin ayrıcalıklarını kaldırırsa, bir despota dönüşür.

Üçüncü yönetim biçimi olan ***despotizm***in ilkesi ***korku***dur: *"Nasıl ki bir cumhuriyette fazilet (erdem), bir saltanat idaresinde onur (şeref) gerekiyorsa, istibdat hükümetinde de korku gerekir. Fazilete lüzum yoktur orada, onur ise tehlikeli bir şey olur... Korku bütün cesur insanları baskı altında bulundurmalı ve gözü yükseklerde olanların bu tutkularım en küçüğünden en büyüğüne kadar söndürmeli... İstibdat hükümetinde hükümdar bir an olsun yumruğunu aşağıya indirirse, üst mevkileri işgal edenleri bir anda yok edemezse, her şey mahvolmuş demektir."*

Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

Kuvvetler ayrılığı ilkesini ***özgürlüğün güvence altına alınması*** için ***zorunlu*** görmektedir.

Her devlette ***üç çeşit yetki*** vardır: ***Yasa yapma***, ***yasaları uygulama*** ve ***çıkan uyuşmazlıkları çözme*** yetkisi. *"Yasama yetkisiyle uygulama ya da yürütme yetkisi aynı kişiye ya da aynı memurlar topluluğuna verilirse, ortada hürriyet diye bir şey kalmaz. …Yargılama yetkisi yasama yetkisiyle uygulama yetkisinden ayrılmazsa, ortada yine hürriyet diye bir şey kalmaz."*

Montesquieu'nün ***kuvvetler ayrılığı*** görüşü, yalnızca devlet organları arasındaki fonksiyon farklılığına dayanmaz; bunun yanı sıra ***sosyal güçler arasındaki bölünmeyi*** de dikkate alır. Düşünüre göre, yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri tek bir sosyal kesimin denetiminde olursa özgürlük gerçekleşemez. Yasama kuvveti ayrıca kendi içinde bölünmeli; İngiltere'deki Lordlar ve Avam Kamarası örneklerinde olduğu gibi, aristokrasi ve burjuvazinin uzlaşmasıyla kullanılmalıdır. Düşünür, bu açıdan liberalizmin habercisi, hatta liberalizmin Locke'tan sonra gelen en önemli ikinci temsilcisi olarak kabul edilebilir.

III- EGEMEN İKTİDARIN DEMOKRATİKLEŞMESİ

A- Halk Egemenliği: Jean-Jacques Rousseau

Cenevreli ünlü düşünür ***J. J. Rousseau*** (1712 - 1778), ***çağdaş demokrasi düşüncesini*** en çok etkileyen isimdir. Doğrudan demokrasiye dayanan bir devlet düzenini anlattığı ***Toplum Sözleşmesi*** adlı eserini yayımladığında (1762), demokrasinin ancak temsili demokrasi olarak uygulanabileceği fikri giderek yaygınlaşıyor; doğrudan demokrasinin ise, eski çağların kent devletlerine özgü bir sistem olduğu düşünülüyordu.

Toplum Sözleşmesinin yazarı, çoğu kez yanlış anlaşılmış; *"çoğunluğun despotizmini savunduğu"*, *"totaliter bir demokrasi kuramı"* öngördüğü ya da *"görüşlerinin siyasal düşünce tarihinde önemli bir yeri olmadığı"* şeklinde, ağır eleştirilere uğramıştır.

Rousseau kitabına, *"insan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur"*, ifadesiyle başlar ve ***bu durumun nasıl meşru hale geldiğini*** inceleyeceğini söyler. Düşünür, ***İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*** adlı eserinde bu konuyu şöyle açıklar: İnsanlar devlet öncesi dönemde, özgür, eşit ve mutlu bir yaşam sürmekteydi. Toprak ve madenler üzerinde özel mülkiyetin ortaya çıkması ile bu düzen bozulmuş; eşitsizlik, insanın insana bağımlılığı ve kölelik doğmuştur. Özel mülkiyetin ortaya çıkışı, giderek sermaye sahibi bir kesimin ortaya çıkmasına yol açtı. Ancak önceleri özel mülkiyeti koruyan bir kamu gücü olmadığından, bu kesimin birikimleri güvence altında değildi. Yoksullarla zenginler arasındaki gerginlik ve çatışma güvensiz bir ortam yaratmıştı. Bunun üzerine, ***mülk sahipleri dünyanın en akıllıca tasarısını gerçekleştirdi: Yoksulların saldırısından korunmak için devleti kurdu***, yoksul kesimin bir kısmını, güvenlik gücü olarak mallarını, mülklerini korumakla görevlendirdi. Devlet ve kanunlar, görünürde herkesin can ve mal güvenliğini sağlıyordu, ama asıl varlık nedeni güçlülerin korunmasıydı. Böylece, uygar toplum, insanların özgürlüklerinin elinden alındığı, çok katı eşitsizliklerin egemen olduğu bir düzen olarak ortaya çıktı.

İnsanların doğa durumundaki kadar eşit ve özgür oldukları bir toplum ve devlet düzeni nasıl kurulacaktır? Rousseau ya göre, bunun yöntemi, yasama yetkisinin bizzat yurttaşlar tarafından kullanıldığı ***doğrudan demokrasi***dir. Böyle bir düzenin kurulabilmesi için, insanların bir araya gelerek bir sözleşmeyle toplumu ve devleti kurması veya devletin böyle kurulduğunun kabul edilmesi gerekir. Meşru bir devletin temelinde sözleşme olması gerektiği açıktır. Çünkü hiç kimsenin başkalarını yönetmek bakımından doğal bir üstünlüğü ya da otoritesi yoktur. Kuvvet kullanarak insanları baskı altına almak ve yönetmek mümkündür, tarihte de olan budur, ama kuvvetten hak doğmaz.

Toplum Sözleşmesi

Toplum sözleşmesi oybirliğiyle yapılacak, herkes kendi özgür iradesi ile sözleşmeye katılacaktır. *"Bu birlik sözleşmesi, o anda, sözleşmeyi yapanların kişisel varlığı yerine, toplantıdaki oy sayısı kadar üyesi olan tüzel ve kolektif bir bütün oluşturur."* Sözleşme, ***insanın doğa durumunda iken sahip olduğu*** ama ***sonradan kaybettiği*** özgürlüğünü ***yeniden kazanması*** için yapılmaktadır. Toplum sözleşmesinin amacı, ***tez*** ve ***antitez*** olarak nitelendirebileceğimiz bu iki durumdan hareketle ***sentez***e ulaşmak; yani insan doğasına bir değişim daha geçirterek toplumsal özgür insanı yaratmaktır. Gerçekte bu insan, tam anlamıyla bir ***yurttaş***tır.

Hobbes'ta ve ***Locke***'ta ***toplum sözleşmesini yapanlar*** tek tek ***birey***lerdi; o nedenle ***egemenliğin kaynağı*** halka değil, bireylere dayanıyordu. Oysa ***Rousseau***'da, bazı belirsizlikler olsa da, sözleşmeyi yapan ***halk***tır. Rousseau, sözleşme sonucunda ortaya çıkan ***kolektif bütünün iradesini***, bazı koşulları taşımak kaydıyla, ***genel irade*** olarak adlandırır ve herkesin bu iradeye uymakla yükümlü olduğunu belirtir. Her yurttaş genel iradenin oluşumuna bizzat katılacak, toplumu yöneten ***yasalar bu iradenin ürünü*** olacaktır.

Rousseau, ***toplum sözleşmesi***nin ***oybirliği*** ile ***yasaların*** ise ***oyçokluğu*** ile yapılacağını belirtir. Bu durumda, yasama sürecinde ***azınlıkta kalan kişiler***, karşı çıktıkları, kendi çıkarlarına aykırı gördükleri bir ***yasaya uymakla yükümlü*** olacaktır. Çünkü herkes genel iradeye uymak zorundadır. Oysa düşünürün amacı, her bireyin kendi kendini yönettiği, devlet öncesi dönemdeki kadar özgür olduğu bir toplum düzeni kurmaktı. Bu amaca ulaşmak için seçilen araç ne derece elverişlidir? Düşünürün deyişiyle, *"...nasıl olur da bir adam hem özgür olabilir; hem de kendinin olmayan istemlere boyun eğmeye zorlanır; muhalifler hem özgür olur; hem onamadığı yasalara boyun eğer?*" Rousseau, bu soruyu kendisine sorar ve yanıtlamaya çalışır, ama pek çok yazar onun yanıtını yeterince ikna edici bulmamıştır. Bu yazarlardan biri de ünlü kamu hukukçusu ***Leon Duguit***'tir.

Rousseau, toplum sözleşmesi ile oluşturulan bütünün ortaya koyacağı ***genel irade***nin ***hata yapmaz***, ***yanılmaz***, ***haklı*** ve her zaman ***kamu yararına yönelik*** olduğunu belirtir. Genel iradeye uymak istemeyen biri olursa, bütün toplum onu saygıya zorlayacaktır. Ancak bu bir baskı ya da boyun eğmeye zorlanmak değil; yazarın deyişiyle yalnızca özgür olmaya zorlanmaktır.

Genel İrade: Yanılmaz Bir İçgüdü

Genel irade, karar almak üzere toplanan tüm yurttaşların oy kullanmasıyla belirlenir. Bu oylamada, çoğunluğun iradesine üstünlük tanınır. İstemi [iradeyi] genel yapan oyların sayısından çok, onları birleştiren ortak yarardır. İradenin genel olmasını sağlayan, onun ***objektif*** ve ***kamu yararına yönelik*** oluşu, yani ***niteliği***dir. Genel irade, ***"akılla bezenmiş vicdanın sesidir."***

Yasa metinlerinin hazırlanması, müzakere edilmesi ve oylanması sürecinde, farklı özel iradeler birbirini götürecek ve kamu yararına yönelik olan genel irade, bir uzlaşma noktası olarak ortaya çıkacaktır. Toplumun genelini ilgilendirmeyen, kişilere ya da toplumun bir kesimine yönelik düzenlemeler yasama işleminin konusu olamayacaktır.

Genel irade, başkasına ***devredilemez***, ***bölünemez*** ve ***temsil edilemez*** niteliktedir. Rousseau, diğer sözleşmeci düşünürler, John Locke ve Thomas Hobbes'tan farklı olarak, ***egemenliğin halktan devlete*** ya da ***yönetenlere aktarıldığı*** düşüncesine ***katılmaz***: *"Egemenlik, halk oyunun yürütülmesinden başka bir şey olmadığı için, bence, hiçbir zaman başkasına geçirilemez; birleşimci (kolektif) bir varlık olan egemen varlığı da ancak yine kendisi temsil edebilir."* Bu nedenle, genel irade ancak yurttaşların karar alma sürecine bizzat katılmasıyla ortaya çıkabilir. Bir irade ya geneldir ya da özeldir, ikisinin ortası olmaz. İnsanın iradesinin temsilini kabul etmek, kişinin gelecekteki isteklerini ve kararlarını şimdiden başkasının takdirine bırakmak demektir.

Egemenliğin sahibi olan halk, aynı zamanda iktidarı da kullanmakta, yasaları bizzat kendi yapmaktadır. Adeta, halkın yaptığı her yasa ile toplum sözleşmesi yenilenmektedir. Rousseau'nun ***toplum sözleşmesi*** ve ***genel irade teorisi***, ***meşruiyet*** ve ***süreklilik*** sorunlarını da çözdüğünden, mutlak iktidar veya egemen iktidar bakımından mümkün olabilecek en eksiksiz, en mükemmel durumu yansıtmaktadır. ***Egemenlik teorisi***, mantıksal sonucuna; gerçek ve eksiksiz bir mutlak iktidar anlayışına Rousseau ile kavuşmuştur.

Genel iradenin her zaman haklı olması, müzakere ve karar alma sürecinde bazı koşulların gerçekleşmesine bağlıdır. Bu koşullar şöyle sıralanabilir. Genel iradeyi belirlemek üzere halka sunulan ***konular genel*** olmalıdır. Konusu genel olmadığı sürece, biri çoğunluk, diğeri azınlık oyu olarak beliren iki iradenin ikisi de özel iradedir.

Yurttaşların kamu yararına yönelik olan genel iradeyi ortaya koyabilmeleri, kendilerine sunulan konular üzerinde ***yeterince bilgi sahibi olmalarına*** bağlıdır: *"Genel istem [irade] her zaman doğrudur ve kamusal yarara yöneliktir. Ama bundan halkın kararlarının her zaman aynı doğrulukta olduğu sonucu çıkmaz. İnsan her zaman kendi iyiliğini ister ama bunun ne olduğunu her zaman kestiremez. Halk hiçbir zaman bozulmaz ama çoğu kez aldatılabilir. Halkın sağlıklı karar vermesi için,* ***yasa metni üstün zekâlı görevliler tarafından hazırlanmalı****dır. Toplumdaki tüm özel çıkarların üstüne çıkarak kamu yararını görebilen bu kişiler halkın temsilcileri olmadığı gibi, bir metne yasa gücü kazandıracak yetkileri de yoktur. Onlar, yalnızca yasa metinlerini herkesin anlayabileceği bir dille, kamu yararını gözeterek ve bilgelikle kaleme alan görevlilerdir.*

Yeterince aydınlanmış halk, müzakere ve karar için toplandığında, her yurttaş bağımsız hareket etmeli, kimse kimsenin etkisi altında kalmamalıdır. Yurttaşlar arasında birleşmeler ve gruplaşmalar varsa, bu birleşmelerden biri sayısal çoğunluğa ulaşsa bile, ortaya çıkan irade genel değil, özel iradedir. Toplumun çeşitli nedenlerle partiler, gruplar biçiminde bölünmesi genel iradenin oluşumunu engeller. Bu tür gruplaşmaların ortaya çıkmayacağı eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplum düzeni kurulmalıdır. Her şeye rağmen bazı bölünmeler ortadan kaldırılamıyorsa, gruplaşmaların sayısını arttırarak etkilerini azaltmak gerekir. Böylece, hiçbir grup sayısal çoğunluğa ulaşamayacak ve çok sayıda yurttaşı etkisi altına alacak derecede eşitsizlik yaratamayacaktır".

Bazı yurttaşların bir grubun ya da bir kişinin özel çıkarı doğrultusunda oy kullanması, onların kamu yararını bilmedikleri anlamına gelmez. Genel iradenin dile getirdiği kamu yararı her zaman apaçıktır. Görülmek için sağduyudan başka bir şey istemez: *"Oyunu para karşılığında satarken bile, [kişi] içindeki genel istemi [iradeyi] söndürmez, sadece yan çizer ona. Yaptığı yanlışlık, sorunun önemini değiştirmesi ve sorulandan başka bir şeye karşılık vermesidir: Öyle ki, verdiği oyla, 'bu, devlete yararlıdır,' diyecek yerde, 'şu ya da bu görüşün kazanması, şu adama ya da şu partiye yararlıdır,' der."*

Oylama sırasında yurttaşlara sorulan, yasa metnini kabul edip etmedikleri değil, genel iradeye (kamu yararına) uygun olup olmadığını belirlemeleridir.

Rousseau'nun Yasa Anlayışı

Rousseau'nun yasa anlayışı, günümüzdeki yasa anlayışından farklıdır. Rousseau, hem biçim hem de içerik yönünden yasayı tanımlar. Biçimsel olarak, halkın doğrudan onaylamadığı hiçbir metin yasa olamaz. İçerik yönünden ise, yurttaşlara eşit ölçüde olanak tanıyan ya da yükümlülük getiren ***genel bir kural*** yasa olabilir. Daha önemli bir özellik olarak, ***yasa***, ***genelliği*** yanında ***adil*** ve ***haklı*** olmak, ***kamu yararını*** gerçekleştirmeye yönelik olmalıdır. Toplumsal düzenin gerekli kıldığı diğer ayrıntılı kurallar ve işlemler yasa konusu değil, yürütme organının yetki ve görev alanı içinde düşünülmüştür.

Düşünüre göre, toplum sözleşmesi ile kurulan bir devlette çok az yasaya gerek duyulur. Bu yasalar da, her zaman kamu yararına yönelik yasalardır. Fakat düşünür, yalnızca ***toplum sözleşmesi*** yapılırken ***oybirliği***ni aramış, bunun dışındaki ***karar alma süreçleri***nde ***oy çokluğu***nu yeterli görmüştür.

Rousseau, genel iradeyi, toplum düzeninin gerektirdiği evrensel ilkeleri ortaya çıkaracak bir irade; yasayı da, insanların eşitliği ve özgürlüğünü sağlamayı amaçlayan, kamu yararına yönelik genel bir kural olarak düşünmüştür.

B- Çoğunluğun Despotizmi Tehlikesi ve Rousseau

Rousseau, genel iradeyi ve o iradeye göre oluşan yasayı herkesin içinde hissedeceğini söylemesine rağmen, kararlar oybirliği ile değil, oy çokluğu ile alınacaktır. Çoğunluk kararının her zaman kamu yararına yönelik olacağının, yani "genel irade" olarak tecelli edeceğinin bir güvencesi yoktur. Rousseau'nun sisteminde, çoğunluk iradesinin genel irade olup olmadığını denetleyecek ya da saptayacak bir odak da yoktur. Bu, Rousseau'nun kurmuş olduğu sistemin en zayıf noktası burasıdır. Bununla birlikte, düşünür, söz konusu tehlikenin farkındadır. Öngördüğü ***toplum düzeninde bu tehlikenin ortaya çıkmasını önleyecek*** bazı düzenlemelere yer vermiştir. Bunlar ***üç başlık*** altında toplanabilir:

1) Türdeş Sosyal Yapı

Rousseau, sistemini küçük bir kent devleti için tasarlamıştır. Yurttaşlar arasında soy ve çıkar birliği olmalı, kökleşmiş kör inançlar olmamalı, herkes birbirini tanımalıdır. Kimseye bir insanın taşıyabileceğinden ağır yük yüklemeyen, başka uluslardan karşılıklı olarak uzak kalabilen, zengin ya da yoksul olmayan, kendi yağıyla kavrulan; kısacası eski bir ulusun dayanıklılığıyla yeni bir ulusun uysallığını birleştiren bir ulus olmalıdır.

2) Eşitlik Anlayışı

Rousseau'nun kent devleti, her bireyin, başkalarına bağımlı olmadan yaşamını sürdürecek maddi olanaklara sahip olmasını güvence altına alır. Başlıca zenginlik kaynağı olan topraklar, yurttaşlar arasında büyük eşitsizliklere yol açmayacak biçimde dağıtılacaktır. Hiç kimse, geçimine yetecek kadar topraktan daha fazlasını, ekip biçemeyeceği kadar geniş toprakları elinde tutamayacaktır. Bu, herkesin aynı zenginlik derecesinde bulunması demek değildir. Yurttaşlar arasında ekonomik farklılıklar olacaktır, ancak bu farklılıklar siyasal eşitsizlik yaratacak boyuta ulaşmayacaktır. Başlangıçtaki bu eşitliğin zamanla bozulması, toprakların ve zenginliğin belirli ellerde toplanması tehlikesi vardır. Yasalar bu tehlikeyi önleyecek, eşitliği sürekli kılacaktır.

3) Konsensüs Arayışı

Düşünürü eleştirenlerin genellikle göz ardı ettikleri nokta, oy çokluğunun yalnızca salt çoğunluk anlamına gelmediğidir. Rousseau'nun öngördüğü sistemde, salt çoğunluk bir istisnadır. Hedef, kararların oybirliğiyle alınmasıdır. Düşünür, ***karar alma sayısı*** bakımından ***iki kural*** getirmiştir:

"Oylar arasındaki bu ilişkiyi düzenlemek için iki genel kural vardır: Önce, görüşülen sorun ne denli önemli ve ciddi ise, ağır basan görüş oybirliğine o kadar yaklaşmalıdır. Sonra, ele alınan iş ne kadar çabukluk isterse, oyların bölümünde aranan farkı o kadar azaltmak gerekir. Hemen bir sonuca bağlanması gereken görüşmelerde bir tek oy fazlalığı yeter görülmelidir. Bu kuralların ilki yasalara, ikincisi de işlere daha elverişli görünüyor."

Bu açıklamadan, düşünürün, yasaların oybirliğine yakın nitelikli çoğunlukla; siyasal kararların ise salt çoğunluktan başlayarak değişik derecelerdeki nitelikli çoğunlukla alınması gerektiğini savunduğunu görüyoruz.

O dönemdeki ***Cenevre*** veya ***Korsika***, Toplum Sözleşmesinde öngörülen doğrudan demokrasiyi başarıyla uygulayabilecek örneklerdir. Ancak bu modelin o dönemdeki ***Fransa*** veya ***İngiltere*** gibi büyük ölçekli devletlerde nasıl uygulanabileceği belirsizdir.

Toplum Sözleşmesi ve Radikal Demokrasi

Rousseau nun, dönemin liberal yazarlarından farklı olarak, çoğunluğun iradesini sınırlayacak düşüncelere yakın olmadığı, bu bağlamda, öngördüğü doğrudan demokraside cumhuriyetçi geleneğe, kuvvetler ayrılığı ilkesine ve doğal haklar kuramına yer vermediği belirtilmiştir. Halk egemenliğine bir sınır koymayarak, İ.Ö. 4. yüzyıl Atina'sında olduğu gibi radikal bir demokrasi kurduğu ileri sürülmüştür.

Doğrudan demokrasiye dayanan bir düzen savunmakla birlikte, düşünürün tek amacı çoğunluğu ya da bir bütün olarak halkı egemen kılmak değildir. Genel amaç, ideal bir toplum düzeninin işleyişi açısından gerekli olan adil, haklı, yurttaşların eşitlik ve özgürlüğünü hedef alan ve her zaman kamu yararına yönelik olan bir yasama

sürecini güvence altına almaktır. Demokratik tasarımının tek hedefi, bir halk egemenliği değildir. Daha çok, halk iktidarı aracılığıyla üstün ve adil olan yasanın (hukukun) egemenliği amaçlanmıştır. Kamu yararına yönelik olmadıkça, çoğunluğun hatta oybirliği ile belirlenen herkesin iradesini bile genel irade olarak saymaması bundandır.

Genel iradenin eşyanın tabiatından ve onu ortaya çıkaran toplum sözleşmesinden kaynaklanan **sınırları var**dır. Bu sınırlar nedeniyle, ***genel irade*** ve ***keyfilik*** asla ***yan yana gelmez***.

Egemen güç bir kişinin mülkiyet hakkını ortadan kaldıramaz veya sınırlayamaz. Böyle bir işlem genel değil, özel bir işlem olur ve egemen gücün yetkisi dışında kalır. Buna karşılık, egemen güç toplumdaki mülkiyet ilişkilerini genel bir yasayla düzenleyebilir. Toplum Sözleşmesinde aşırı zenginliğin olmadığı ***küçük mülkiyeti*** savunan Rousseau, Korsika üzerine yazılarında toprakların büyük bölümünün kamusal, küçük bir miktarının ise özel mülkiyet şeklinde düzenlenmesini uygun bulur. İlk durum Locke'çu bir bireycilik ve özel mülkiyet anlayışına, ikincisi ise sosyalizme yakın bir düzenlemedir.

Kuvvetler Birliği mi? Kuvvetler Ayrılığı mı?

Rousseau'nun ***egemenliğin bölünmezliği*** ilkesini çok güçlü biçimde vurguladığı doğrudur. Ancak Rousseau, diğer düşünürlerden ve günümüz anlayışından farklı biçimde, ***"egemenlik"*** kavramını ***yalnızca yasa yapma yetkisi*** olarak kullanmıştır. Dolayısıyla, bölünmez olan yasama yetkisi, yani genel iradedir. Yargı ve yürütmeyi hem organ olarak, hem de yetki olarak yasamadan ayırmıştır. Düşünür, egemenliği yasama, yürütme biçiminde bölenlerin düştüğü yanlışın, egemenliğin belirtilerini onun parçaları sanmaktan ileri geldiğini belirtir: *"Örneğin, savaş açmak, barış yapmak gibi işlere egemenlik işlemi gözüyle bakılmıştır. Oysa bunlar egemenlik işlemi değildir, çünkü bu işlemlerin hiç biri yasanın kendisi değil, uygulamasıdır sadece."* Bir başka yerde de, ***yargılama*** yetkisini yasamadan ayırmış, kendi deyimiyle, ***"egemenlik işlemi"*** olarak ***görmemiştir***.

Bugün, yasama, yürütme ve yargılama faaliyetlerinin tümü egemenlik kavramı içinde görüldüğü için, düşünürün, konusu bakımından egemenliğin bölünemeyeceği yönündeki açıklaması, bazı yazarlar tarafından yanlış biçimde, kuvvetler birliğinin savunusu olarak yorumlanıyor. Rousseau, yargılamanın yasamadan ayrı bir fonksiyon olduğunu ve ayrı bir organ tarafından yürütülmesi gerektiğini ifade etmiş, daha fazla tartışmaya gerek görmemiştir. Buna karşılık, yasama ile yürütme arasındaki ilişkiyi ayrıntılı olarak incelemiştir: Çünkü *"hükümet, yersiz olarak egemen varlıkla karıştırılır... Öyleyse hükümet nedir? Yurttaşlarla egemen varlığın karşılıklı ilişkilerini sağlamak amacıyla kurulmuş, gerek yasaları yürütmek, gerekse politik ve toplumsal özgürlükleri sürdürmekle görevli, aracı bir bütündür."*

Görüldüğü gibi, Rousseau, döneminin liberal yazarları gibi ***kuvvetler ayrılığı*** görüşünü benimsemiştir. Onun ***bölünemez dediği şey***, ***yasama yetkisinin halk, kral*** ve ***aristokrasi arasında bölünmesi*** ya da paylaşılmasıdır.

Rousseau, yasamanın üstünlüğünü bir başka yerde şöyle ifade eder: *"Politik yaşamın ilkesi egemen güçtedir. Yasama gücü devletin yüreği, uygulama gücü de beynidir; bütün öbür parçalara canlılık sağlar. Beyin felce uğrasa bile, insan yine yaşayabilir. İnsan aptal kalır ama yine de yaşar. Ama yürek görevini göremez olunca, canlı varlık da ölür."*

Rousseau'da Yönetim Biçimleri

Rousseau, geleneksel anlayışa uygun olarak, ***yönetim biçimlerini*** yöneticilerin sayısına göre "***monarşi***", "***aristokrasi***" ve "***demokrasi***" olarak sıralar. Bu yönetimlerin bazı unsurlarının birleşmesi ile ***karma yönetim***lerin de kurulabileceğini söyler. Düşünürün, yönetim biçimlerini birbirinden ayırırken yalnızca yürütme gücünün kimde olduğuna baktığı, her yönetim biçiminde yasama yetkisinin halkta olduğu gerçeği çoğu kez gözden kaçırılmıştır. *"Egemen varlık [halk] yönetim görevini bütün halka ya da halkın büyük bir bölüğüne bırakabilir; öyle ki, yönetici yurttaşların sayısı öbür yurttaşların sayısını aşar. Bu çeşit yönetime **demokrasi** denir. Ya da, egemen varlık, yönetim işini bir azınlığın eline bırakır, öyle ki, yurttaş sayısı yönetici sayısından çok olur. Bu türlü yönetime de **aristokrasi** adı verilir. Son olarak, egemen varlık yönetimi tek bir yöneticinin eline bırakır. Bütün öbür görevliler yetkilerini ondan alırlar. Bu üçüncü biçim en yaygın yönetim biçimidir. Bunun adına da **monarşi** ya da **krallık** yönetimi denir."*

Rousseau'nun ***monarşi*** ya da ***aristokrasi*** olarak adlandırdığı rejimler, halk yasama yetkisini doğrudan kullandığından ve yürütme görevini üstlenenleri de seçerek işbaşına getirdiğinden, ***demokratik rejimler***dir. Hükümet ister bir monark, ister aristokratik bir kurul olsun, halk tarafından atanan ve istendiğinde geri çağrılabilen, yalnızca yasaları yürütmekle yetkili bir organdır.

Rousseau ve Doğal Haklar Teorisi

Rousseau, genellikle sanıldığının aksine, ne kuvvetler ayrılığına, ne hukukun üstünlüğüne, ne de cumhuriyetçi geleneğe karşıdır. Liberalizmin, ılımlı ve özgürlükçü bir düzenin kurulması amacıyla getirdiği çoğunluğun iradesini sınırlayıcı nitelikteki bu kurumlar, düşünür tarafından da belirli bir ölçüde benimsenmiştir. ***Liberalizmden ayrıldığı nokta***, ***doğal haklar teorisi*** ile ilgili tutumudur. Rousseau'da birey, devletin içinde erimemiştir. Tam tersine, toplum ve devlet bireyler tarafından kurulmuştur. Amaç, bireyin eşitliği ve özgürlüğüdür. Devlet başlı başına bir amaç, birey de onun hizmetindeki bir araç değildir.

Rousseau, yurttaşların bazı hakları bulunduğunu kabul etmektedir. Zaten, toplum sözleşmesi yapılırken, yurttaşlar haklarını devlete ya da topluma devretmemişlerdir. Düşünür ***"devirden"*** değil, ***"bağlanmadan"*** söz eder: *"Toplum üyelerinden her biri, bütün haklarıyla birlikte kendini baştanbaşa topluluğa bağlar."*

Rousseau'nun doğal haklar anlayışından ayrıldığı nokta, hakların sınırının çizilmesi konusunda genel iradeyi tam yetkili görmesidir. Hakların güvencesi, doğal hukuk anlayışından farklı olarak, bilinçli bir yurttaş kitlesinin eline bırakılmıştır.

Beşinci Bölüm

MODERN SİYASAL İDEOLOJİLER

Siyasal ideoloji, mevcut iktidar ilişkilerini sürdürmeyi, değiştirmeyi veya yıkmayı amaçlayan fikirler bütünüdür.

I- LİBERALİZM VE SOSYAL DEVLET ANLAYIŞI

Liberalizm bireyci bir ideolojidir; ***birey***i kendi başına bir değer olarak kabul eder. Bireyi ait olduğu sosyal gruba, topluma ve devlete karşı daha önemli gören, bağımsız ve eşsiz varlık olarak kabul eden düşüncenin izleri İlk Çağ Yunan düşünürlerine kadar izlenebilir. Ancak bireyciliğin derli toplu bir siyasal ideoloji olarak ortaya çıkışı 17. ve 18. yüzyıllarda söz konusu olmuştur. Bu dönemde mutlakiyetçi yönetimlere karşı burjuvazinin haklarını savunan düşünürler, felsefi, siyasal ve ekonomik yönüyle liberal ideolojiye katkıda bulunmuşlardır. Liberal felsefeyi benimseyen Amerikan ve Fransız devrimlerinin etkisiyle dünyaya yayılan bu ideoloji, ***20. yüzyıl***da kendi içinde köklü bir değişim geçirir: ***Sosyal liberalizm*** (veya ***modern liberalizm***) olarak da adlandırılan ***sosyal devlet*** anlayışı ortaya çıkar.

A- Liberalizmde Birey, Toplum ve Devlet İlişkileri

Liberal ideolojinin bireyci niteliği, 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde bütün açıklığıyla görülebilir. Bildirge, düzenlediği hükümlerle bireyciliği ***felsefi***, ***siyasal***, ***sosyolojik*** ve ***ekonomik*** anlamda dile getirmiştir.

Felsefi anlamıyla bireycilik, bireyin başlı başına en üstün değer olması, toplum ve devlet içinde tek gerçek varlık olarak görülmesi demektir. Nitekim bildirgede yalnızca birey doğal haklara sahip bir varlık olarak görülmüş, ailenin, diğer sosyal grupların veya toplumun haklarından söz edilmemiştir.

Siyasal anlamıyla bireycilik, bireyi devletin kaynağı ve amacı olarak görmektir. Liberal düşünceye göre, toplum ve devlet bireyler tarafından kurulmuş yapay varlıklardır; kuruluş amaçları bireylerin haklarını ve çıkarlarını korumaktır.

Sosyolojik anlamıyla bireycilik, bireyin toplumun temeli olarak kabul edilmesidir. Bildirge, birey ile devlet arasında dernek, sendika ve meslek kuruluşları gibi sosyal veya ekonomik birimlere yer vermez. 1789 Bildirgesi'nin bireyciliği, bireyi tüm sosyal bağlılıklarından kurtararak özgürleştirmekte, fakat aynı zamanda yalnızlaştırmakta ve devlet karşısında güçsüz bırakmaktadır. İleride, ***1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*** bu ***katı bireyci bakışı yumuşatacak***; aileyi toplumun doğal ve temel birimi olarak nitelendirdiği gibi, toplum ve devlet tarafından korunma hakkına sahip bir birim olarak da kabul edecektir (md. 16/3).

Ekonomik anlamıyla bireycilik, bireyin ekonomik faaliyetin temel aktörü olarak kabul edilmesidir. Bildirge bunu, bireyin ***özel mülkiyet*** hakkını ***dokunulmaz*** ve ***kutsal*** ilan ederek dile getirir (md. 17). Bireyin ekonomik faaliyet özgürlüğünü kısıtlayan merkantilizm ve korporatizm reddedilmektedir. Devletin zenginliğini altın ve gümüş gibi değerli madenlere sahip olmakta gören ***merkantilizm***, büyük ölçüde devlet müdahalesi gerektiren güdümlü bir ekonomik politikaydı. ***Korporatif sistem*** de; ekonomik faaliyetleri katı bir disiplin altında tutuyordu. Oysa yeni gelişen bireyci fikirler, ekonomik hayatın kendiliğinden oluşan doğal bir düzeni bulunduğunu, devletin

ekonomiye hiç müdahale etmeyip bireyleri faaliyetlerinde serbest bırakması durumunda, bu doğal düzenin mükemmel biçimde işleyeceğini savunuyordu.

Siyasal Liberalizm - Ekonomik Liberalizm

Avrupa kültür çevresinde yaklaşık 400 yıllık geçmişi olan ***liberal düşünce***, bireyin özgürlüğü ve eşitliğini sağlamaya yönelik siyasal bir program olarak ortaya çıktı. Hedefi; toplum sözleşmesi, doğal haklar ve kuvvetler ayrılığı gibi ilke ve kurumlarla devlet iktidarını sınırlamaktı. Liberal düşüncenin bu boyutu ***siyasal liberalizm*** olarak adlandırılabilir. Bu düşünceleri erken dönemde savunan ***Locke*** veya ***Montesquieu*** gibi düşünürler kendilerini ***liberal*** olarak ***adlandırmamışlardır***. Aslında, ***liberal sözcüğü*** çok daha geç bir tarihte, ***1810-1811*** yıllarında ***İspanya***'da ***icat edilmiş*** ve ***1820***'lerde Avrupa'da kullanılmaya başlanmıştır. Sözcüğün yaygın olarak kullanılmaya başlandığı tarihler, sanayi devriminin bütün olumsuzluklarının yaşandığı dönemdir. Böyle olunca, liberal sözcüğü daha çok ***ekonomik liberalizm*** olarak anlaşılmış; sömürüyü, baskıyı ve çalışanların sefaletini çağrıştıran ***"olumsuz"*** bir anlam kazanmıştır. Aslında, başta Locke olmak üzere erken dönem liberal düşünürler, mülkiyet hakkına büyük bir önem atfetmiş olsalar da, ***"bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler"*** veya ***"büyük balık küçük balığı yutar"*** anlayışının biçimlendirdiği ***vahşi kapitalizmin teorisi*** olan ***ekonomik liberalizmin teorisyenleri değildi***.

Devlet İktidarının Sınırı

Liberal ideoloji, ***devleti sınırlı yetkilere sahip*** bir kurum olarak kabul eder. ***John Locke***'a göre, bu yetkiler ***adaletin*** ve ***güvenliğin sağlanması***yla sınırlıdır.

Liberalizm ***devletin rolü***nü adeta bir ***gece bekçisi*** konumuna indirgemiştir; minimum yetkili bu devletin artık insanları iyiye yöneltme, erdemli yaşamalarını sağlama ve neyin iyi veya doğru olduğunu belirleme yetkisi yoktur. Devletin görevi; her bireyi kendi iyisini ve doğrusunu bulmak, maddi ve manevi varlığını kendi yöntemleriyle geliştirmek konusunda özgür bırakmaktır.

Liberalizm iktidarı kimin kullandığını değil, sınırlı olduğunu ifade eder. ***Liberal bir rejim***, ***monarşik***, ***aristokratik*** ya da ***demokratik*** olabilir.

Liberalizmin Özgürlük Anlayışı

Özgürlük liberalizmin temel değeridir; ona ***eşitlik*** ve ***adalet*** gibi ***diğer değerlere oranla öncelik tanınır***. Bireye toplum ve devlet karşısındaki üstün konumunu sağlayan, onun özgür bir varlık olmasıdır.

Liberalizm ***insanların doğuştan özgür olduğunu*** kabul eder. 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, ***bireyin doğal hakları***nı ***"özgürlük", "mülkiyet", "güvenlik"*** ve ***"baskıya karşı direnme"*** şeklinde ***dört adet*** olarak sayar. ***"Özgürlük"*** hakkı ***genel*** bir ifade olup, günümüzde ***birinci kuşak haklar*** veya ***klasik haklar*** olarak adlandırılan ***ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, seyahat özgürlüğü*** gibi hak ve özgürlükleri içerir.

Liberalizm, doğal hak ve özgürlüklerin kendiliğinden var olduğunu, gerçekleşmeleri için devletin bireye karışmamasını, özgürlüğünü kısıtlamamasını yeterli görür. 1789 Bildirgesinde özgürlük, "başkalarına zarar vermeden istediğini yapabilmek" olarak tanımlanmıştır (md.4). Bireyin doğal hakları devlet iktidarının sınırını çizer.

Liberalizmin Eşitlik Anlayışı

Liberal eşitlik anlayışının temelinde, ***herkesin sırf insan olduğu için aynı ahlaki değere sahip olduğu*** inancı vardır. Her birey, ekonomik ve sosyal durumu ne olursa olsun, insan olarak eşit değer ve saygıyı hak eder. İnsanlar arasında değer farkı yaratmayan, birini diğerine bağımlı kılmayan bu inanç, toplum düzeni içinde ***kanun önünde eşitlik*** ilkesiyle görünür kılınır ve uygulanır. Kanun önünde eşitlik ilkesine rağmen, toplumda bazı kişilerin yoksulluğa düşmesi, işsiz kalması veya hayatını kazanma imkânlarından mahrum olması adaletsizlik olarak görülmez.

Liberalizm özgürlük ve eşitliği doğuştan kazanılan bir özellik olarak görmekle birlikte, uzun süre köleler, yoksullar ve kadınlar tam olarak eşit ve özgür insanlar olarak sayılmamıştır. Kökenine, inancına, cinsiyetine, eğitim veya ekonomik durumuna bakmaksızın, sırf insan olduğu için ***herkesin kanun önünde eşit kabul edilmesi***, demokratik ülkelerin çoğunda ancak ***20. yüzyılın ikinci yarısı***nda gerçekleşmiştir.

Liberalizm ve Demokrasi

Liberalizm ile demokrasi arasında bir karşıtlık söz konusu değildir. İkisi arasındaki ilişki süreç içinde önemli ölçüde değişmekle birlikte, uzun süre, özgürlük ile eşitlik arasındaki ilişki olarak görülmüştür: Liberalizmde

özgürlük, demokraside eşitlik var denmiştir. Kuşkusuz, bu genelleme tam doğru değildir: Liberalizm yalnızca özgürlük, demokrasi de yalnızca eşitlik demek değildir. Batı kültür çevresinde 19. yüzyıldan itibaren ***genel oy hakkının yaygınlaşmasıyla***, liberal rejimler demokratikleşmiş; ***liberal demokrasi*** kavramı ortaya çıkmıştır. ***Liberal demokrasi kavramında baskın unsur***, ***19. yüzyılda "liberal" sözcüğüydü*** ve rejimin özgürlükçü olması daha büyük önem taşıyordu. ***20. yüzyıldan itibaren*** durum tersine dönmüştür; artık ***"demokrasi" unsuru ön plandadır*** ve rejimin eşitlikçi olmasına daha büyük önem atfedilmektedir.

Genel ve ***eşit oy hakkının tanınması***, siyasal kararların her yurttaşın eşit katılımıyla, demokratik bir yöntemle alınmasını mümkün kılmış; ***siyasal demokrasi*** gerçekleşmiştir. Liberal teoride, siyasal demokrasi ile sosyal ve ekonomik demokrasi kavramları arasında yapılan ayrımın nedeni, bu düşünce sisteminde devlet yetkisinin sınırlı olması; devletin sosyal ve ekonomik alana müdahalesinin kabul edilmemesidir. Devletin varlık nedeni olan adaletin ve güvenliğin sağlanması ile ilgili konular "siyasal" olarak nitelendirilmiş, diğer tüm konular bireylerin doğal haklarını ilgilendirdiğinden devletin yetki alanı dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla sosyal ve ekonomik kararların demokratik biçimde alınması söz konusu değildir, çünkü bu alanda kararlar bireysel olarak alınacaktır.

Liberal düşüncede genel ve eşit oy ilkesi, seçimler, siyasal partiler ve parlamento gibi kurumlar siyasal kararların demokratik biçimde alınmasını mümkün kılarken, başka bir mekanizmayla ekonomik kararların da demokratik biçimde alınacağına inanılır. Girişim özgürlüğünün, sözleşme serbestîsinin, özel mülkiyet hakkının güvence altına alındığı, devletin ekonomik alana müdahale etmediği bir düzende ekonomik kararlar nasıl demokratik biçimde alınacaktır? ***Liberal ekonomi***de doğal olan, ekonomik kararların zengin bir azınlık tarafından alınması yani üretim, tüketim ve yatırım gibi ***tercihlerin sermaye sahibi tarafından yapılması***dır. Oysa ***liberal düşünce***, ekonomik kararların herkesin, en azından çoğunluğun etkisiyle alınacağını savunur. Bunu sağlayacak olan, serbest piyasa düzenini yöneten ***arz ve talep yasaları***dır. Ne üretileceğine, ne kadar üretileceğine, fiyatının ne olacağına, elde edilen karın hangi alanlarda yatırıma dönüştürüleceğine, sanıldığının aksine yalnızca sermaye sahipleri karar vermeyecek, bu kararlar ***herkesin katılımıyla alınacak***tır. Devletin tek yapması gereken ekonomiye müdahale etmemek, doğal düzeni bozmamaktır.

Liberal düşünce, kanun önünde eşitlik ilkesi güvence altına alındığında, serbest rekabet esasına dayanan piyasa düzeni kurulduğunda, adil bir sosyal düzenin de kurulacağı öngörüsünde bulunur.

B- Sosyal Devlette Birey, Toplum ve Devlet İlişkileri

Devletin ekonomiye müdahale etmediği ***"bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler"*** düzeni, geniş kitleler bakımından toplumdaki eşitsizlikleri derinleştirmiş, hak ve özgürlükleri kullanılamaz hale getirmiştir, siyasal demokrasi gerçek bir demokrasi yaratamamıştır. Sonuçta, vahşi kapitalizm, siyasal liberalizmin daha adil bir toplum düzenine ilişkin bütün iyimser beklentilerini ortadan kaldırmıştır.

Fransa'da, 1848 Devrimi ile birlikte liberalizmin katı bireyciliği ve sömürüye yol açan çeşitli uygulamaları gözden geçirilecektir. Bu gelişme, yüz yıllık bir zaman diliminde yaşanan iki dünya savaşı ve büyük ekonomik krizlerin ardından liberalizmi köklü biçimde değiştirir: Artık sosyal liberalizm, modern liberalizm veya bu kitapta benimsendiği gibi sosyal devletten söz edilmektedir. Piyasa mekanizmasının en iyi ekonomik durumu yaratacağına duyulan derin inanç terk edilmiştir. Bu değişimin ardında, İngiliz iktisatçı ***J. M. Keynes'***in (1883-1946) büyüme ve refaha ancak yönetilen bir kapitalizmle ulaşılabileceği ve anahtar iktisadi sorumlulukların devletin elinde olması gerektiğine ilişkin görüşleri yatmaktadır. Sosyal devlet anlayışı İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde anayasalarda ifadesini bulacak, ***1961 Anayasası*** ile ülkemizde de benimsenecektir.

Sosyal devlet anlayışı, siyasal liberalizmin temel ilkelerini korumakla birlikte, uygulamada görülen olumsuzlukları gidermek üzere yeni ilkeler ve yaklaşımlar getirir. Sosyal devlet anlayışında da bireyin devletin kaynağı ve amacı olduğu ilkesi geçerliliğini sürdürür. Ancak bu kez birey yalnız değildir; bireyin oluşturduğu çeşitli doğal, sosyal, ekonomik veya kültürel kurumlar da dikkate alınmaktadır. Bu kurumların başında aile gelir.

Sosyal Devletin Özgürlük ve Eşitlik Anlayışı

Sosyal devlet anlayışı liberalizmin doğal haklar anlayışını benimser fakat yetersiz bulur. 1789 Bildirgesi'nin ilan ettiği hakların, toplumun büyük çoğunluğu tarafından kullanılamadığı görülmüş, artık doğal hakların kullanılabilmesi için devletin karışmamasının yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Devlet, bundan böyle, yoksul kitleleri doğal haklarını kullanabilmesi için destekleyecektir. Bu destek yeni bir hak kategorisinin, ***sosyal hakları***n doğuşuna yol açar. Sosyal hakların baskın özelliği, devletin bireyi serbest bırakması ile kendiliğinden gerçekleşmemesi, tersine, ancak devletin eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi bir kamu hizmeti tesis etmesiyle

kullanılabilmesidir. ***Liberalizmin*** doğuştan kazanılan ***özgürlüğü***, ***sosyal devlette devletin özgürleştirme politikasıyla*** desteklenmektedir.

Hukuki engellerden kurtulan bireyin, şansını ve yeteneklerini iyi değerlendirerek kendisine onurlu bir yaşam kurabileceği varsayılıyordu. Fakat ***bireylerin hayat mücadelesine eşit koşullarda başlamadığı*** göz ardı edilmişti. Bireylerin sosyal ve ekonomik statülerinin, kişisel yeteneklerine ve çalışkanlıklarına bağlı olmadıkça liberalizmin eşitlik beklentisinin gerçekleşmeyeceği anlaşılmıştı. Öyleyse, kanun önünde eşitlik ilkesi ***fırsat eşitliği*** ilkesiyle desteklenmeliydi.

Şans ve olanak eşitliği olarak da adlandırılan fırsat eşitliği, yurttaşların ekonomik ve sosyal statülerinin eşitlenmesi demek değildir. Vahşi kapitalizmin yarattığı büyük eşitsizliklerin önlenmesi için bu tür bir çözüm Marksist ideoloji tarafından önerilecektir. Sosyal devlet anlayışı, fırsat eşitliği ile sosyal ve ekonomik eşitsizliğin yarattığı olumsuz sonuçları azaltmayı hedefler. Bireylerin çalışarak onurlu bir yaşam sürmesinin önündeki fiili engelleri kaldırmaya uğraşır. Toplumdaki dezavantajlı kesimlerin sosyal haklardan yararlanarak asgari bir yaşam düzeyine ulaşmasını ve kişisel yeteneklerini geliştirecek koşullara kavuşmasını amaçlar.

Sosyal Devlet Anlayışı ve Demokrasi

Sanayi devrimi sonrasında liberalizmin, seçimler aracılığıyla siyasal demokrasinin, piyasa mekanizması aracılığıyla da sosyal ve ekonomik demokrasinin kendiliğinden gerçekleşeceği ümidinin boş bir hayal olduğu anlaşıldı. Kendi alanında tekel oluşturan büyük şirketler ekonomik hayata yön verdiği gibi, paranın gücüyle siyasal partileri, seçimleri ve parlamentoyu etkileyerek siyasal hayatta da baskın duruma geldiler.

Sosyal devlet anlayışı, liberalizmin kendiliğinden gerçekleşmeyen sosyal ve ekonomik demokrasisini yasal düzenlemelerle ve devletin desteğiyle gerçekleştirmeye çalışır. 20. yüzyılın liberal devleti artık yalnızca adaletin ve güvenliğin gerçekleştirilmesinden değil, eğitimin, sağlığın, sosyal güvenliğin, iş olanaklarının, insani çalışma koşullarının, piyasada serbest rekabetin ve daha birçok şeyin sağlanmasından da sorumlu olacaktır.

Sosyal devlet anlayışında, sosyal ve ekonomik demokrasinin gerçekleşmesi için bu alanların siyasallaşmasının yanı sıra, bazı özel düzenlemelere de ihtiyaç duyulur. Sosyal ve ekonomik kararlar hem işyeri hem de ulusal düzeyde alındığından, her iki düzeyde de bu kararlardan etkilenenlerin karar alma süreçlerine katılması demokrasinin gereğidir. Yönetime katılma, en düşük düzeyde işyerinin nasıl yönetildiği konusunda bilgi almadan, en yüksek düzeyde (mülkiyet hakkını etkilemeyecek sınırlı bazı konularda) birlikte yönetime kadar değişik düzeylerde gerçekleşebilir.

Ulusal düzeyde ***sosyal ve ekonomik demokrasinin yetkin biçimde gerçekleşmesi*** için, ***siyasal temsil***in yanında, ***korporatif temsil***in gerektiği savunulur. Sosyal devlet anlayışında toplumun temelinde ***yalnızca birey değil, bireyin oluşturduğu kurumlar*** da yer almaktadır. Korporatif temsilde, sosyal ve ekonomik alanda faaliyet gösteren (sendikalar, tarım birlikleri, meslek odaları gibi) kurumların temsili söz konusudur.

Korporatif temsilin, siyasal temsilin eksik bıraktığı bazı fonksiyonları karşılaması mümkündür. Ancak korporatif bir meclis oluşturmanın bazı teorik ve teknik zorlukları vardır. Öncelikle, ***korporatif temsil ulusal egemenlik ilkesine aykırı***dır. Siyasal temsilde, seçilen vekiller kendilerini seçenleri veya seçildikleri bölgeyi değil, ulusu temsil eder; oysa korporatif temsilde vekil, kendisini seçen kurumun temsilcisidir. Siyasal temsilde eşitlik ilkesi tam olarak korunabilir; her bireyin tek oy hakkı vardır. Oysa korporatif temsilde, birden çok kurumun üyesi olan kişi, birden çok oy hakkına sahip olacaktır. Korporatif temsil düşüncesi bir yandan bu tür zorlukları nedeniyle, diğer yandan ***İtalyan faşizmi***nde demokrasiyi yıkmak için bir araç olarak kullanılması yüzünden giderek gözden düşmüştür. Çağdaş demokrasilerde sosyal ve ekonomik kuruluşlar, artık korporatif meclisler aracılığıyla değil, çoğulcu demokrasi anlayışının bir gereği olarak, birer baskı grubu veya yasayla oluşturulmuş ***danışma kurulları*** biçiminde siyaseti etkilemektedir.

II- MARKSİZM

Marksizm, bireyciliği esas alan liberalizmden farklı olarak ***toplumcu (sosyalist) bir ideoloji***dir. Toplumculuk, ***toplumun yararı***nı ***bireysel yararın üzerinde*** tutar. Tarihte toplumcu fikirlerin kökeni ***Platon***'un ***Devlet*** adlı kitabına kadar geriye gidilerek izlenebilir. Sosyalist düşünce, 19. yüzyılda, önce seri üretimi mümkün kılan fabrikalara karşı esnaf ve zanaatkârların çıkarlarını dile getirmek için kullanıldı. Sanayi devriminin yaygınlaşmasıyla işçi sınıfının büyümesi üzerine, bu kez işçi sınıfının ideolojisi haline geldi. ***İlk biçimiyle sosyalizm köktenci, ütopyacı*** ve ***devrimci*** karakter taşır: Serbest piyasa düzenine bağlı kapitalist ekonominin tümüyle kaldırılmasını, bir devrimle kapitalist toplum yerine sosyalist toplumun inşa edilmesini savunur. ***19. yüzyılın sonlarında***n itibaren ***devrimci olmayan***, ***reformist*** veya ***revizyonist*** sosyalizm akımı güçlenecektir. Bu akınım

temsilcileri, ***parlamenter demokrasi içinde verilecek yasal mücadele*** ile barışçıl biçimde sosyalizme geçilebileceğini savunur. ***Marksizm***, ***sosyalizmin erken dönem devrimci geleneğine*** ait bir ideolojidir.

Ünlü Fransız Marksist sosyolog ***Henri Lefebvre***, ***Marksizmin bir dünya görüşü*** olduğunu belirtir. Dünya görüşü, doğaya ve insana bütünlemesine bir bakıştır, eksiksiz bir öğretidir. Lefebvre'ye göre, ***20. yüzyılda öne çıkan üç büyük dünya görüşü*** vardır: ***Hıristiyan dünya görüşü***, ***bireyci dünya görüşü*** (liberalizm) ve ***Marksist dünya görüşü***. Felsefi, iktisadi ve siyasi öğretilerin bileşimi olan Marksist dünya görüşü şu ya da bu düşünürün eseri değil, bir çağın eseri ve açıklamasıdır. ***Felsefe olarak Marksizm***, ***materyalist düşünürler*** ile ***Hegel'in diyalektik tarih felsefesi***nden etkilenmiştir. ***İktisadi öğreti olarak***, ***İngiliz İktisat Okulu***'nun izlerini taşır. ***Siyasi yönüyle Fransız sosyalistlerinin*** etkisi altındadır. ***Karl Marks*** (1818-1883) ve ***Friedrich Engels*** (1820-1895) bu üç kaynaktan beslenerek sanayi çağının büyük sorunlarını dile getiren ve o sorunlara çözümler üreten radikal bir dünya görüşü oluşturmuştur.

A- Marksizmin Felsefi Temeli: Diyalektik Materyalizm

Marksizmin felsefi temeli ***diyalektik materyalizm***dir. Materyalist felsefe, varlığın temelini ***maddi bir cevhere*** dayandıran en eski felsefi akımlardan biridir. ***Diyalektik*** ise, Modern Çağ'da Hegel tarafından ***evrenin gelişiminin yasası*** ve ***gerçeğin ortaya çıkartılmasının yöntemi*** olarak kullanılmıştır. Diyalektik akıl yürütme ve analiz, birbiriyle çelişen düşüncelerin çatışması (***tez-antitez***) ve bu çatışmanın aşılmasıyla (***sentez***), ilk bakışta görülemeyen nesnel gerçekliğin anlaşılabileceği esasına dayanır.

Marksizme göreyse, çelişmenin temelinde daha derin bir neden vardır: Tüm varlıklar birbirine karşıt, birbiriyle çelişen öğelerden oluşur: pozitif-negatif, siyah-beyaz, proletarya-burjuvazi, varlık-yokluk, sıcak-soğuk gibi.

Her şey kendi zıddını, çelişiğini içinde barındırır. Dolayısıyla, çelişen unsurlar gerçeğin bir parçasıdır. Birbiriyle çelişen unsurlar içeren varlığın gerçeğine, ancak diyalektik yöntemle ulaşılabilir.

Marks, Hegel'den aldığı diyalektik kavramını doğaya, tarihe ve topluma uygulamıştır. Hegel'den farklı olarak, diyalektik gelişmeyi mutlak varlığa dayandırmıyor, ***diyalektiği dinsel ve idealist özelliklerinden arındırıyordu***. İlk toplum biçimi olan ilkel toplumda ortak mülkiyet (tez) söz konusudur. Tarih boyunca, ortak mülkiyet karşıtına yani özel mülkiyete (antitez) dönüşmüştür. Özel mülkiyete dayanan kapitalist sistem, kendi karşıtını içinde taşır: Kapitalist mülkiyet işçi sınıfının toplu çalışmasının ürünü olduğu halde, ortak mülkiyet olarak kullanılmamaktadır. Bir gün bu çelişki aşılacak ve işçi sınıfının mücadelesiyle sosyalist ortak mülkiyete (sentez) geçilecektir.

Marksizm, 19. yüzyıla kadarki sosyal gelişmeyi ***ilkel komünal toplum, köleci toplum, feodal toplum*** ve ***kapitalist toplum*** olarak sınıflandırmış, ***kapitalizmden sonraki aşama***yı ise, ***proletarya diktatörlüğü*** ve ***sosyalizm*** aşamalarından geçilerek ulaşılacak olan ***sınıfsız ve devletsiz bir komünist toplum*** olarak öngörmüştü.

Marks'a göre, yaşadığı dönemde (19. yüzyıl) sınıflar arasındaki çatışma tez aşamasındadır. Antitez proletarya diktatörlüğüdür, sentez ise komünist toplum düzeni olacaktır. Hemen görülebileceği gibi, tarihin akışının bu yönde olacağı bir tahmin olmanın ötesinde, bir yasa olarak formüle edilmiştir. Söz konusu olan tarihin ve sosyal gelişmenin yasasının keşfedilmesidir. "Marksizm" terimi de, bu öğretiyi benimseyenler tarafından tarihin ve toplumun genel gelişme yasalarının bilimi olarak tanımlanır. Marks, ***Das Kapital'***de, kendisinin *'kapitalist üretimin Doğa Yasalarını'* keşfettiğini söyler..."

B- Marksizmin İnsan, Toplum ve Devlet Anlayışı

Marksizm, insana doğa karşısında üstün ve ayrıcalıklı bir yer verir. Batı'da Aydınlanma düşünürleri, akıl ve vicdan sahibi olması sayesinde, insanın doğaya egemen olan determinizmden kurtulabileceğini, kendi (ahlaki) yasasını kendisinin koyabileceğini söylüyordu. Marksizm Aydınlanma düşüncesinin insana tanıdığı üstün konumu benimsemekle birlikte, insanın bu ayrıcalığını farklı bir özelliği üzerinde temellendirmiştir: İnsanın doğadaki ayrıcalıklı konumu, onun çalışan varlık (homo faber) olmasından kaynaklanır.

İnsan, emeği ve çalışması sayesinde doğayı değiştirme kapasitesine sahip olur. Diğer canlı türleri, hayatta kalabilmek için yalnızca doğaya uyum sağlama yeteneğine sahipken, insan bunun ötesinde, doğayı kendi yaşam koşullarına göre düzenleme kapasitesine de sahiptir.

Marksizmin Özgürlük Anlayışı

"***İnsan doğuştan özgür ve eşittir***" demekle özgürlük ve eşitlik sağlanamaz. Her iki özellik de, ***ancak insanın mücadelesi ile kazanılabilir***. İnsan başlangıçta, tarihin erken dönemlerinde doğanın kölesidir: Deprem, sel, fırtına, kuraklık, yangın, soğuk gibi doğa olayları karşısında acizdir. Zamanla doğa yasalarını keşfederek, bu yasalara uygun teknolojiler geliştirerek doğayı denetim altına alır, doğaya karşı özgürlüğünü kazanır. Fakat kısa bir süre sonra, bu kez sosyal alanda kölelik doğar. Özel mülkiyetin ve sınıfların belirmesiyle, insanlar kendi sosyal koşullarının kölesi olur. Binlerce yıl farklı adlarla süren bu kölelik, kapitalist sistemde son noktasına ulaşmıştır. İnsan nasıl doğa yasalarını keşfederek emeği ve çalışması sayesinde doğaya karşı özgürlüğünü kazanmışsa, kölelik düzenine yol açan sosyal yasaları da keşfederek topluma karşı da özgürlüğünü kazanacaktır.

Yabancılaşma

Marksizm, kapitalist toplumda ortaya çıkan ***(modern) köleliği***; ***insanın insana bağımlılığını, yabancılaşma***, ***yozlaşma (alienation)*** kavramı ile açıklar. Özgürlüğe ancak yabancılaşmanın ortadan kaldırılması ile ulaşılabilir. Yabancılaşma, insanın kendini özgür, yaratma gücüne sahip ve doğaya hükmedebilen bir varlık olarak görme gücünü kaybetmesidir. İnsanı adeta insan olmaktan çıkaran ***yabancılaşmanın nedeni kapitalist ekonomik düzen***dir. Yabancılaşma ekonomik, sosyal, siyasal, dini vb. alanlarda ortaya çıkmakla birlikte, ***temelinde ekonomik yabancılaşma*** vardır.

İnsan ancak emeği ve çalışması sayesinde doğayı etkileyebilecek, doğa güçlerine hâkim olabilecek ve temel gereksinimlerini karşılayabilecektir. Bunun için, insan kendi emeğinin efendisi olmalı, emeğinin ürününün sahibi olmalıdır. ***Kapitalist ekonomi***de ise ***insan emeğinin efendisi değil***dir; emeğini kapitaliste satmak zorundadır. Emeğini kapitaliste satmayı ret eden bir emekçi, tüm yaşam olanaklarını yitirir. Marks'ın yaşadığı "vahşi kapitalizm" yıllarında, emeğin nasıl kullanılacağına, çalışma koşullarına, süresine ve emek karşılığı ödenecek ücrete kapitalist tek başına karar vermektedir. Emekçinin bu konularda pazarlık gücü olmadığı gibi, ***devlet*** de ***liberal ideoloji gereği ekonomiye ve çalışma yaşamına karışmamaktadır***. Kapitalist sistemde emekçinin emeğinin ürününe sahip olamaması, bu ürüne hiç emek harcamayan kapitalistin el koyması ekonomik yabancılaşmadır.

Ekonomik yabancılaşma sosyal yabancılaşmaya neden olur. Kapitalist üretim sistemi, insanı, bir parçası olduğu topluma da yabancılaştırır. Kapitalizm bunu, toplumu çıkarları birbiriyle çatışan iki sınıfa bölerek yapar: Üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar. *"Bu sınıflardan her biri insan olma niteliğinin yalnızca bir kısmına sahiptir. Çalışan sınıf emeğinin ürününe sahip olmadan çalışmakta, buna karşılık diğer sınıf başkasının emeğinin yarattığı değerlere sahip olmaktadır, fakat kendisi çalışmamaktadır. Böylece, her iki sınıf da insanı insan yapan emeğine ve emeğinin ürününe sahip olma özelliğinden yoksun kalmaktadır."*

Sosyal yabancılaşma, kaçınılmaz biçimde ***siyasal yabancılaşmaya*** neden olur. Toplumun çıkarları çatışan iki sınıfa bölündüğü, bir sınıfın diğerini sömürdüğü bir düzende, devlet tarafsız hakem rolünü üstlenemez; o, egemen sınıfın sömürülen sınıf üzerindeki bir baskı aracıdır. Kapitalist ekonomide devlet, emeğinin ürününe yabancılaştırılarak insanlık niteliği zedelenen sınıfın ayaklanmasını önlemek ve güç kullanarak onu itaate zorlamak amacıyla hareket eden bir kurumdur.

Emeğinin ürününe, toplumuna ve devletine yabancılaşan insanın ***dini yabancılaşmaya*** uğraması da kaçınılmazdır. Din, evrenin sırlarını çözebilecek ve doğaya hâkim olabilecek kapasitesi bulunan insanın, gücünün farkına vardığı sırada, bu üstün kapasitesinden yoksun bırakılması ile doğmuştur. Kapitalist sistemde emeğini satmak zorunda kalan ve emeğinin ürününe sahip olamayan insan, kendini üstün, yarı-tanrısal bir varlık olarak göremez; tersine aciz, güçsüz ve yardıma muhtaç biri olarak görür. Sorunlarını kendi başına çözemeyeceğini, kendi çalışmasıyla eşitlikçi ve özgürlükçü adil bir düzenin kurulmasının mümkün olmadığını düşünür. Böylece, bütün sorunları çözebilecek, adil bir düzeni kurabilecek bir gücü hayal etmeye başlar. Bu hayali güç tanrıdır. Aslında, Tanrı, yabancılaşmaya uğramamış insanın yani aklı ve emeği sayesinde evrene hâkim olma kapasitesi bulunan o üstün varlığın idealize edilmiş halidir.

Özgürlük, bütün biçimleriyle ***yabancılaşmanın ortadan kaldırılmasıyla*** sağlanabilir. Bunun için öncelikle ekonomik yabancılaşmanın kaldırılması gerekir. Ekonomik yabancılaşma yalnızca kapitalist toplumda değil, feodal ve köleci toplumda da vardır. ***Çare***, toprak ve fabrikalar gibi üretim araçları üzerindeki ***özel mülkiyetin kaldırılması*** suretiyle kapitalizme son verilmesidir. İnsanın insanı sömürmesine ve sosyal köleliğe yol açan mülkiyet kaldırıldığında, sosyal sınıflar da ortadan kalkacak, egemen sınıfın sömürülen sınıf üzerindeki baskı aracı olan ***devlete de gerek kalmayacak***tır. Gerçek özgürlüğün bulunduğu ***sınıfsız*** ve ***devletsiz bir toplum düzeni***ne; ***komünizme*** ulaşılacaktır.

Komünist toplumdaki özgürlükçü düzene ulaşmak ancak belirli aşamalardan geçerek mümkün olabilir. ***Birinci aşama***, ezilen emekçi sınıfın (proletaryanın) ayaklanarak kapitalist rejimi devirmesi ve iktidarı ele geçirmesidir. ***Proletarya diktatörlüğü*** olarak adlandırılan bu aşamada, egemen sınıfın ortadan kaldırılması için devlet güç ve baskı kullanacaktır. Dolayısıyla rejim, eski egemen sınıf için bir diktatörlük niteliğindedir. Ancak eskiden ezilen ve sömürülen sınıflar için daha özgürlükçü bir dönemdir. Bu dönemde emekçiler, devletin desteğiyle kapitalist düzende kullanamadıkları basın özgürlüğü, toplanma özgürlüğü gibi haklarını kullanabilir duruma gelecektir. Bir kaç yıl kadar kısa sürmesi beklenen proletarya diktatörlüğü döneminin ardından, sınıflar ortadan kaldırılarak sosyalizm aşamasına geçilecektir.

Sosyalizm aşamasında sınıflar yok ama devlet vardır. İlk bakışta bu durum ideolojik bir çelişki gibi durabilir. Çünkü Marksizme göre devlet egemen sınıfın baskı aracıdır; sınıflar ortadan kaldırılmışsa, devletin varlık nedeni de kalmamış demektir. Yine de, sosyalizm aşamasında devlete ihtiyaç vardır: Sınıfların ve özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla, bir anda insanlar gerçek özgürlüğün bulunduğu komünist toplumun değerlerini özümsemiş olmaz. Devlet bu sürece öncülük etmekle görevlidir. Ayrıca, sosyalizm aşamasında, eski egemen sınıf temsilcilerinin bir karşı devrim örgütleyerek rejimi değiştirme olasılığı da vardır. İşte, sosyalist devlet bunun önlenmesi için de gereklidir. Zaten bu nedenle, sosyalizm aşamasında bütün özgürlüklerin toplumdaki herkes için güvence altına alınıp fiilen kullanılabilirliği sağlandığı halde, sosyalizmin çıkarlarına aykırı kullanım biçimleri yasaklanacaktır. Sosyalizmde, liberalizmden farklı olarak özgürlükler herkes için ve daha geniş ölçüde sağlanacak ama devlet varlığını koruduğu için bazı kullanım biçimleri kısıtlanacaktır. Gerçek özgürlük devletin ortadan kalktığı ***komünizm*** aşamasında söz konusu olacaktır.

Marksizmin Eşitlik Anlayışı

Marksizme göre ***eşitlik***, tıpkı özgürlük gibi, insanın doğuştan değil ***mücadeleyle kazandığı*** bir özelliktir. Gerçek eşitlik için insanların sosyal ve ekonomik durumlarını da eşitlemek gerekir. Bunun yolu, insanlar arasında gelir uçurumu yaratan ve sömürüye yol açan ***özel mülkiyetin kaldırılması***, üretilen ***değerlerin eşit*** olarak paylaşılmasıdır.

Proletarya diktatörlüğü döneminde sanayi, tarım ve ticaret alanlarında eşitsizliğe yol açan kapitalist unsurlar kısmen temizlenebilecektir. Sanayi tamamen devletleştirilecek, ticaret, el sanatları ve küçük tarım toprakları kooperatifleştirilecek, büyük tarım arazileri ise kolektifleştirilecektir. Bu aşamada insanların gelirleri arasında farklar bulunduğu gibi, işçi sınıfı, küçük burjuvazi ve köylü sınıfı gibi ayrımlar tümüyle kaldırılmış değildir. Sömürü ve büyük ekonomik eşitsizlikler kaldırılmış ama gerçek eşitliğe ulaşılmış değildir.

Sosyalizm aşamasında, devlet, ***planlı ekonomi*** ile gerçek eşitliğin temellerini atacaktır. Planlı bir ekonomi ile komünizm aşamasına geçildiğinde devlet mülkiyeti ve kooperatif mülkiyet halk mülkiyetine dönüşecek, işçi, köylü ve entelektüel kesim arasındaki farklılıklar kalkacaktır. Bu aşamada, gerçek eşitliği sağlayacak herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre kuralı uygulanacaktır. Bir bolluk toplumu olarak betimlenen komünist toplumda, insanlar günde yalnızca 5-6 saat çalışacak, üretilen değerlerden ihtiyacına göre pay alacaktır. Çalışma saatleri dışında kalan uzun zaman dilimlerinde, herkes kişiliğini geliştirecek çeşitli etkinliklere katılabilecektir.

Marksizmin Demokrasi Anlayışı

Devletin küçük bir zengin azınlığın çıkarlarını koruduğu yerde demokrasiden söz edilemez. Kapitalist düzende seçim ve parlamento gibi demokratik kurumlar egemen sınıfın baskısını ve sömürüsünü gizlemekten başka bir işe yaramaz. O nedenle, liberal demokrasi biçimsel bir demokrasidir.

Marks 1845 yılına kadar ki yazılarında "demokrasi" terimini hep olumlu anlamda kullanmış ve ondan takdirle söz etmiştir. Komünist toplum idealini benimsediği bu tarihten sonraki yazılarında, demokrasi kavramının kullanımında belirsizlik vardır: Bazı yazılarında demokrasiyi komünizm ile eş anlamlı veya komünist demokrasi olarak kullanmış, bazılarında ise komünizmin demokrasiden daha ileri bir düzen olduğunu ima etmiştir.

Marksizme göre, proletarya diktatörlüğü dönemi yeni bir tür demokrasi getirecektir: ***Proletarya demokrasisi*** olarak adlandırılan bu rejim kapitalist sınıf için bir diktatörlük, işçi sınıfı için bir demokrasidir. Ama her durumda, liberal demokrasiye göre daha ileri bir demokrasidir.

Sosyalizm aşamasında gerçek demokrasiye çok yaklaşılmıştır. Sınıflar ortadan kaldırılmış, ekonomik ve sosyal eşitlik büyük ölçüde başarılmış, bazı sınırlamalar olsa da özgürlükler herkes tarafından kullanılabilir hale getirilmiştir. İnsanları gerçek özgürlük ve eşitliğin bulunduğu komünist topluma hazırlamak ve kapitalist düzene geri dönüş özlemlerini yok etmek için devlet bir süre daha varlığını koruyacaktır. Ama bu devlet artık diktatörlük değil, demokrasi olacaktır. Üstelik kararlar çoğunlukla değil, neredeyse oybirliğiyle alınacaktır.